

- **ทรัพยากรธรรมชาติ** พันธุ์พืชดั้งเดิมที่พบในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไม้วงศ์ยางนา ลิเกา กก และพันธุ์พืชป่าชายหาด เช่น ตะขบป่า มะขามป้อม จิกทะเล เสม็ดขาว จะพบในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำขังหรือหนอง

- **ลักษณะประชากร** บ้านเลมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,666 คน หรือ 327 ครัวเรือน แบ่งเป็นประชากรผู้ชายจำนวน 810 คน และประชากรผู้หญิงจำนวน 856 คน

- **ด้านอาชีพ** เนื่องด้วยหมู่บ้านเลมีสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นทะเล เป็นที่ลุ่ม ที่ราบและเขาสูง(เขายายดา) ดังนั้นความหลากหลายของ

□□□□□□□□□□□□□□□□
 □□□ □□□□ □□□ □□□ □□□
 □□ □□□□□ □□□□□ □
 □□□□□□□□□□ □□ □

สภาพพื้นที่จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้คนบ้านเลมีการประกอบอาชีพที่หลากหลายไปด้วย ดังนั้นทำสวนผลไม้เป็นหลัก มีจำนวนร้อยละ 37 อาชีพรับจ้าง มีจำนวนประมาณร้อยละ 25 อาชีพค้าขายของชำ, ขายอาหารขายทะเล มีจำนวนประมาณร้อยละ 19 ประมงชายฝั่งขนาดเล็กมีจำนวนร้อยละ 10 รับราชการและรัฐวิสาหกิจมีจำนวนประมาณร้อยละ 3 และอาชีพอื่นๆ (ปศุสัตว์และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ) มีจำนวนร้อยละ 3

- **วัฒนธรรม** เป็นแบบหมู่บ้านชาวสวนชาวประมงดั้งเดิมภาคตะวันออก
- **ด้านศาสนาประเพณี** ยังคงวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ เช่น งานบุญข้าวหลามหรืองานบุญข้าวใหม่ ประเพณีสงกรานต์ งานวันไหล งานบุญเทศน์มหาชาติ
- **ด้านการศึกษา** บ้านเล มีโรงเรียน 1 โรง คือ โรงเรียนวัดช้างชนคีรีราษฎร์บำรุง มีการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงประถมศึกษาปีที่ 6

1.5.7 สภาพโดยสรุปบ้านตรอกตาชวด

- **ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต** เดิมชุมชนตรอกตาชวด อยู่ในเขตการปกครองของ หมู่ 4 ตำบลเนินพระ อำเภอเมือง จังหวัด ระยอง เมื่อมีการแบ่งเขตการเทศบาลตำบลมาบตาพุด ในปี 2539 พื้นที่หมู่ 4 ส่วนหนึ่งจึงถูกแบ่งเขตมาอยู่ในการปกครองของเทศบาลตำบลมาบตาพุดก่อตั้งเป็นชุมชนตรอกตาชวด มีพื้นที่ 2.26 ตารางกิโลเมตร
- **ลักษณะภูมิประเทศ** เป็นที่ราบชายฝั่งทะเลลาดจากเหนือลงใต้ ภูมิประเทศประกอบด้วยพื้นที่เนินสูงเรียกว่า “มาบ” สลับกับพื้นที่หนอง ,บึงหลังชายหาดที่เรียกว่า “จำรุง” พื้นที่ด้านใต้ติดทะเล มีชายหาดยาวประมาณ 2 กม.เชื่อว่าหาดตากวนและหาดสุชาดา มีเกาะขนาดเล็กชื่อว่าเกาะสะเก็ดอยู่ห่างชายฝั่งประมาณ 3 กม. ด้านตะวันตกของชุมชนมีคลองธรรมชาติ 2 คลอง คือ คลองหนองใหญ่ กับ คลองน้ำหนูและไหลมารวมกันลงสู่ทะเลบริเวณหาดตากวน
- **ลักษณะประชากร** ชุมชนตรอกตาชวด มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 642 คน หรือ 136 ครัวเรือน แบ่งเป็นประชากรเพศชายจำนวน 314 คน และประชากรเพศหญิงจำนวน 328 คน
- **ด้านอาชีพ** ชาวบ้านตรอกตาชวดในอดีตมีการผลิตที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศและฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่ละครัวเรือนประกอบหลายอาชีพ แต่มีที่มาของรายได้หลักจากกิจกรรมสำคัญ แบ่งได้ดังนี้ อาชีพประมงเรือเล็ก 77 ลำ รับจ้าง 73 ครอบครัว เกษตรกรรม 44 ครอบครัว ค้าขาย 23 ครอบครัว ขั้วรดโดยสาร 5 ครอบครัว และรับราชการ 5 ครอบครัว

-

1.5.8 สภาพโดยสรุปหมู่บ้านภูเกวียน

- 20

- **ลักษณะภูมิประเทศ** เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ตีนภู (เทือกเขาภูเวียง) และมีแหล่งน้ำธรรมชาติไหลผ่านตลอดปี คือลำห้วยบอง ซึ่งชาวบ้านใช้สองฝั่งแม่น้ำเป็นที่ปลูกผักขายตลอดทั้งปี พื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ในการทำนาและปลูกผัก ที่ดินเป็นดินร่วนปนทราย มีความอุดมสมบูรณ์ดี แต่การปลูกพืชไร่ เช่น อ้อย และผักที่ต้องใช้สารเคมีมากมีผลทำให้ดินเสื่อมและเกิดปัญหาโรคพืชและแมลงรบกวนจำนวนมาก เป็นปัญหาสำคัญในการทำการเกษตร

- **ภูมิอากาศ** มี 3 ฤดูกาล คือ ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงมกราคม ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ถึงสิงหาคม ซึ่งบางปีฝนทิ้งช่วงนานหลายเดือนหรือบางปีฝนดี เช่น 3 ปีที่ผ่านมาน้ำก็จะท่วมหมู่บ้านทุกปี และช่วงนานประมาณ 2 – 3 วัน ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม

- **ทรัพยากรธรรมชาติ** มีแหล่งน้ำที่สำคัญในหมู่บ้าน คือ ลำน้ำห้วยบอง ซึ่งไหลมาจากน้ำตกตาดฟ้า และมีเทือกเขาภูเวียง ซึ่งเป็นที่อาศัยเก็บหาอาหารป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด ของป่า ออกมาเป็นอาหารในการดำรงชีวิต ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าทั้งหมดมารับประทานในครอบครัว และนำไปขายแต่จะมีข้อห้ามในการเก็บหาของป่าอย่างถูกวิธี ถ้าใครทำผิดก็จะได้รับโทษทางกฎหมายจากอุทยานแห่งชาติภูเวียง

□□ □□□□ □□
 □□□□□□ □□□□□
 □□□□□□□□ □□
 □□□ “□□ □□ □”
 □□ □□□
 □□□ □□□□□□
 □□□□ □□ □□□
 □□□□□ □□ □□□
 □□□ □□□□□□□□

- **จำนวนประชากร** มีประชากร 93 หลังคาเรือน เป็นชาย 181 คน เป็นหญิง 190 คน รวมทั้งสิ้น 371 คน

- **การประกอบอาชีพ** คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีที่นาจำนวนน้อย จึงประกอบอาชีพหลักคือรับจ้าง ทำนา ค้าขาย และปลูกผักขายตลอดทั้งปี ผักที่ปลูกเช่น ผักกาดขาว ต้นหอม

- **วัฒนธรรม** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านภาคอีสาน

- **ศาสนาและประเพณี** ประชาชนในหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธ มีงานสำคัญในหมู่บ้านที่ปฏิบัติเป็นประจำปี เช่น บุญสงกรานต์ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญ

ออกพรรษา บุญไหว้ปู่ตาในเดือน 6 ของทุกปี และการทำบุญเผีตาแยกก่อนการลงทำนา

“□□□□□□□□ □ ”
 □□□□□□□□ □□
 □□ □□ □ □ □□□□

- **การศึกษา** มีโรงเรียนในหมู่บ้าน 1 แห่ง แต่ได้ปิดไปเพราะมีนักเรียนในหมู่บ้านน้อย เด็กในหมู่บ้านจึงต้องออกไปเรียนที่ โรงเรียนในอำเภอภูเวียง

1.5.9 สภาพโดยสรุปบ้านปากกล้วย

- **ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต** ที่ตั้งของบ้านปากกล้วยอยู่ห่างจากอำเภอคำเขื่อนแก้วประมาณ 18 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือติดบ้านคำศิริ ทิศใต้ติดกับห้วยเขมร ทิศตะวันออกติดกับ ติดกับลำเซบายและบ้านดอนเสาเรือ ทิศตะวันตกติดกับห้วยเขมร

กล้วยได้เข้าไปใช้ประโยชน์มีรายละเอียดดังนี้ ปาดอนปู้ตา มีเนื้อที่ประมาณ 70 ไร่ ปาดง คือเป็นต้น

● **ภูมิอากาศ** มีฤดูกาล 3 ฤดู คือ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่ มิถุนายน – ตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่พฤศจิกายน– กุมภาพันธ์, ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่มีนาคม – พฤษภาคม

□□ □□
 □□□□
 □□□□□
 □□□
 □□□□
 □□ □□□
 □□
 □□□
 □□□□

● **ทรัพยากรธรรมชาติ** เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของบ้านปากกล้วยเนื่องจากมีพื้นที่ติดกับลำเซบายและห้วยเขมรเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในการเอาตัวรอดของคนที่ย้ายอยู่ในพื้นที่

นอกจากนั้นชาวบ้านปากกล้วยยังได้มีผืนป่าที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ได้ส่งผลให้คนในพื้นที่สามารถหาของป่าได้และมีการปลูกผักในพื้นที่ใกล้กับบริเวณป่า นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญคือลำเซบายและห้วยเขมรที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำซึ่งเป็นตัวช่วยในการไหลเวียนของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนที่ย้ายอยู่ในพื้นที่บ้านปากกล้วยโดยสามารถหาปลาได้ตลอดปี ปลาในความหมายของคนในพื้นที่ให้ความหมายของการเอาตัวรอดและเป็นทรัพยากรที่ง่ายต่อการปรับตัวในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบตลาด นอกจากนี้ยังมีกูดอีกจำนวนมากเช่น กูดเปื่อย กูดเค็ง กูดกลาง กูดลุ่ม กูดใหญ่ กูดยาง กูดเล็งเปื่อย และยังมีหนองน้ำที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนเอง เช่น หนองบัวน้อย หนองผือใหญ่ หนองไผ่ หนองจิมปู

● **จำนวนประชากร** บ้านปากกล้วยมีประชากรทั้งสิ้น 56 หลังคาเรือน มีประชากรเพศชายจำนวน 184 คน เพศหญิงจำนวน 145 คน รวม 329 คน

● **การประกอบอาชีพ** คราวเรือนหนึ่งมีการประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอาชีพ อาชีพที่ได้รับการนิยมนที่สุดคืออาชีพทำนา และค้าขาย ทำสวนผัก รับจ้างแรงงาน สำหรับการจับปลานั้นมีการจับปลาเป็นลักษณะนิสัยของคนบ้านปากกล้วยเนื่องจากลักษณะพื้นที่

ทำมาหากินในระบบธรรมชาติของคนบ้านปากกล้วยได้กำกับให้คนบ้านปากกล้วยสามารถประกอบกิจกรรมในการหาทรัพยากรสัตว์น้ำได้ตลอดทั้งปี

- **วัฒนธรรม** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านภาคอีสาน
- **ศาสนาประเพณี** ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ งานสำคัญทางศาสนา และขนบธรรมเนียมยังมีการปฏิบัติอยู่ในรูปแบบประเพณี
- **การศึกษา** บ้านปากกล้วยเคยมีโรงเรียนตั้งอยู่ในพื้นที่แต่ปัจจุบันได้ยุบไปรวมกับโรงเรียนบ้านนาคำ สำหรับศูนย์เด็กเล็กนั้นเด็กบ้านปากกล้วยได้ไปใช้ศูนย์เด็กเล็กที่ต้องอยู่ระหว่างบ้านดอนเสาเรือ บ้านปากกล้วย บ้านหัวขัว

สภาพโดยสรุปของทั้ง 9 หมู่บ้านนี้เป็นการสรุปสภาพพื้นที่ที่ตั้ง ลักษณะภูมิศาสตร์ กายภาพสภาพทรัพยากรโดยรวม อันเป็นตัวบ่งชี้พื้นฐานของปัจจัยในการดำรงชีวิต สภาพของประชากร อาชีพ การศึกษา ศาสนา และประเพณีโดยสรุป เพื่อให้ได้ภาพกว้าง ๆ ของแต่ละหมู่บ้านก่อนที่จะนำสู่งานการศึกษาวิจัยด้านอื่น ๆ ต่อไป

บทที่ 2

หมู่บ้าน : พื้นฐานสังคมเศรษฐกิจกับการเคลื่อนไหวเพื่อเอาตัวรอด

2.1 กำเนิดหมู่บ้าน : การก่อตั้งและการเลือกพื้นที่ทำกิน

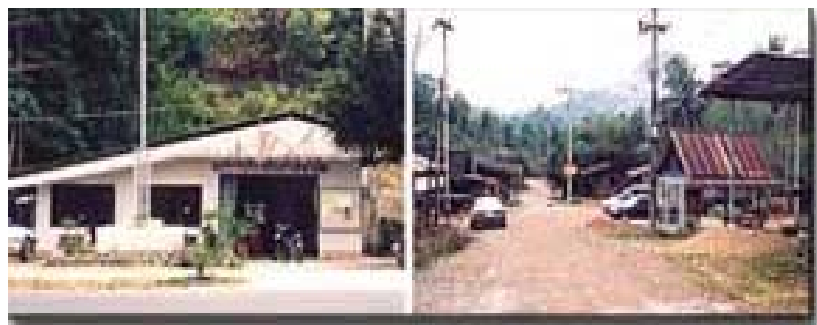
การก่อตั้งหมู่บ้านและจัดตั้งทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะเอื้ออำนวยต่อสภาพเศรษฐกิจของผู้คนในหมู่บ้าน เนื่องจากทรัพยากรและความอุดมสมบูรณ์ของโลกแวดล้อม ถือเป็น **ทุนธรรมชาติ** ที่เป็นปัจจัยตัวหนึ่งที่กำหนดความพอเพียง ความขาดแคลน ความล้มเหลว หรือความมั่งคั่งของแต่ละท้องถิ่น อันมีผลต่อองค์ประกอบทางเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านควบคู่ไปกับปัจจัยด้านอื่น ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ศักยภาพของคนในท้องถิ่น ภูมิอากาศ การคมนาคม ฯลฯ สังคมฐานเกษตรกรรมมักจะมีรากฐานที่ผูกโยงอยู่กับการพึ่งพาธรรมชาติสูง ทั้งในระดับกระบวนการผลิตและลึกถึงระดับจิตสำนึก พฤติกรรมของวิถีชีวิตในบริบททางสังคมที่ดำรงอยู่ได้ก่อรูปขึ้นเป็นจารีต และโครงสร้างทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติในสังคมหมู่บ้านชนบทของไทย

เหตุปัจจัยของการก่อตั้งหมู่บ้านของพื้นที่ที่ทำการวิจัยนี้พบว่าการการก่อตั้ง 5 หมู่บ้านเกิดจากความต้องการและความจำเป็นในการขยายตัวของการทำมาหากินจากพื้นที่เดิม **บ้านทุ่งผากปลา** นครศรีธรรมราช มีการขยายตัวของโหมวบ้านหลง¹ แยกกลุ่มมาตั้งโหมวบ้านทุ่งผากปลาขึ้น เพื่อขยายพื้นที่ทำนา ทำสวน **บ้านขนอน** จังหวัดร้อยเอ็ด เดิมเป็นกลุ่มคนเลี้ยงช้างที่ยโสธร แต่เมื่อเขตป่ายโสธรแน่นเต็มไปด้วยช้างและความทุกข์ ความยากต่อฟ้าจึงพาพวกราว 20 คน อพยพกลุ่มตนเองมาตามลำน้ำชี ที่สุดก็มาตั้งเป็นบ้านขนอนขึ้นในเขตลุ่มน้ำชีหลง ส่วน **บ้านโคกล่าม** จังหวัดหนองบัวลำภู กับ **บ้านเล** และ **บ้านตรอกตาซวด** จังหวัดระยอง ก็ขยายพื้นที่ทำกินในลักษณะเดียวกันคือขยายออกจากบ้านเดิมซึ่งไม่ไกลกับที่ตั้งบ้านในปัจจุบันนัก ด้วยเหตุผลเดียวกันคือการขยายตัวของครัวเรือนและพื้นที่ทำกิน โดยที่บ้านโคกล่ามแต่เดิมทำนาเป็นหลักควบคู่กับหาของป่า บ้านเลทำสวนคู่กับประมงในทะเล และบ้านตรอกตาซวดทำประมงเรือเล็กเป็นหลัก ส่วนกลุ่มที่ตั้งบ้านจากเหตุปัจจัยที่ต่างออกไปก็ ได้แก่ **บ้านภูเกวียน** ก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นจากการอพยพหนีภัยแล้งมาจากบ้านหม้อ อันเป็นหมู่บ้านเดิมที่ชาวบ้านเผชิญกับความแห้งแล้งอย่างหนักจึงอพยพมาตั้งบ้านใหม่ชื่อภูเกวียนในปัจจุบันมีที่ตั้งอยู่เขตเชิงภูในเขตอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น สำหรับอีก 3 หมู่บ้านที่เหลือ ได้แก่ **บ้านคลองเย็น** จังหวัดหนองบัวลำภู **บ้านปากกล้วย** จังหวัดยโสธร และ **บ้านแดง** จังหวัดสกลนคร มีปัจจัยในการอพยพออก

¹ โหมว คือ กลุ่มความร่วมมือทางเศรษฐกิจแบบหนึ่งซึ่งเป็นคำย่อความสัมพันธ์พึ่งพาทางเศรษฐกิจระหว่างกันและกันในภาคใต้

จากบ้านเดิมเหมือนกันคือ อพยพหนีโรคระบาด (อหิวาต์) มาก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่จนขยายตัวเป็นหมู่บ้านในปัจจุบัน หมู่บ้านทั้ง 9 แห่งมีอายุเฉลี่ยราว 70-120 ปีโดยประมาณ บ้านแดง จังหวัดสกลนคร จะมีลักษณะเด่นทางชาติพันธุ์ ชาวบ้านเป็นชาวนาหรือใส่ ที่อพยพมาจากประเทศลาวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2344 กลุ่มคนที่อยู่ในบ้านแดงได้แยกตัวอพยพหนีโรคระบาดออกจากบ้านเดิมที่อพยพมาจากลาว เมื่อปี พ.ศ. 2490 ที่ตั้งของบ้านแดงอยู่เขตเชิงภูพานจังหวัดสกลนคร

ปรากฏการณ์ที่เหมือนกันซึ่งพบเห็นจากการก่อตั้งหมู่บ้านของทั้ง 9 หมู่บ้าน (แม้จะอยู่ในภูมิภาคต่างกันคือ ภาคตะวันออก ภาคอีสาน และภาคใต้) คือ การเลือกพื้นที่ที่ทำมาหากินของแต่ละ หมู่บ้านที่แสดงออกถึงการพึ่งพาธรรมชาติสูง แสดงให้เห็นว่าระบบธรรมชาติมีความสำคัญอย่างมากต่อการทำมาหากินของผู้คนในแต่ละหมู่บ้าน ปรากฏการณ์ในการเลือกพื้นที่ที่ทำมาหากินเช่นนี้เป็นลักษณะพื้นฐานที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและจิตวิทยาในการดำรงชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านทั้ง 9 อันเกิดจากปฏิสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างจุดตั้งทางภูมิศาสตร์กับการปรับตัว การเรียนรู้ และการกำหนดเป้าหมายของการใช้ธรรมชาติร่วมกันของผู้คนในเส้นทางสังคมเศรษฐกิจที่ถือปฏิบัติมา พื้นฐานวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มครัวเรือนในแต่ละพื้นที่เป็นปัจจัยที่ขับเคลื่อนแบบแผนพฤติกรรมในการจัดการทางเศรษฐกิจ-สังคมร่วมกันในบริบทของชาติแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความเหมาะสมสอดคล้องกับศักยภาพของกลุ่มคนที่ดำรงอยู่ในฐานะของตัวตนผู้กระทำการ (subject) ทางเศรษฐกิจและรากเหง้าวัฒนธรรมของการหาอยู่หากินเป็นมูลเหตุจูงใจสำคัญในการก่อรูปการตั้งถิ่นฐาน ฐานคดีนี้ปรากฏอยู่ในคำบอกเล่าของผู้คนและในความเคลื่อนไหวของวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในแต่ละวัน ซึ่งการเลือกพื้นที่ที่ทำมาหากินบนฐานการพึ่งพิงทรัพยากรตามแบบของวัฒนธรรมแต่ละหมู่บ้านได้ปรากฏให้เห็นดังนี้

สภาพทั่วไปของบ้านทุ่งฝักปลา

บ้านทุ่งฝากปลา จังหวัดนครศรีธรรมราช
ได้ขยายพื้นที่จากบ้านเดิมโดยกลุ่มโหมวที่แยกตัว
ออกมาโดยเลือกทำเลที่ตั้งในเขตที่ราบลุ่มภูเขา
พื้นที่ดังกล่าวล้อมรอบด้วยเขา กว้าง เขาจำลอง เขา
สูง ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์มาก สภาพภูมิ
อากาศอยู่ในเขตฝนตกชุก มีคลองทำควายและ

คลองพอเป็นลำน้ำสำคัญอยู่ข้างฝ้าในทุ่งฝากปลา ปัจจุบันผู้คนส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วย
กิจกรรมการเพาะปลูก การเก็บของป่า เลี้ยงสัตว์ มีการทำนาควบคู่กับทำสวน มีทั้ง สวน
ยางพารา สวน มังคุด ทุเรียน เงาะ ลองกอง มะพร้าวฯ พื้นที่ป่าและภูเขาใช้เป็นแหล่งใน
การหาของป่าได้แก่ น้ำผึ้ง ลูกเหวี่ยง ลูกเนียง และสมุนไพรต่าง ๆ ส่วนคลองน้ำสองสาย
เป็นแหล่งสัตว์น้ำและปลาซึ่งเป็นทั้งทรัพยากรอาหารและแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญของ
ชาวบ้าน ผู้คนในหมู่บ้านทุ่งฝากปลา มีพื้นฐานในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยการ
อาศัยการช่วยเหลือแรงงานต่อกันและกันเป็นสำคัญ

บ้านขนอน จังหวัดร้อยเอ็ดก่อตั้งโดยกลุ่มควาญช้าง ซึ่งอพยพหนีความแออัดจาก
ป่าในเขตยโสธร ควาญต่อฟ้า ซึ่งอาศัยกลุ่มเครือญาติที่มีผี (ผีบรรพบุรุษ ผีตระกูล) เดียว
กันได้อพยพจากยโสธรมตามลำน้ำชี จนมาถึงทุ่งราบลุ่มน้ำชีหลง ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์
เก็บเห็ดหาปลาง่าย (ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน) จึงก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นในบริเวณดังกล่าว
มีลำชีหลง หนองโพนแท่น และฮ่องเลี้ยว เป็นแหล่งน้ำสำคัญที่เลี้ยงชีวิตคนบ้านขนอน ใน
พื้นที่ทำมาหากิน มีดอนป่าอ้ง ดอนปู่ตา ศาลหลวงปู่เกาะ ฯ เป็นเขตป่าที่ใช้เป็นแหล่งเก็บ
เห็ดหาของป่าดำรงชีวิต สภาพเศรษฐกิจของคนบ้านขนอนมีการทำนา ปลูกยาสูบ พริก ผัก
เลี้ยงวัวควาย เก็บของป่า หาปลา และรับจ้างแรงงาน ที่ดินบ้านขนอนเป็นดินปนทราย
ตามสภาพดินส่วนใหญ่ของภาคอีสานไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์เหมือนภาคอื่น ระบบธรรมชาติ
ในที่ตั้งของบ้านขนอนแต่ดั้งเดิมมา สามารถสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมให้แก่คนบ้านขนอนได้
ตลอดปี แรงงานและความสัมพันธ์แบบเครือญาติมีอิทธิพลสูงต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคน
บ้านขนอน

บ้านแดง จังหวัดสกลนครเป็นกลุ่มคนที่ดำรงชีพในเส้นทางวัฒนธรรมเกษตรกรรม
เขตสูงที่ตั้งอยู่เขตดินภูพาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกว่าบรู หรือ ไส้ อพยพจากลาวตั้งแต่ปี
2344 จนถึง 2490 ได้อพยพหนีโรคระบาดจากบ้านฮ้างหมากพร้าว ออกมาตั้งบ้านแดง โดย
กลุ่มตระกูลเทียวไทยเป็นผู้นำพาอพยพ เลือกทำเลอยู่ดินภูพาน สกลนคร มีห้วยอีเคิ้ม
เป็นแหล่งน้ำและแหล่งอาหารที่สำคัญในการดำรงชีพ นอกจากนั้นก็มี ได้แก่ ห้วยกกหมาก
ห้วยหมากพริก ห้วยซ้อม เป็นห้วยที่อยู่บนภูพานเป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ของชาวบ้านและ

สัตว์เลื้อย รวมทั้งห้วยเล็ก ๆ เช่น ห้วยนัต ห้วยหอย ทรัพยากรทั้งป่าไม้ในแถบภูพาน สภาพทำเลที่ตั้งของบ้านแดงมีแหล่งน้ำเป็นระบบธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อันเป็นทุนที่สำคัญในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน แม้จะมีที่ราบน้อยสำหรับทำนาและมีสภาพดินแยกว่าเขตอื่น ๆ ก็ตาม พื้นฐานเศรษฐกิจของชาวบ้านแดงนอกจากอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ยังได้อาศัยการปลูกข้าว ทำนา เลี้ยงวัว ควาย ควบคู่ไปกับหัตถกรรมและการรับจ้างแรงงาน กิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านพึ่งพิงทุนธรรมชาติค่อนข้างสูงตลอดมา

พื้นที่หัวไร่ปลายนามัก เป็นแหล่งที่มีพืชจำพวกเห็ดและดอกกระเจียวขึ้นอยู่ ซึ่งอาหารชั้นเลิศของหมู่บ้าน

บ้านโคกล่าม จังหวัด

หนองบัวลำภู จุดตั้งทางภูมิศาสตร์ของบ้านโคกล่ามเป็นที่ราบลุ่มอาศัยสภาพธรรมชาติที่สำคัญคือ ลำพะเนียง เป็นแม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดหนองบัวลำภู มีต้นน้ำอยู่ที่จังหวัดเลย

ไหลผ่านบ้านโคกล่าม เป็นระยะทาง 4 กม. ไปรวมกับแม่น้ำพองและมีห้วยนา ห้วยโจดเป็นแหล่งน้ำเสริมปัจจุบันห้วยทั้งสองได้ปรับสภาพเป็นท้องนาไปแล้ว ยังคงเหลือห้วยไฮ ที่ยังใช้ทำกินอยู่ ป่าไม้แหล่งอาหารสำคัญคู่กับแหล่งน้ำลำพะเนียง คือ ป่าโคกเห็ดโค ป่าโคกบากหนู ป่าโคกนาปัง ป่าโคกใหญ่ ป่าชา และป่าดอนปู่ตา มีพื้นที่รวมกันไม่ถึงร้อยไร่ เป็นป่าหัวไร่ปลายนา² ที่ใช้เป็นแหล่งอาหารในบางฤดูกาล เศรษฐกิจที่สำคัญของชาวบ้านโคกล่ามคือ การทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกปอ ยาสูบ ฝ้าย หม่อนไหม และคามสำหรับย้อมผ้า ปลูกผักตามฤดูกาลส่งตลาดในท้องถิ่น และรับจ้างทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งมีการทำหัตถกรรมครัวเรือน เช่น ทอผ้า จักสาน ตามความต้องการของครอบครัวควบคู่ไปกับกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ

บ้านคลองเย็น จังหวัดหนองบัวลำภูอพยพหนีโรคระบาดจากบ้านหลาว โดยเลือกตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ราบลุ่มเนินเตี้ย ๆ มีลำห้วยที่สำคัญ ได้แก่ ลำห้วยบน ลำห้วยส้มป่อย ลำห้วยแคน และลำห้วยน้ำคำ ลำห้วยสองสายแรกเป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหารที่สำคัญของหมู่บ้าน พื้นที่ของหมู่บ้านตั้งอยู่ติดกับเทือกเขาภูผาแดง มีพื้นที่กว่า 10,000 ไร่ นอกจากเทือกเขาดังกล่าวยังมีป่าหัวไร่ปลายนาเนื้อที่ราว 500 ไร่ รวมทั้งป่าหนองแซงและป่าดอนหอ อันเป็นทุนธรรมชาติของเศรษฐกิจบ้านคลองเย็น การหาอยู่หากินจึงมีการทำ

² ป่าหัวไร่ปลายนา เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกเขตพื้นที่ที่เป็นแหล่งหาเก็บพืชพันธุ์อาหาร มีลักษณะคล้ายป่าโปร่ง มีไม้หลากหลายชนิดขึ้นอยู่ และเป็นที่อาศัยของสัตว์น้อยใหญ่ในท้องถิ่นตามสมควร

นา ป่าไม้ ทอผ้า หาของป่า หาปลา ค้าขาย และแรงงานรับจ้าง โดยพื้นฐานความสัมพันธ์ตามวัฒนธรรมหมู่บ้านเน้นความร่วมมือในกลุ่มเครือญาติ ตามสายตระกูลและความสัมพันธ์ทางสังคมโดยมีแรงงานเป็นทุนในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน

บ้านภูเกวียน จังหวัดขอนแก่นอพยพหนีแล้งจากบ้านหม้อถิ่นฐานเดิมได้เลือกจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ในเขตเชิงภูเขาของเทือกเขาภูเวียง สภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ภูเขาสลับลำห้วยมีที่ราบทำนาพอเพียงในช่วงแรกบุกเบิก (เนื่องจากคนน้อย) ขอบเขตพื้นที่ของหมู่บ้านปัจจุบันอยู่ติดอุทยานปากช่อง และน้ำตกตาดฟ้า เมื่อมีการขยายตัวของครัวเรือนในหมู่บ้านในเวลาต่อมา ที่ราบสำหรับทำนาจึงไม่เพียงพอ ปัจจุบันมีเพียง 10 ครอบครัวยังมีที่นา ครัวเรือนที่เหลืออาศัยแบ่งข้าวจากเจ้าของที่นา หรือเช่าที่ทำนาจากหมู่บ้านข้างเคียง เศรษฐกิจที่สำคัญของหมู่บ้านคือ การรับจ้าง ทำนา หาของป่า ปลุกผัก และเลี้ยงสัตว์ กระบวนการในการการดำเนินงานยังอาศัยระบบเจ้าโคตร³ ในการร่วมมือช่วยเหลือแรงงานกัน ในหมู่บ้านภูเกวียนมี 20 ครอบครัวยังปลูกผักส่งขายตลาดท้องถิ่น และ 53 ครอบครัวยังรับจ้างขายแรงงานทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่

เด็ก ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ชายฝั่งทะเล ไม่ค่อยได้มีเวลาร่วมเพราะจะต้องมาช่วยเหลือครอบครัวทำประมงในช่วงวันหยุดเรียน

บ้านเล จังหวัดระยองขยายที่ทำกินจากบ้านเดิมมาตั้งบ้านทำกิน

ในเขตชายฝั่งทะเลอ่าวระยอง อาศัยป่าชายหาดและที่ราบชายฝั่งหาอยู่หากินคู่กับทำสวนผลไม้ มีลำคลองระบายน้ำสู่ทะเล ในด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีคลองสองสาย คือ คลองสาปน้อยและคลองตันจิก ความอุดมสมบูรณ์ของทะเล ลำคลอง และที่ราบในการทำสวนผลไม้เป็นภูมิทำเลที่สำคัญสำหรับคนในหมู่บ้านเล เนื่องจากทั้งแหล่งอาหารทะเลและผลไม้เป็น สินค้าที่มีราคาในตลาด เศรษฐกิจของคนบ้านเลจึงดำรงชีพด้วยการทำประมงเรือเล็ก (เป็นเรือเครื่องยนต์เล็กมีความยาวไม่เกิน 4 วา) ทำสวนผลไม้ เลี้ยงปลา ทำไร่มันแดงโม รับจ้าง และค้าขายจากการแปรรูปผลผลิต เช่น กะปิ น้ำปลา ซึ่งแม้เศรษฐกิจบ้านเล

³ ระบบเจ้าโคตร คือ ระบบการลงแขกแรงงานโดยอาศัยแบบแผนการกำกับความสัมพันธ์ทางสังคม ตามระบบเครือญาติ โคตรตระกูล อันเป็นความร่วมมือในการทำกิจกรรมทางสังคม และเศรษฐกิจร่วมกันเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายร่วมกัน

จะมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดเข้มข้นกว่าหมู่บ้านในภาคอีสาน แต่จิตสำนึกของคนบ้านเลและแบบแผนของเศรษฐกิจก็เป็นเศรษฐกิจแบบสังคมประเพณีอยู่เช่นเดียวกับหมู่บ้านในภาคอีสานและภาคใต้ การขยายตัวของอุตสาหกรรมภาคตะวันออกในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ได้เบียดขับให้คนบ้านเลกลายเป็นคนชายขอบ (marginalization) ของเศรษฐกิจใหม่ที่ปรากฏตัวขึ้นในท้องถิ่น

บ้านตรอกตาชวด จังหวัดระยองเป็นหมู่บ้านชายฝั่งทะเลตะวันออกอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ขยายตัวออกมาตั้งหมู่บ้านโดยเลือกพื้นที่เนินเขาสลับนอง บึง หรือ “มาบ” ซึ่งเป็นชื่อเรียกของภาษาถิ่น พื้นที่ของหมู่บ้านทอดยาวติดฝั่งทะเล มีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ คลองหนองใหญ่ และคลองน้ำหู ปัจจุบันบ้านตรอกตาชวดถูกนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดขยายตัวมาติดหมู่บ้าน พื้นที่ในหมู่บ้านบางหย่อมกว่า 110 ไร่ที่เคยทำสวนทำนา ถูกปล่อยรกร้างว่างเปล่าเนื่องจากมลพิษของนิคมอุตสาหกรรม

การเข้ามาของ
นิคมอุตสาหกรรม
มาบตาพุด
ได้ส่งผลกระทบต่อ
ในหลายด้านต่อ
ชุมชนชายฝั่ง

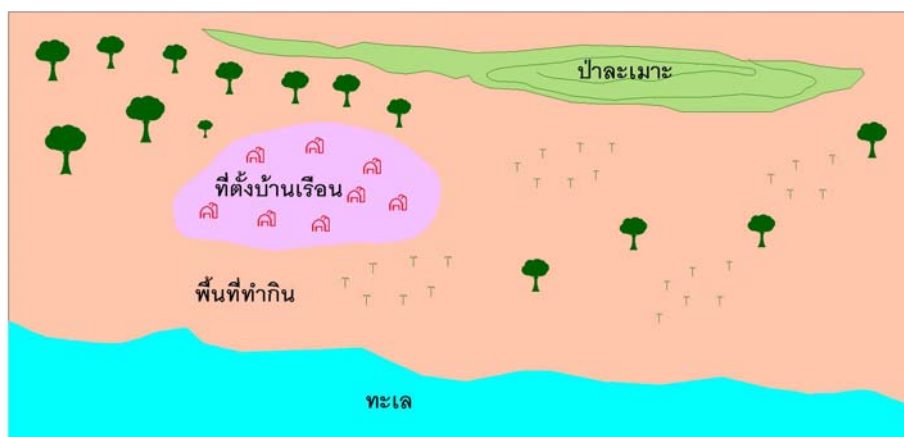

เศรษฐกิจในปัจจุบันของชาวบ้านตรอกตาชวด คือ การทำประมงเรือเล็ก (85% ของครัวเรือนบ้านตรอกตาชวดทำประมงเป็นหลัก) นอกนั้นมีอาชีพข้างเคียงอื่นๆ เช่น เลี้ยงกบ ตะพาบน้ำ ปลูกสัตว์ สวนผลไม้ บางส่วนรับจ้างและค้าขายย่อย สภาพของชาวบ้านตรอกตาชวดมีความคล้ายกับคนบ้านเล เป็นเพราะสภาพพื้นที่ วัฒนธรรมท้องถิ่นและอยู่ในเขตแดนของสังคมเศรษฐกิจแบบเดียวกันทั้งยังได้รับผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตชายฝั่งทะเลเหมือนกัน อย่างไรก็ตามการอาศัยแรงงานร่วมกันในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังคงอยู่ และเป็นพื้นฐานสำคัญของเศรษฐกิจในสังคมประเพณีเช่นกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่กล่าวมา

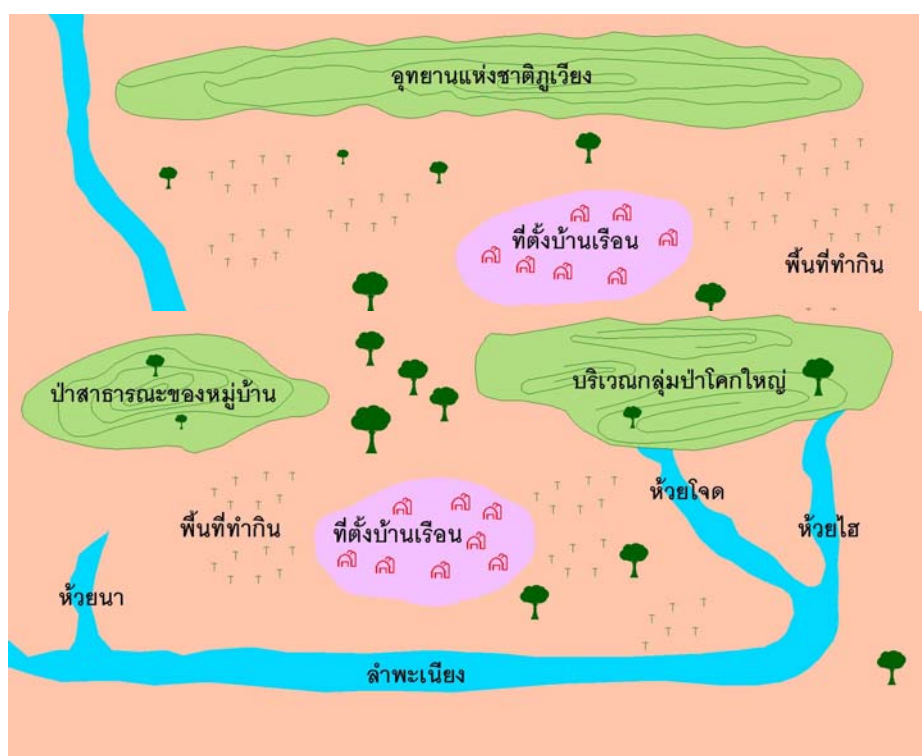
บ้านปากกล้วย จังหวัดยโสธรมีจุดตั้งอยู่บนที่ราบสูงมีทุ่งนาสลับป่าโปร่ง มีแหล่งน้ำสำคัญคือ ลำเซบาย หนองเขมร และหนองกุด มีน้ำตลอดปี สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก มีป่าบุ่ง ป่าทาม ป่าดงก่อ และป่าดอนปู่ตา เป็นแหล่งอาหารและทรัพยากรที่สำคัญกิจกรรมเศรษฐกิจของชาวบ้านปากกล้วยมีการทำนา ทำสวน ทำประมง หาของป่า เลี้ยงไก่เนื้อ เลี้ยงวัวควาย ค้าขายย่อย และรับจ้าง สภาพธรรมชาติของบ้านปากกล้วยมีแหล่งน้ำ ทรัพยากร และแหล่งอาหารจากป่าบุ่ง ป่าทาม ซึ่งเป็นสภาพที่มี

ความอุดมสมบูรณ์สูงเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านภาคอีสานทั่ว ๆ ไป ระบบธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์รอบตัวตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ได้สร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับคนในบ้านปากด้วยต่อเนื่องตลอดทั้งปีไม่แพ้คนในหมู่บ้านชายฝั่งทะเลหรือคนในบ้านทุ่งฝากปลาในภาคใต้ คนในบ้านปากด้วยจึงมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่องและมีสัมพันธ์กับระบบตลาดตลอดเวลา

จากสภาพโดยรวมหากวิเคราะห์เหตุผลเหตุของการก่อตั้งหมู่บ้านของ 9 หมู่บ้านจะเห็นว่าแต่ละหมู่บ้านจะมีกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจในรูปแบบเฉพาะที่ต่างกันไปตามพื้นฐานวัฒนธรรมการหาอยู่หากิน แต่ลักษณะการเลือกจุดตั้งทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ทำมาหากินของทั้ง 9 หมู่บ้านนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันกล่าวคือ มีจุดเน้นอยู่ที่ **ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ** การเลือกที่ตั้งหมู่บ้านมักเลือกภูมิทำเลที่ใกล้แหล่งน้ำ และป่าไม้หรือใกล้ทะเล ตามสภาพที่ชาวบ้านมีประสบการณ์และความชำนาญในการหาอยู่หากิน หากดูตัวอย่างแผนผังพื้นที่ทำมาหากินจะเห็นแบบแผนการเลือกที่ทำกินที่ยึดการพึ่งพาธรรมชาติคล้าย ๆ กัน ดังแผนผังที่แสดงจุดตั้งของพื้นที่ทำมาหากินเป็นตัวอย่างจากบ้านโคกล่ามและบ้านภูเกวียนในภาคอีสานและบ้านเลในภาคตะวันออก

แผนผังแสดงพื้นที่ทำมาหากินบ้านเล

แผนผังแสดงพื้นที่ทำมาหากินบ้านโคกล่าม

แผนผังที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโคกล่ามกับบ้านภูเกวียนในภาคอีสาน และบ้านเลในภาคตะวันออก มีสภาพการเลือกพื้นที่ทำมาหากินคล้ายกับหมู่บ้านอีก 6 แห่งที่เหลือ ที่เน้นการเลือกพื้นที่ทำกินที่พึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่ความสอดคล้องกับศักยภาพพื้นฐานของครัวเรือนในการดำรงชีพในฐานะที่เป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ ฐานคิดเช่นนี้แต่ละกลุ่มสังคมจะเลือกพื้นที่ทำกินตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ต่างกันตามความถนัดทางเศรษฐกิจของแต่ละกลุ่ม โดยมีทั้ง เขตป่าเขา กลุ่มน้ำ หรือชายฝั่งทะเล

“...คนเรามันพึ่งป่าพึ่งน้ำในการหาอยู่หากิน เป็นเรื่องที่เราสร้างทำกันมาแต่พ่อแต่แม่ ถ้าได้ที่ทำมาหากินอุดมสมบูรณ์มีข้าว น้ำ นก หนู ปู ปลา ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ชีวิตก็ไม่ลำบาก...” (ชาวบ้านภูเกวียน-อีสาน)”

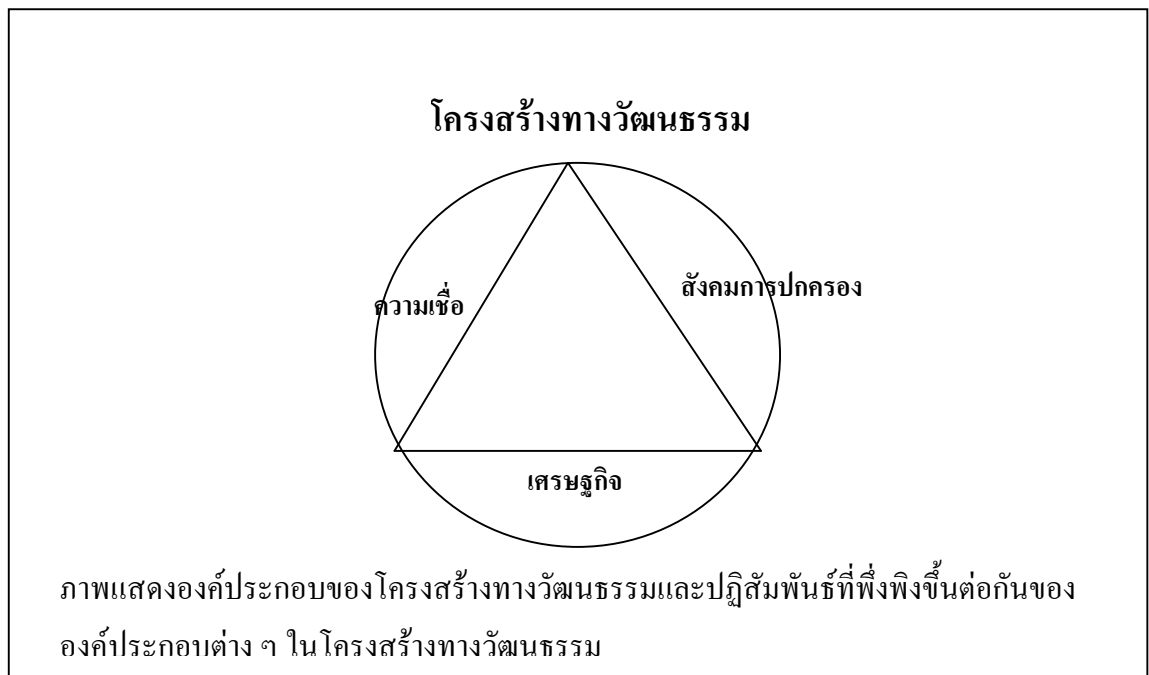
แนวทางการเลือกจุดตั้ง พื้นที่ทำกินของเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านทำให้เห็นความต่างจากการเลือกภูมิทำเลของการทำธุรกิจในระบบตลาด ซึ่งมุ่งเลือกจุดตั้งที่มีความสะดวก คล่องตัวในการคมนาคม ขนส่ง สะดวกในการติดต่อสื่อสาร หรือใกล้เคียงชุมชนขนาดใหญ่ สามารถติดต่อกับสถาบันการเงินที่สำคัญได้ง่ายๆ ในความหมายด้านลึกของการเลือกจุดตั้งของ พื้นที่ทำกินได้บ่งบอกเป้าหมายจากการเลือกโดยตัวของมันเองทั้งในแง่โลกทัศน์และเป้าหมายในรูปของผลประโยชน์ที่พึงประสงค์ ปรากฏการณ์ของ 9 หมู่บ้านนี้ชี้ให้เห็นว่าภูมิเศรษฐกิจของทั้ง 9 แห่งมีเค้าโครงเศรษฐกิจที่เป็นไปตามแบบแผนจารีตของสังคมประเพณี ซึ่งแสดงออกโดยการเลือกพื้นที่ทำกินในระบบธรรมชาติ ปรากฏการณ์นี้เป็นผลผลิตของมรดกทางความคิด ทางวัฒนธรรม ที่สืบทอดต่อกันมาซึ่งสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของคนที่ดำรงอยู่ด้วยการปรับตัวเข้ากับระบบธรรมชาติที่ต้อง

มุ่งเอาตัวรอดอยู่ตลอดเวลา พัฒนาการเช่นนี้เป็นฐานทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ซึ่งได้หล่อหลอมกลุ่มอมเกลลา (socialization) ผลิตซ้ำ (reproduction) ผ่านโลกทัศน์ จิตสำนึกและกำหนดขึ้นเป็น ปทัสฐาน (norm) ของสังคมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่กับผู้คนในทั้ง 9 พื้นที่มาไม่น้อยกว่าสองรุ่นคน (หากนับจากอายุการก่อตั้งหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้าน) การเลือกจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ของแต่ละพื้นที่ทำกินนี้เป็นปรากฏการณ์ที่บ่งบอกถึงพื้นฐานที่แตกต่างระหว่างเศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมประเพณีกับเศรษฐกิจแบบอื่น ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นความสำคัญของ **ทุนธรรมชาติ** ที่มีอิทธิพลสูงต่อเส้นทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสังคมเศรษฐกิจแบบหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างมีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจแบบอื่น ๆ ผ่านกระบวนการทางสังคม ระบบตลาด หรือบางส่วนในระบบการผลิตของตนเองมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน สาระสำคัญภายใต้การเลือกจุดตั้งของแต่ละกลุ่มสังคมก็คือ ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกันนี้ ได้ถูกโครงสร้างทางนิเวศน์กำหนดหน้าที่อันเด่นชัดให้กับถิ่นฐานทางกายภาพนั้น ๆ ไว้แล้ว ผู้คนจึงมีสภาพเสมือนชุมชนทางชีววิทยาที่สั่งสมภูมิปัญญาแบบของตัวเองมายาวนานในการดำรงตนด้วยตัวของตัวเองจากการเรียนรู้แบบปรับตัว ซึ่งในที่สุดพฤติกรรมและเส้นทางของสังคม เศรษฐกิจก็จะพัฒนาชนิดหรือประเภทแบบที่เป็นตัวของตัวเองอันเป็นโครงสร้างและกระบวนการที่เป็นจริงตามพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากสัมพันธภาพอันลุ่มลึกระหว่างคนกับโลกแวดล้อม

2.2 พื้นฐานสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้าน

จากจุดตั้งพื้นที่ทำมาหากินของสังคมหมู่บ้าน เมื่อศึกษาโครงสร้างทางวัฒนธรรมพบว่าทั้ง 9 หมู่บ้านมีแบบแผนทางวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน แต่มีรายละเอียดมีความเข้มข้นทางปฏิบัติ และรูปแบบในองค์ประกอบของประเพณี หรือพิธีกรรมแตกต่างกันไป แต่หากจัดกลุ่มความเหมือนทางวัฒนธรรมในรายละเอียดเชิงเปรียบเทียบพบว่า กลุ่มหมู่บ้านภาคอีสาน 6 หมู่บ้าน มีความคล้ายคลึงกันมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับ 2 หมู่บ้านภาคตะวันออก และอีก 1 หมู่บ้านในภาคใต้ซึ่งทั้ง 3 หมู่บ้านนี้ก็มีเค้าโครงทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน แต่อย่างไรก็ดี หากมองวัฒนธรรมในระดับมหภาค(macro) จะเห็นภาพรวมของหมู่บ้านทั้งหมดแทบจะไม่มี ความแตกต่างกัน เพราะต่างก็อยู่ในกรอบวัฒนธรรมของหมู่บ้านแบบสังคมเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตและพลวัตทางสังคมที่เป็นแบบแผนเฉพาะของตัวเองในการจัดความสัมพันธ์ภายในสังคมของตัวเองและกับโลกภายนอกหมู่บ้านตลอดมา สภาพโดยรวมของวัฒนธรรมในระดับมหภาคจึงไม่แตกต่างกันแต่อย่างใด และหากวิเคราะห์องค์ประกอบที่ก่อร่างขึ้นเป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมจะพบมิติขององค์ประกอบสามด้านที่มีปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยง พึ่งพาขึ้นต่อ และหนุนเนื่องกันและกันอย่างแนบแน่น คือ 1) องค์

ประกอบด้านความเชื่อ 2) องค์ประกอบด้านสังคม-การเมืองการปกครองและ 3) องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ ปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 3 ด้านได้ขับเคลื่อนให้เกิดโครงสร้างทางวัฒนธรรมและเคลื่อนตัวไป ซึ่งมีการก่อรูป(formation) กำกับ (influencing) ผลิตซ้ำ (reproduction) และส่งผ่าน (transferring) อันเป็นขบวนการในปรากฏการณ์การดำรงชีวิตทางกายภาพและรูปการณจิตสำนึกของชาวบ้านที่เคลื่อนไหวอยู่ในแต่ละวันอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดเป็นแบบแผนเค้าโครงทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นตัวของตัวเอง สืบทอดผ่านผู้คนและกาลเวลามาแต่อดีต

“...เฮาเกิดมาเป็นกบ จะไปเป็นนกเป็นเสือได้จั่งใด พ่อแม่บอกสอนกันมาอยู่ด้วยกันก็ดูแลกันให้มีความสุขตามแบบของเฮาเนี่ยแหละดีแล้ว ประเพณีที่ทำกันมาแต่ปู่ย่าตายาย ก็สืบทอดกันต่อไปบ้านถึงสิเป็นบ้านได้ ไม่งั้นมันกับเป็นบ้านหрок...” (ชาวบ้านคลองเย็น-อีसान)

“...ถ้าให้ย้ายไปอยู่ที่ยื่นคงอยู่ลำบาก ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นแต่น้ำกับฟ้า ออกทะเลทุกวัน หนังสือก็อ่านไม่ออก ถ้าไม่ให้อยู่แบบนี้ก็ยังไม่รู้ว่าชีวิตจะอยู่ยังไง...” (ชาวบ้านเล - ตะวันออก)

ทั้งนี้หากแยกเอาความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมในกลุ่มหมู่บ้านที่ทำการศึกษานี้ อาจแบ่งเป็น 2 กลุ่มอย่างง่าย ๆ คือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มหมู่บ้านภาคอีสาน 6 หมู่บ้านที่มีรายละเอียดทางวัฒนธรรมเหมือน ๆ กัน ได้แก่ บ้านคลองเย็น บ้านภูเกวียน บ้านโคกลำม บ้านขนอน บ้านปากกล้วย บ้านแดง กับกลุ่มที่สองกลุ่มภาคตะวันออก 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเล บ้าน

ตรอกตาชวด กับบ้านทุ่งฝากปลาในภาคใต้อีกหนึ่งหมู่บ้าน ซึ่งสามารถแจ่มแจ้งให้เห็นโครงสร้างวัฒนธรรมโดยภาพรวมได้ดังนี้

พื้นฐานด้านความเชื่อ โดยรวมแล้วองค์ประกอบที่ก่อรูปเป็นสำนึกในคติความเชื่อของชาวบ้านโดยทั่วไปเกิดขึ้นจากอิทธิพลพื้นฐานสำคัญที่สั่งสมกันมาแต่อดีต 2 ประการ คือ อิทธิพลของพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้าสู่หมู่บ้านผ่านสถาบันวัดมาเป็นเวลายาวนาน กับอิทธิพลของจารีตแบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษตามแบบแผนเฉพาะตัวของตัวเองที่สั่งสอนปลูกฝังให้เคารพบรรพบุรุษ และธรรมชาติแวดล้อมรอบตัว แบบแผนความเชื่อนี้มีการเรียกขานตามชื่อเฉพาะของแต่ละกลุ่มแต่ละถิ่นต่างกันไป แต่ไม่ว่าจะปรากฏอยู่ในชื่อใดก็สามารถเรียกโดยรวมในความหมายที่เหมือนกันว่าเป็นความเชื่อต่อสถาบัน “ผี” ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ปลูกฝังสืบทอดกันมาอย่างเป็นตัวของตัวเอง มีพิธีกรรม กิจกรรมทางด้านสังคม ประเพณี กำหนดขึ้นเป็นรูปแบบในการปฏิบัติในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งมีการปฏิบัติแบบเฉพาะตัว เฉพาะบุคคล เฉพาะครอบครัว หรือถือปฏิบัติร่วมกันในสังคมทั้งหมู่บ้านในกลุ่ม 6 หมู่บ้านภาคอีสานจะมีกิจกรรมทางสังคมเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อที่เรียกว่าบุญประเพณีในเทศกาลเดือนต่าง ๆ ที่ยังถือปฏิบัติกันมาจนปัจจุบันทั้ง 6 หมู่บ้านดังนี้ คือ

เดือนยี่	บุญกองข้าว	เดือนสี่	พิธีเลี้ยงผีปู่ตา
เดือนห้า	บุญสงกรานต์	เดือนหก	บุญชำระบ้าน
เดือนแปด	บุญเข้าพรรษา	เดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	บุญข้าวสาก	เดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	บุญกฐิน		

(ที่จริงแล้วบางหมู่บ้านมีงานบุญมากกว่านี้แต่ได้เลือกเอาเฉพาะที่ทั้ง 6 หมู่บ้านยังถือปฏิบัติเหมือนกันอยู่มาแจ่มแจ้งไว้เท่านั้น)

ความหมายรวมของกิจกรรมทางประเพณีทางด้านความเชื่อที่มีต่อปัจเจกบุคคลและสังคมหมู่บ้านทั้งด้านลึกด้านกว้างนั้นมีนัยบ่งบอกว่า แบบแผนของพิธีกรรมและกิจกรรมตามจารีตทางด้านคติความเชื่อมีจุดมุ่งไปสู่การปลูกฝังจิตวิญญาณของการแบ่งปันเกื้อกูลเพื่อให้มนุษย์ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นสมาชิกในสังคมมีจิตสำนึกของการเป็นผู้ให้และผู้รับอย่างมีศักดิ์ศรีมีคุณค่าโดยกระทำผ่านกระบวนการการเข้าร่วมกิจกรรมตามโลกทัศน์ของสังคมนั้น ๆ ดังนั้นบุญประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสังคมหมู่บ้านจึงเป็นกระบวนการที่แสดงออกถึงความเคารพต่อบรรพบุรุษและเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งผู้คนได้ร่วมกับสถาบันที่เป็นตัวแทนทางความเชื่อแบบหรือกับสถาบันวัดในหมู่บ้านจัดขึ้น การปลูกฝังหล่อหลอม

กลุ่มเถาทางสังคมที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในหมู่บ้านนั้น ปรากฏขึ้นทั้งในแบบเปิดเผยและปกปิดซ่อนเร้น การมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อกิจกรรมในสังคมประเพณีตามเส้นทางชีวิตของตนส่งผลให้วิถีชีวิตประจำวันมักเกี่ยวข้องกับความสำเร็จทั้งในระดับกายภาพและระดับนามธรรมตามที่ได้รับปลูกฝังมา ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

“...เวลาเขาจะไปไหนก็ให้บอกลาบรรพบุรุษ ผีเห่าผีเรือน เวลาอยู่บ้านทำอะไรก็บอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง ก่อนลงนาก็แฮกไฮแฮกนา ครั้นงานบุญก็ช่วยกันทำที่วัด...” (ชาวบ้านแดง)

“...ชีวิตทุกวันนี้มีได้ก็ เพราะมีพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สมัยยังไม่รู้ประสีประสา เพื่อนก็พาทำจนรู้ เขาจึงพากันนับถือบุญคุณพ่อ คุณแม่ เวลาเข้าป่าลงห้วยก็ได้ผีสง เทวดาปกปักคุ้มครอง เขาก็ไหว้ ก็บูชาเพื่อน ทุกวันนี้ มีอยู่ มีกินได้ ก็มีธรรมชาติคุ้มครอง ยามเจ็บ ยามไข้ ตะกี้ก็ได้หมอยาผีฟ้ามารักษา ดูแลมีชีวิตอยู่รอด ทุกวันนี้แหละ...” (ชาวบ้านปากกล้วย)

“...ทางวัดเขามีคหบดี มีพระสงฆ์เป็นผู้นำศาสนา ฝ่ายบ้าน เขาก็มีเฒ่าแก่ บางบ้านก็มีเจ้า หรือหมอธรรมเป็นผู้นำพาบอกสอนให้ทำ เวลาใครมีปัญหา就去หาเพื่อน ๆ ก็ช่วยแก้ไข ให้วัดอนตาปู อาฮักหลักบ้าน เพื่อนก็พาทำ เพื่อนเป็นผู้เรียน ผู้สืบทอดแบบอย่างมาให้เขา...” (ชาวบ้านโคกกล่าม)

ปัจจุบันแม้กิจกรรมด้านคติความเชื่อจะยืดหยุ่นลดความเข้มข้นลงไปเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลายุคก่อนๆ แต่อิทธิพลดังกล่าวก็ยังฝังลึกอยู่ในสำนึกของชาวบ้าน อันเป็นปรากฏการณ์ที่คนภายนอกสามารถสัมผัสได้ในบางเรื่องและไม่สามารถจะเข้าถึงได้ในบางเรื่องเช่นกัน! การปรากฏให้เห็นตัวตนแห่งจิตสำนึกของคนในสังคมประเพณีจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของแต่ละบุคคลหรือแต่ละกลุ่มสังคมว่า ได้กำลังเผชิญอยู่กับสถานการณ์ของโลกแวดล้อมเช่นใด และได้เลือกใช้วิธีใดแก้ไขปัญหานั้นเผชิญอยู่ แต่แน่นอนว่าสมาชิกของสังคมหมู่บ้านทั้ง 6 หมู่บ้านได้ผ่านการหล่อหลอมกลุ่มเถา จากโครงสร้างวัฒนธรรมดังกล่าวมาอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ ส่วนกลุ่มบ้านเล บ้านตรอกตาชวด (ภาคตะวันออก) บ้านทุ่งปากปลา (ภาคใต้) ก็มีเค้าโครงของคติความเชื่อพื้นฐานไม่ต่างกับหมู่บ้านที่กล่าวไปแล้วมากนักเพียงแต่องค์ประกอบบางประการกับรูปแบบจำเพาะของท้องถิ่นเท่านั้นที่ต่างกัน เนื่องจากฐานการหาอยู่หากินของสามหมู่บ้านนี้มีกลุ่มทำประมง และทำสวนอยู่ด้วยนอกเหนือไปจากการทำนา ลักษณะของบุญประเพณีท้องถิ่นในกลุ่มหมู่บ้านนี้ ค่อนข้างคล้าย

กับสังคมหมู่บ้านภาคกลาง โดยมีงานบุญที่ทั้งสามหมู่บ้านยังถือปฏิบัติจัดทำกันประจำมาจนถึงปัจจุบัน คือ

เดือนมกราคม บุญปีใหม่

เดือนกุมภาพันธ์ ตรุษจีน

เดือนเมษายน บุญสงกรานต์

เดือนสิงหาคม บุญเข้าพรรษา

เดือนตุลาคม บุญสารทไทยไหว้บรรพบุรุษ

เดือนพฤศจิกายน บุญออกพรรษา และประเพณีลอยกระทง

นอกจากงานบุญที่ทำร่วมกันทางสังคมแล้วก็เป็นเรื่องพิธีกรรมตามความเชื่อเฉพาะของแต่ละหมู่ที่ต่างกันไป ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการหาอยู่หากิน การดำเนินชีวิตของแต่ละคน แต่ละครอบครัว เช่น บุญยก(ขึ้น)บ้านใหม่ ตั้งศาลพระภูมิ บวชนาค ประเพณีแต่งงาน ประเพณีงานศพ สำหรับความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของกลุ่มประมงเรือเล็กในบ้านเล บ้านตรอกตาชวด ก็มีพิธีการเช่นไหว้บูชาแม่ย่านางเรือก่อนที่จะเอาเรือใหม่ลงน้ำ หรือเมื่อเอาเรือเก่าขึ้นมาซ่อมและจะปล่อยลงน้ำ และก็ยังมีการเทศกาลไหว้เรือประจำปีด้วย ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับตรุษจีน

“...ที่พวกเราไหว้เรือช่วงตรุษจีนก็เพราะถ้าเรือส่วนใหญ่เป็นคนจีน พิธีนี้ถือกันเคร่งครัดมาก ขนาดพอถึงวันไหว้ถ้าเรือลำไหนยังอยู่กลางทะเลไม่ได้เข้าฝั่ง ถ้าแกก็จะฝากของไปไหว้กันบนเรือกลางทะเลเลย นอกนั้นก็ไปไหว้ศาลตามที่ตั้งต่าง ๆ พวกปากน้ำก็ไหว้ศาลพ่อโต๊ะ พวกกันอ่าวก็ไหว้เจ้าแม่รำพึง แต่บางครั้งถ้าใครหากินได้ไม่ดี ออกเรือไปแต่ไม่ค่อยได้ปลากลับมาก็มาเช่นไหว้แล้วมันก็ดีขึ้น เวลาไหว้เขาก็ขอพรกันว่าให้ทำกินเกิดผล หากินคล่อง ให้ปลอดภัย ให้คุ้มครอง มันก็แก้ไขได้ ไหว้เรือเนี่ยไม่เกี่ยวกับทางพระเลย ทำตามแบบพื้นบ้าน ที่ทำกันมา...”
(ชาวบ้านเล-ตะวันออก)

ฐานคติความเชื่อของทั้ง 2 กลุ่มนี้แม้จะมีองค์ประกอบที่ต่างกันในเรื่องของช่วงเวลา แบบแผนพิธีกรรม และสัญลักษณ์ หรือชื่อเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์จิตวิญญาณที่ตนเคารพต่างกัน แต่ก็ไม่ได้มีนัยสำคัญที่แตกต่างกันแต่อย่างใด โดยรวมแล้วกิจกรรมทางความเชื่อเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านร่วมใจกันทำเพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างอุดมคติกับชีวิตจริงของผู้คนในหมู่บ้าน ลักษณะที่ปรากฏขึ้นจะปรากฏเป็นสัญลักษณ์ของอุดมคติ 2 แบบ คือแบบที่ผูกโยงกับศาสนา กับอีกแบบหนึ่งเป็นเรื่องราวของวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการทำมาหากิน ความเชื่อต่อตัวตนทางธรรมชาติ และความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นความเชื่อแบบของชาวบ้านเอง สัญลักษณ์ของความเชื่อเช่นนี้ได้ปรากฏให้เห็นตั้งแต่การเลือกพื้นที่ทำมาหากิน การตั้งถิ่นฐานทำกิน จนถึงการบอกเล่าจากที่ทำกินเดิม

อพยพไปสู่ที่ใหม่ ในการเลือกถิ่นฐานพื้นที่ทำกินจะมีการจัดการที่อยู่อาศัยให้กับตัวเอง และให้กับสถาบันที่เป็นความเชื่อของตัวเองด้วย ในกลุ่มหมู่บ้านอีสานจะมีการตั้งศาลปู่ตา (หรือบางที่เรียกว่าดอนปู่ตา) เพื่อเป็นที่สถิตย์ให้แก่ผีบรรพบุรุษผู้ซึ่งเคารพนับถือ เพื่อให้ ความคุ้มครองดูแล ปกป้องให้พ้นจากภัยอันตราย จากธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่พึง จะเกิดขึ้น มีการบรวงสรวงเช่นไหว้ เทวดา ผีสงฆ์ที่สถิตย์อยู่กับป่า ดิน น้ำ ตามแบบของ ตัวเองในแต่ละพื้นที่ ส่วนหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ก็มีการตั้งหลักบ้าน ตั้งศาล เทพอารักษ์ ตามที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมา ซึ่งมีนัยคล้ายคลึงกัน แหะเมื่อเข้าสู่กระบวนการ ทำมาหากินก็จะมีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ชาวนาไหว้ศาลตาแฮกในที่ไร่ที่นาของตน กลุ่ม หาของป่าก็มีการเช่นไหว้ภูชาผีป่า “...ผีดอนงอยเขาไหว้ตอนสิบสองค่ำเดือนหก มีจำพา เขาแฮด ใช้เหล้าขวดหนึ่ง เนื้อสิบสองโล ไก่ตัว พร้อมขันธห้า แฮดนำกันกับบุญเดือนหก...” (ชาวบ้านแดง)

กลุ่มทำประมงก็ไหว้แม่ย่านางเรือ กลุ่มผู้ออกไปขายแรงงานหรือเร่ร่อนค้าขายก็ ไหว้บอกกล่าวผีเรือนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้มีความสะดวกในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ และ ให้ได้รับการคุ้มครองให้ปลอดภัยตลอดการทำงาน ซึ่งแต่ละกลุ่ม แต่ละเส้นทางของการทำ กินก็มีจะรูปแบบเฉพาะตามที่ถือปฏิบัติมา แต่ก็มีเป้าหมายในการสร้างความเชื่อมั่น ความ มั่นคงต่อการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ สภาวะความผูกพันเช่นนี้เป็นสำนึกที่ผสม กลมกลืนอยู่ในเส้นทางชีวิตของชาวบ้าน ที่ปรับตัวกับระบบธรรมชาติและโลกแวดล้อม พิธี กรรมด้านต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติจะมีผู้นำทางพิธีกรรมที่เรียกขานต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น เฒ่าแก่ หมอขวัญ จ้ำ หมอธรรม ครูบา ฯลฯ ส่วนด้านความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความ สัมพันธ์ทางสังคม ทั้งภายในและกับภายนอกโลกของตน ก็มีการจัดทำกิจกรรม พิธีกรรมที่ เกี่ยวกับความเชื่อมากมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม พิธีกรรมที่เป็นของ **บ้าน** ก็ได้แก่ การทำขวัญสู่ขวัญ เรียกขวัญ หรืองานบุญที่ร่วมกันเช่นไหว้บรรพบุรุษหรือสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน โหมวเดียวกันหรือจุ่มเดียวกันฯ ส่วนพิธีกรรมที่ร่วมกับ **วัด** ก็เป็นไปตามประเพณีแบบพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น บุญสงกรานต์ บุญจุน บุญ ผ่าป่าหรือบุญในเทศกาลตรุษ สารทฯ การเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านเป็นการ เข้าร่วมที่มีจุดมุ่งหมายทั้งในเชิงสังคมและส่วนตัวผสมผสานกันซึ่งมีความคาดหวังที่จะ ได้รับผลตอบแทนมาสู่ความมั่นคงแก่ครอบครัวและปัจเจก การเข้าร่วมกิจกรรมกับหมู่บ้าน เป็นการสร้างหลักประกันทางสังคมของแต่ละครอบครัว หลักประกันนี้เป็นองค์ประกอบ สำคัญ ในการพึ่งพาเกื้อหนุนกันของสังคมชาวบ้าน กิจกรรมที่เป็นฐานคติด้านความเชื่อจะ เกี่ยวข้องกับเรื่องหลักๆในวิถีชีวิตชาวบ้านสี่เรื่องด้วยกัน คือ

หนึ่ง เรื่องการดำเนินชีวิตประจำวัน อันหมายถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยทั่วไป

สอง เรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากิน

สาม เรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม และ

สี่ เรื่องการบูชาความเชื่อทางอุดมคติของตนเอง

การร่วมกันจัดทำกิจกรรมและพิธีกรรมเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมแบบของชาวบ้านที่ร่วมกันสร้างสภาวะเชื่อมโยงระหว่างมิติของ *อุดมคติ* กับ *ชีวิตจริง* สาระสำคัญของจารีตเหล่านี้มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของชาวบ้าน ที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบของมิติด้านความเชื่อในโครงสร้างทางวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้าน ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากฐานคติที่ผสมผสานระหว่างพุทธ ผี และพราหมณ์เป็นสำคัญ

พื้นฐานด้านสังคม-การปกครอง เป็นองค์ประกอบอีกมิติหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์หนุนเนื่องกับองค์ประกอบด้านความเชื่อและด้านเศรษฐกิจในโครงสร้างวัฒนธรรมของชาวบ้าน แม้การปกครองของหมู่บ้านในปัจจุบันจะเป็นการปกครองแบบเป็นทางการ (formal) ตามระเบียบวิธีบริหารราชการแผ่นดินภายใต้โครงสร้างของกระทรวงมหาดไทย แต่สภาพที่ปฏิบัติอยู่ก็เป็นเพียงการปกครองที่อาศัยกฎหมายและอำนาจจากส่วนกลางควบคุมลงไปยังหมู่บ้าน ซึ่งไม่สามารถกำกับลงไป ณ ระดับจิตสำนึกของชาวบ้านได้ เพราะแท้จริงแล้วความเคลื่อนไหวในแบบของสังคมของชาวบ้านได้มีผู้เฒ่าผู้แก่ และกลุ่มผู้รู้ของชาวบ้านสอดส่องดูแลสังคมของตัวเองอยู่ ผู้นำแต่ละประเภทแต่ละกลุ่มจะเรียกขานต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น เฒ่าแก่ เจ้าโคตรต จ้ำ หมอขวัญ หมอธรรม ครูบาฯ แต่ก็สามารถกล่าวโดยรวมว่าหมู่บ้านเป็นสังคมที่มีการปกครองด้วย **“ระบบอาวุโส”** ระบบนี้เป็นระบบเชิงสถาบันที่มีบทบาทจริงต่อชีวิตของคนในหมู่บ้าน แม้จะไม่ปรากฏแบบแผนให้เห็นอย่างเป็นทางการ แต่ก็ยังเป็นสภาพที่ดำรงอยู่จริงเป็นที่รับรู้กันอยู่ในหมู่บ้าน ทางสังคมวิทยาอาจเรียกกลุ่มคนเหล่านี้ว่า **“ผู้นำตามธรรมชาติ”** บทบาทของผู้นำแบบของชาวบ้านทั่วไป จะเป็นผู้จัดการดูแลความเรียบร้อยของผู้คนและกิจกรรมในสังคม คอยให้การสนับสนุน ช่วยเหลือจัดการความสัมพันธ์ภายในครอบครัว และระหว่างครอบครัวในแต่ละหมู่บ้าน ช่วยแก้ไขความขัดแย้งแก้ปัญหาให้กับสมาชิกในหมู่บ้าน ระบบอาวุโสนี้ประกอบขึ้นด้วยผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ต่าง ๆ หลายคน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการช่วยสอดส่องดูแลทุกข์สุขของผู้คนตั้งแต่การจัดการด้านพิธีกรรมไปจนถึงการรักษาโรคภัยไข้เจ็บและคุณภาพชีวิตตามแบบที่สืบทอดมา

“...ตอนปู่ตาเฮาเอามาตั้งใหม่ เลี้ยงท่านวันพุธ พูดว่าให้ปักปัก
รักษาด้วยเจ้าปู่เจ้าตาเฮ้ย ลูกหลานบ้านเรามีเท่านั้นเท่านั้นคน มีเท่านั้น

เท่านั้นหลังคาให้ปกปักรักษาให้ตลอดรอดฝั่ง อย่าให้เกิดภัยนะปู่ตาเรา
ศักดิ์สิทธิ์ มีลูกจำปาเป็นเฒ่าจ๋า ใครได้เป็นก็เป็นจนตายหนี้จึงเลิก
ได้...” (ชาวบ้านปากกล้วย)

“...เวลาจัดงานในหมู่บ้านก็หาหมอลือเป็นหมอขวัญ ยกบ้าน
ใหม่ ตั้งศาลทำขวัญนาคนึงงานศพ ถ้าหมอพื้นบ้านก็หมอเข้รักษา
เด็กเก่ง เวลาไหว้ครูของหมอ ชาวบ้านก็เอาข้าวปลาไปร่วมทำบุญ
กัน...” (ชาวบ้านเล)

“...พ่อล้วนพ่อฮังเป็นเฒ่าจ๋า เสียงผีหมอสิบเอ็ดคำเตือนสี้ทำ
พิธีสองวันบรวงสรวงบูชาผีประจำตัวแต่ละแม่หมอ ที่คอยปกปักรักษา
คนในบ้าน...” (ชาวบ้านแดง)

ความเคารพเชื่อถือว่าชาวบ้านมีต่อสถาบันดังกล่าวยังดำรงอยู่มาจนปัจจุบัน แม้
สังคมโดยรวมกำลังเคลื่อนตัวไปสู่สังคมการค้าหรือสังคมกฎหมายก็ตาม ทั้งนี้เพราะพื้น
ฐานดั้งเดิมของสังคมหมู่บ้านได้ก่อรูปความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นจากระบบเครือญาติ การ
อุปถัมภ์ช่วยเหลือกันในสังคมของหมู่บ้านจึงเป็นความจำเป็นต่อชีวิตและยังเป็นประเพณีที่
ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ในด้านลึกแล้วความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างมิติ
ด้านความเชื่อ กับมิติด้านเศรษฐกิจด้วย เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านได้มีการ
การจัดลำดับขั้นผ่านสัมพันธ์ทางสายเลือดทางเครือญาติ ซึ่งเส้นทางดังกล่าวมีบทบาท
สำคัญในการจัดการเศรษฐกิจในครัวเรือนเกือบทุกครัวเรือน ในกลุ่มหมู่บ้านอีสานพบว่า
ประเพณีการตั้งครอบครัวฝ่ายชายจะต้องเป็นผู้เข้ามาอยู่บ้านฝ่ายหญิง พ่อแม่ของฝ่าย
หญิงจะยกที่ดินให้ลูกสาวซึ่งชายมาเป็นแรงงานในครัวเรือนของฝ่ายหญิงและนับถือเช่น
ไหว้ผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิงเป็นหลักหลังการแต่งงาน ประเพณีนี้ถือปฏิบัติกันมาแต่
โบราณ นอกจากนั้นมิติในด้านสังคมการปกครองยังได้มีบทบาทในการช่วยให้ครัวเรือน
บรรลุเป้าหมายในการได้มาซึ่งทรัพยากรตามที่ต้องการด้วย โดยจะปรากฏให้เห็นในกิจ
กรรมด้านเศรษฐกิจซึ่งเรียกขานในแต่ละรูปแบบ แต่ละถิ่นที่ต่างกันไป เช่น การรวมกลุ่ม
สังคมแบบโหมว เกล่อ หรือกลุ่มเพื่อนในหมู่บ้านภาคใต้ หรือการรวมกลุ่มสังคมแบบซุ่ม
โคตร กลุ่มท่าเรือ กลุ่มญาติในภาคตะวันออก หรือการเกาะเกี่ยวกันแบบซุ่ม จุ่ม เสี้ยว ผี
เขี้ยว ในหมู่บ้านภาคอีสาน เป็นต้น การเกาะกลุ่มทางสังคมดังกล่าวได้มีบทบาทในการ
เชื่อมโยง ลดทอนความสูญเสียความเสี่ยงหรือต้นทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งมีผล ให้
การบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน แต่ละคนง่ายขึ้น ราบรื่นขึ้น

“...ออกทะเลต้องช่วยกันดูแลยกเรือลง เรือขึ้น อยู่กลางทะเลก็
ช่วยดูแลฝนฟ้าอากาศ คนทำเดียวกันไม่ค่อยผิดใจกัน จะผิดกันก็เป็น

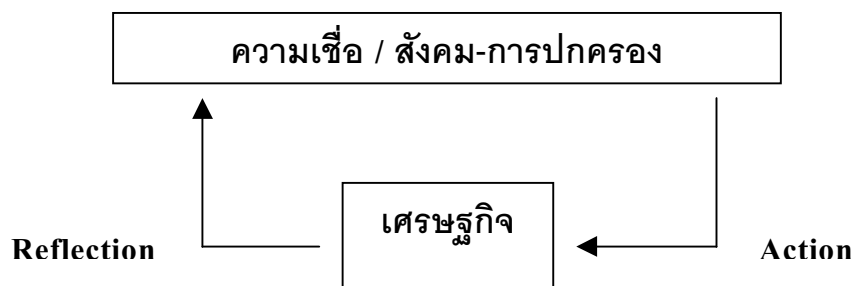
จากหมู่บ้าน ลงทะเลแล้วช่วยเหลือดูแลกันดี พอเข้าฝั่งได้แล้วถ้ายังผิ
ใจกัน เวลาขึ้นบกอยู่ในบ้านก็เฉยๆกันไป...” (ชาวบ้านเล)

“...เวลาไปทำนากันก็เอาแรงกัน เดี่ยวนี้ก็มีกำจ้งกันบ้าง ถ้า
แล้งไม่มีทำนาก็ไปหารับจ้าง ไปตามหมู่เพื่อน หมู่ญาติ พวกกันไปหากัน
ฟังกัน...” (ชาวบ้านคลองเย็น)

“...เวลาเอาแพเรือไปไปขายก็ขายไปเรื่อย เหาู้จักคนไปทำนาหมู่
บ้านที่ข่อยอยู่จัก แล้วก็ถามกันต่อไปก็ขายไปเรื่อยๆ ดีกว่านั่งอยู่บ้าน...
ข่อยไปบ้านค้อ ก็หมู่ซื้อจวนำกันนี้แหละหลายคนสีห้าคนพูนแหละ ไป
ยามกัน เดี่ยวข่อยสิ ไปยามไปขายผ้าบ้านเจ้าสิพอได้ขายบ่ เพื่อนก็ว่าไป
พอได้ขายอยู่ หมู่ซื้อหมู่ขายนำกันก็แม่นพอใหญ่คอน พอกา พอวัด พอ
จ้อย พอยอม...” (ชาวบ้านขนอน)

ภายใต้โครงสร้างวัฒนธรรมเช่นนี้ ทุนทางสังคมจึงเป็นข้อพิจารณาที่ไม่จำกัดคุณ
ค่าความหมายในทางวัฒนธรรมเท่านั้น ด้วยเหตุว่าคุณค่าของมันได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ใน
เชิงมูลค่าในรูป **ทุน** หรือเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการลดต้นทุน ลดความเสี่ยงในกิจกรรม
เศรษฐกิจของครัวเรือน ได้อย่างเป็นรูปธรรม

ความเชื่อมโยงกันระหว่างมิติด้านความเชื่อ มิติด้านสังคม-การปกครองกับมิติด้าน
เศรษฐกิจได้มีอิทธิพลต่อสำนึกและเส้นทางการดำรงชีวิตของชาวบ้าน
ในลักษณะที่เป็นพลวัตแบบปฏิกิริยาสะท้อนกลับ(action-reflection) ซึ่งเป็นองค์ประกอบ
สำคัญในการผลิตซ้ำและขับเคลื่อนโครงสร้างวัฒนธรรมของหมู่บ้านให้มีพัฒนาการมา
อย่างต่อเนื่อง

มิติด้านความเชื่อและสังคมที่สัมพันธ์กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
ในโครงสร้างวัฒนธรรมหมู่บ้านในลักษณะปฏิกิริยาสะท้อนกลับแบบพลวัต

พื้นฐานด้านเศรษฐกิจ เส้นทางการดำเนินชีวิตสำคัญที่เป็นไปตามแบบของสังคมหมู่บ้านทั้งหมดนี้เป็นวิถีของการปรับตัวเข้ากับระบบธรรมชาติโดยอาศัยทุนในรูปของแรงงานคู่ไปกับทุนทางธรรมชาติและทุนทางสังคมโดยมีหลักประกันในการบริโภคของครัวเรือน

เป็นเป้าหมายที่สำคัญ และเพราะเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนได้เคลื่อนไหวอยู่ภายใต้โครงสร้างทางวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้าน จริยศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่อง ขนาด ความพอเพียง และการพึ่งพา จึงเข้ามามีบทบาทในเส้นทางเศรษฐกิจแบบนี้ การมีสภาพเศรษฐกิจที่พอเพียง ล้นเหลือ หรือขาดแคลน ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ ตั้งแต่ปัจจัยที่ควบคุมได้เช่น ศักยภาพของคนในครัวเรือน ขนาดแรงงาน ความพร้อมของปัจจัยการผลิต พัฒนาการของโครงสร้างครอบครัว และปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้เช่น ความผันผวนของฤดูกาล สภาพดินฟ้าอากาศ หรือความอุดมสมบูรณ์ในรอบแต่ละปีของระบบธรรมชาติ ในจุดตั้งของพื้นที่ ทำมาหากิน ฯลฯ เหตุปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีผลต่อคุณภาพของแต่ละครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งสิ้น

ชาวบ้านขอนแก่น อาศัยทุ่งราบทุ่งชีหลงหนองโพนแท่นและฮ่องเสียว เป็นจุดตั้งในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ และหัตถกรรมครัวเรือน คู่ไปกับการล่าและหาผลผลิตจากธรรมชาติซึ่งแต่ละครัวเรือนจะปรับตัวเคลื่อนไหวไปตามฤดูกาลอย่างต่อเนื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของอดีตทำให้ผู้คนในจุดตั้งนี้สามารถสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือนได้ตลอดปี เช่นเดียวกับ ชาวบ้านปากกล้วย ที่อาศัยลำเขาบายหนองเขมร หนองกุด ป่าบุงและป่าทาม เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ชาวบ้านแดง อาศัยความมั่งคั่งของภูพานคู่กับห้วยอีเค็งลิ้ม ห้วยหมากพริก ห้วยกกหมากฯ ชาวบ้านโคกล่าม อาศัยลำพะเนียง ห้วยนา ห้วยโจด ป่าโคกเห็ดโคก ป่าโคกใหญ่ป่าโคกนาปังฯ ชาวบ้านคลองเย็น อาศัยลำห้วยบน ลำห้วยส้มป่อย และเทือกภูผาแดงเป็นพื้นที่หลักในการทำมาหากิน ชาวบ้านภูเกวียน อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของเทือกเขาภูเขียวและลำน้ำจากน้ำตกดาดฟ้าฯ ทั้งหกหมู่บ้านมีการทำนา เลี้ยงสัตว์ หัตถกรรมควบคู่ไปกับการออกหาและล่าผลผลิตจากธรรมชาติรอบตัวมาแต่อดีต ส่วนชาวบ้านเลและตรอกตาชวดในภาคตะวันออก ก็อาศัยความสมบูรณ์ของทะเลอ่าวระยองเป็นแหล่งทำมาหากินควบคู่ไปกับการทำสวนผลไม้ ทำนา เลี้ยงสัตว์ เช่นเดียวกับชาวบ้านทุ่งผากปลา ที่อาศัยคลองท่าควาย คลองพอ และพื้นที่ลุ่มรอบห้วยเขากิ้ว เขาลำจาน เขาสูง รวมทั้งผืนดินที่มีความสมบูรณ์ทำสวน ทำนา และเลี้ยงสัตว์มาเช่นกัน ทั้งนี้ โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่พบใน 9 หมู่บ้านนี้ ไม่แตกต่างกันแต่อย่างใด โครงสร้างที่ปรากฏเป็นโครงสร้างของเศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมประเพณีที่พึ่งพาธรรมชาติและแรงงานของตนเองในแต่ละครัวเรือนเป็นสำคัญ เพียงแต่รูปแบบของกิจกรรมในแต่ละวันของแต่ละครัวเรือนอาจต่างกันไป เช่นหมู่บ้านกลุ่มอีสานเน้นการทำนา หมู่บ้านภาคตะวันออกเน้นการประมงและสวนผลไม้ หมู่บ้านทางใต้เน้นการทำสวนผลไม้กับการเลี้ยงสัตว์และทำนาบางส่วนเป็นฐานสำคัญในการยังชีพ

“...แต่ก่อนบ่ได้ออกไปไกล อยู่แค่ม ๗ บ้าน เลาะบ้านเฮากับ
อืดมีพวกหมู่ป่า ฟาน แต่กั้มันก็ขึ้นฮอดเฮือน แต่เปาะฮ้อบ้านก็ได้แล้ว
พวกหน่อไม้ เห็ด แม่ง...ขึ้นไปภูกะแถวหลุบห้วยซ้อม...หาของป่าทั้ง
กิน ทั้งขายบ่อืด เฮ็ดนาไปหาของป่าไปบ่อืด ผักหวาน หน่อไม้ แม่ง
ทับ แม่งเขียด กะบู่คาย หมากเม่า หาไปขายในเมืองผู้หาขายอีหลี
มือละห้าร้อยบ่อืด...” (ชาวบ้านแดง)

“...อย่าให้มีหนองมีปลาทั้งแผ่นดินไปวิดปลาในหนองมากินได้
มือสองมือ...ผักหญ้าปลูกกินเอง ผักกูด ผักแว่น ขี้พริ้ว น้ำเต้า ลูก
เนียง ลอกอ....แต่แรกปลูกน้ำเต้า ขี้พริ้วเดือนสิบสอง ฝนตกน้ำเต็ม
คลอง คนในทุ่งฝักปลาไปไหนไม่ได้ต้องเตรียมถ่านไม้ฟืน ข้าวสาร
อย่างน้อยสองถัง ต้องอยู่ติดบ้าน ถ่านสองสอเตรียมไว้ อย่าให้ขาด
น้ำมันเต็มคลองไม่มีให้กิน แกงขี้พริ้วเปล่า ๆ ไก่เรากั้รักษาไว้ ปลา
แม่เผ่ากั้หาปลามันมีหลักฐานในคลองทำควายเป็นที่หาปลาของชาว
บ้านหามากินไม่ใช่หาขาย...” (ชาวบ้านทุ่งฝักปลา)

“...หาอยู่หากินมันง่ายลำพะเนียงอุดมสมบูรณ์หลาย น้ำลำ
ห้วยมีแต่ต้นไม้ใหญ่ ๆ สัตว์สวาสิ่งนกหนูปูเป็กนี้กะหลาย คนตะกั้บ่
ได้หากินยากคือหมู่นี้อีดอก ไปนำดินบ้านก็ได้กินแรง ดินขึ้นมาสักกิน
เช่าเช่าเอาหม้อตั้งไฟแล้วออกไปหามาแกงกะได้โสด....แต่ก่อนเฮา
เฮ็ดเวียก เฮ็กงานกะบ่เคยจ้งกันดอก หากันซ้อ ๗ มันก็มาเปลี่ยน
ตอนเฮ็ดไฮ เฮ็ดปอนี้แหละ ผู้ใดกั้เฮ็ดคือกัน กั้ฝาวกั้เลยจ้งกัน กั้เฮ็ด
ให้คนหย่ามกับการได้เงิน...” (ชาวบ้านโคกล่าม)

“...ออกไปหาปลาเอาแต่ปลา ออกไปหาผักเอาแต่ผัก ออกไป
หาสัตว์เอาแต่สัตว์ ออกไปหาปลาเอาแต่ปลาตัวใหญ่ตัวน้อยบ่เอา
มันบ่อืดบ่อยาก อยากได้ปลาอียังกั้หาเลือกเอาได้ซ่มพอกินแล้วกั้
มา เอามาแบ่งให้ญาติพี่น้อง มือใหม่อยากกินกั้ไปหาเอาใหม่...”
(ชาวบ้านคลองเย็น)

เส้นทางเศรษฐกิจของสังคมชาวบ้านเช่นนี้จะต่างไปจากสังคมแบบเมืองหรือชีวิต
ในมหานครที่ได้พัฒนาขึ้นในบริบทที่ต่างจากสังคมหมู่บ้าน ทำให้วิถีคิด ความมุ่งหวังและ
ความเชื่อมั่นของผู้คนในสังคมประเพณีไม่เหมือนกับคนในสังคมการค้า ชีวิตเศรษฐกิจภาย
ใต้การกำกับของธรรมชาติและฤดูกาลได้ก่อรูปและพัฒนาแบบแผนที่ต่างไปจากชีวิต
เศรษฐกิจที่กำกับและจัดการด้วยเทคโนโลยีและระบบตลาดอย่างในเมือง อย่างไรก็ตามแม้

จะดำรงอยู่บนความแตกต่างทางสังคมเศรษฐกิจ แต่สภาพรวมของและพัฒนากิจทางสังคมก็ได้ทำให้สังคมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวในแบบแผนที่แตกต่างกันมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันมาโดยตลอด แต่โดยข้อจำกัดจากปัจจัยภายในของสังคมหมู่บ้านโดยเฉพาะในเรื่องของโครงสร้างประชากร ความล้มเหลวของจำนวนประชากร การจำกัดของพื้นที่ทำกิน กับความเข้มข้นของปัจจัยจากภายนอกในกระบวนการพัฒนาสังคม เช่น การกำหนดกรรมสิทธิ์ในกระบวนการผลิต การขยายตัวของอิทธิพลของสังคมการค้าที่เน้นการเติบโตของทุนเงินตรา และผลลัพธ์จากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐในแบบสั่งการจากส่วนบน(top-down) ที่เกิดขึ้นอย่างไ้ระเบียบในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้มีผลกดดันให้เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนตกอยู่ในภาวะที่ต้องดิ้นรนและได้รับผลกระทบจากปัญหาต่างๆอย่างเข้มข้นและรุนแรงขึ้นเป็นลำดับในปัจจุบัน

2.3 เส้นทางปฏิสัมพันธ์กับสังคม - เศรษฐกิจนอกหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลง

ปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมหมู่บ้านทั้ง 9 แห่ง ได้ก่อรูปขึ้นมาจากพื้นฐานของชีวิตที่ผูกโยงอย่างแน่นแฟ้นกับระบบธรรมชาติซึ่งเคลื่อนไหวอยู่ในจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ของแต่ละหมู่บ้านผ่านกาลเวลาและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นก่อนมาอย่างน้อยก็สองรุ่นคนขึ้นไป ชีวิตจริงของชาวบ้านไม่ได้เคลื่อนไหวโดยปราศจากค่านิยม (value free) แต่เคลื่อนไหวภายใต้จิตสำนึกและค่านิยมที่พัฒนาต่อเนื่องเป็นตัวของตัวเองมาอย่างมีนัยสำคัญในโลกที่เป็นจริง ไม่ใช่เป็นเพียงสภาวะในความคิดหรือในอุดมคติอย่างเลื่อนลอย พลวัตของหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจกับโลกแวดล้อมภายนอกมาโดยตลอด ทำให้เกิดการปรับตัวเปลี่ยนแปลงอย่างอยู่เสมอพื้นฐานโดยรวมของการเปลี่ยนแปลงเกิดจากปัจจัยสองส่วนคือ หนึ่งปัจจัยภายใน (internal) อันได้แก่ปัจจัยด้านประชากร (demographic factor) ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติของโครงสร้างประชากรในหมู่บ้านเองและสภาพข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่ต่างกันไปของแต่ละพื้นที่ กับส่วนที่สองเป็นปัจจัยภายนอก (external) ที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาทางสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์กับหมู่บ้านในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่มาจากนโยบายของรัฐ สภาพการปรับตัวทางสังคม - การเมือง การมีส่วนร่วมกับเศรษฐกิจระบบตลาด และการเปลี่ยนแปลงด้านการสื่อสารคมนาคมฯ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นล้วนได้มีส่วนสร้างผลกระทบต่อเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่อยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมของทั้ง 9 หมู่บ้านมาอย่างต่อเนื่อง

บ้านเลและบ้านตรอกตาชวดในภาคตะวันออก มีพื้นฐานสังคม - เศรษฐกิจเป็นแบบหมู่บ้านชาวประมงพื้นบ้านผสมผสานกับการทำสวนและทำนามาแต่อดีต จุดตั้งของสองหมู่บ้านนี้อยู่บริเวณอ่าวระยอง บ้านเลตั้งอยู่หาดแม่รำพึง บ้านตรอกตาชวดอยู่แถบ

มาพบศพ สภาพเศรษฐกิจทั้งสองหมู่บ้านคล้ายคลึงกัน ในอดีตการถือครองที่ดินใช้วิธีบุกเบิกถากถางและจับจองเอาเอง พื้นที่ที่ทั้งสองหมู่บ้านจับจองแต่เดิมเป็นพื้นที่ที่อยู่ไกลเมือง การคมนาคมลำบากไม่มีสาธารณูปโภคพื้นฐานเช่นปัจจุบัน แต่ละครัวเรือนถือครองที่ดินเฉลี่ยราว 20 - 50 ไร่ ตามสภาพแรงงานและศักยภาพของการบุกเบิกของแต่ละครัวเรือน ที่ดินที่บุกเบิกถากถางบางส่วนจะใช้ทำนาและส่วนใหญ่จะทำสวน เช่น พุทราเงาะ ทุเรียน มะม่วง มังคุด ฯลฯ เมื่อมีการขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรม รวมทั้งมีการบังคับใช้กฎหมายในเรื่องการถือครองที่ดิน ปริมาณที่ดินที่ถือครองของครัวเรือนก็ลดน้อยลงจากการขยายตัวของประชากรในหมู่บ้าน (ซึ่งเป็นไปตามข้อจำกัดที่เกิดจากปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องเรื่องโครงสร้างของประชากร จากปี 2500 ถึง ปี 2545 บ้านเลมีครัวเรือนเพิ่มขึ้นราว 38% ส่วนตรอกตาซวดเพิ่มขึ้นราว 35%) อย่างไรก็ตามปัจจัยด้านประชากรของทั้งสองหมู่บ้านไม่ได้สร้างปัญหาต่อหมู่บ้านทั้งสองมากนัก เนื่องจากพื้นที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์ และความกว้างขวางของอาณาเขตทะเลบริเวณอ่าวระยอง ประกอบกับสังคมของทั้ง 2 หมู่บ้านเป็นสังคมเปิดที่มีความสัมพันธ์กลมกลืนกับหมู่บ้านรอบข้างและสังคมเมืองมานาน จึงไม่มีความแปลกแยกจากสังคม - เศรษฐกิจของท้องถิ่นแต่อย่างใด ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนแบบเดิมค่อยๆปรับตัวผสมผสานกับความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์อย่างค่อยเป็นค่อยไป ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

“...เมื่อก่อนแถวนี้ก็แลกกันเอาข้าวเอาปลาเอาผลไม้แลกปลา เวลาปลูกเรือนปลูกชานก็เอาแรงกัน สร้างวัดสร้างวาก็สร้างร่วมกัน วัดยายดากับวัดปากน้ำก็เป็นเครือกัน เพราะทางบ้านยายดาเอาผลไม้มาแลกปลา ทางชายฝั่งก็เอาปลาขึ้นเกวียนไปแลกข้าว แลกผลไม้ ต่อมาพอมีเถ้าแก่มาทำเรือก็ค่อยๆค้าขายผสมแลกเปลี่ยนกันไป ต่อมาระยะหลังๆก็ค้าขายกันมากขึ้น...” (ชาวบ้านปากน้ำระยอง)

แต่ด้วยเหตุที่พื้นที่แถบนี้อยู่ในบริเวณจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ดี พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง มีความสะดวกคล่องตัวด้านคมนาคมและระยะทางอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจการเมืองของประเทศ ปัจจัยเหล่านี้ได้เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการไหลบ่าเข้ามาของนโยบายการพัฒนาต่างๆของรัฐ ทำให้เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็วแต่ไร้ระเบียบ ไร้กติกา จึงส่งผลให้เกิดปัญหาด้านโครงสร้างทางกายภาพและปัญหาสังคม เศรษฐกิจของหมู่บ้านบริเวณนี้อย่างมาก กล่าวคือนับแต่กลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาพื้นที่ราว 30% ของบ้านเลและตรอกตาซวด ถูกขยายเพื่อปลูกมันสำปะหลังอันเป็นพืชเศรษฐกิจที่กระทรวงเกษตรเข้ามาส่งเสริม ทำให้ชาวบ้านหันไปบุกเบิกขยายพื้นที่เพื่อเข้าสู่วงจรการปลูกพืชระยะสั้นเชิงพาณิชย์กันมากขึ้น มีผลให้เกิดความต้องการแรงงานสูงขึ้น

สังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านทั้งสองถูกกระตุ้นให้เข้าสู่สังคมการค้าอย่างต่อเนื่อง ทำให้สภาพในการเป็นผู้ประกอบการบนฐานของแรงงานครัวเรือนและทรัพยากรในท้องถิ่นที่เคยเป็นมาของแต่ละครัวเรือนค่อย ๆ กลายเป็นผู้ใช้แรงงานในที่ดินของตัวเอง ตามทิศทางการอำนาจของระบบตลาด ขณะที่เดียวกันพื้นที่ทำกินทางทะเลก็เกิดมีเรืออวนลากขนาดกลางและใหญ่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากนับแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา การแก่งแย่งทรัพยากรในทะเลจึงเข้มข้นขึ้นก่อให้เกิดกรณีพิพาทในเส้นทางทำกินในท้องทะเลอยู่เนืองๆ และช่วงปลายทศวรรษ 2520 ต่อกับต้นทศวรรษ 2530 เมื่อรัฐบาลประกาศนโยบายการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (eastern sea board) ใช้พื้นที่จังหวัดระยองและชลบุรีเป็นจุดตั้งของการผลิตภาคอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและรุนแรงจึงปรากฏขึ้นกับหมู่บ้านทั้งสอง ที่ดินของเกษตรกรในท้องถิ่นแถบชายฝั่งทะเลบริเวณนี้เปลี่ยนมืออย่างรวดเร็ว ในช่วงปี 2528 – 2532 ที่ดินที่เป็นเขตสวนและนาราวกว่า 40% ของหมู่บ้านทั้งสองเปลี่ยนไปถือครองโดยคนภายนอก ขณะที่พื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านรอบบ้านตรอกตาชวดได้ถูกเวนคืน(เมื่อช่วงปี 2522) เพื่อนำไปสร้างนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ทำให้ครอบครัวในหมู่บ้านใกล้เคียงที่ถูกไล่ที่ที่ถูกไล่ที่ได้มาสมทบตั้งถิ่นฐานในบ้านตรอกตาชวด

“...บ้านเมืองเปลี่ยนเร็วจนงง น่ากลัว คนไม่ค่อยรู้ตัวกัน ที่ดินขายเปลี่ยนมือเป็นว่าเล่น กำนันผู้ใหญ่บ้านไปที่ดินทุกวัน ไม่รู้คนมันมาจากไหน ไ้พวกขายที่ได้ไม่รู้จะทำอะไรไปซื้อรถเครื่อง รถปิกอัพ มาขับกัน ชนกันตายไปก็มาก ขับไม่ค่อยเป็น ไ้พวกที่ใจแข็งมันก็เอาเงินจ้างเอาจนได้ ทุกวันนี้ก็รู้ได้เห็นความจริงกันแล้ว...” (ชาวบ้านเล)

“...มีการเวนคืนที่เอาที่ไปสร้างอะไรใหญ่โต เราก็เหมือนกับหอยกับเบี้ย เคื่อบอกว่ามันเป็นโครงการรัฐบาลต่อไปจะจ้างไปทำงาน เราตัวแค่นี้จะไปทำอะไรได้...” (ชาวบ้านตรอกตาชวด)

ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ขณะที่การท่องเที่ยวขยายตัวมาก ผู้ประกอบการในสาขาท่องเที่ยวจากที่ต่าง ๆ ได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินแถบบริเวณชายฝั่งราคาที่ดินในช่วงปี 2535-2539 ถีบตัวขึ้นไปสูงจนไม่มีใครจะคาดถึง (บางแปลงราคาสูงขึ้นมากกว่า 300%) ที่ทำกินเดิมของบ้านเลก็ถูกขายเปลี่ยนมือไปเช่นเดียวกับที่ตรอกตาชวด (แต่ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ทำกิจการบ้านพักตากอากาศและรีสอร์ท) การเติบโตที่ไร้ระเบียบไร้มาตรฐานได้สร้างปัญหาสังคมขึ้นในท้องถิ่นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ทั้งยังได้สร้างความเสื่อมโทรมให้กับสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงทั้งในเขตพื้นที่ชายฝั่ง ทะเล ลำน้ำ และสภาพอากาศในบริเวณที่พักอาศัยที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงแหล่งอุตสาหกรรม พื้นที่บริเวณหาดตะกวนด้านชายฝั่งกว่า 10

เมตรถูกกัดเซาะหายไป (ปี พ.ศ. 2540) เนื่องจากการถมทะเลบริเวณนิคมอุตสาหกรรม ความเสียหายทางด้านภูมิศาสตร์และมลพิษที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่นรุนแรงยิ่ง ปริมาณสัตว์น้ำในทะเลเขตอ่าวระยองในปี 2542 ลดลงกว่า 60 % เมื่อเทียบกับปี 2516 ขณะเดียวกันป่าชายเลนแถบชายฝั่งที่เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนก็ถูกทำลายเพื่อนำไปสร้างโรงงานอุตสาหกรรม แหล่งท่องเที่ยว และที่อยู่อาศัยตามสภาพการเติบโตของเมืองที่ไร้ระเบียบ แรงกดดันที่เกิดจากพัฒนาการทางสังคมในภาคนี้ ได้สร้างผลกระทบทางกายภาพที่เด่นชัดต่อเศรษฐกิจในหมู่บ้านทั้งสองโดยเฉพาะกับความเสียหายต่อความอุดมสมบูรณ์ของชายฝั่ง แม้หลายครัวเรือนพยายามปรับตัวไปสู่อาชีพแบบใหม่โดยหันไปเลี้ยงตะพาบน้ำที่ระบาดขึ้นในแถบจังหวัดระยองช่วงปี 2537 แต่ก็ล้มเหลวซ้ำยังได้สร้างความเสียหายอย่างใหญ่หลวงต่อสภาพดินโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ พื้นที่ที่ใช้เลี้ยงตะพาบน้ำเดิมใช้การไม่ได้ปล่อยเป็นที่ดินร้างมาจนทุกวันนี้ นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินยังได้สร้างผลกระทบในด้านขนาดของที่ดินทำกิน ชาวบ้านบางส่วนจึงต้องปรับตัวเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมไป ครัวเรือนที่เคยอยู่ในสังคมในฐานะเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคร่วมกันในท้องถิ่นถูกเบียดขับไปอยู่ชายขอบของเศรษฐกิจโดยปริยาย อุตสาหกรรมกลายเป็นแกนหลักแทนแบบแผนสังคม – เศรษฐกิจที่เคยเป็นมา แต่ครั้งเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจครั้งใหญ่ของประเทศไทยในปลายปี พ.ศ.2540 หมู่บ้านกลับต้องรองรับแรงงานที่ล้มเหลวจากภาคอุตสาหกรรมที่กลับมาตั้งหลักทำกินใหม่กับหมู่บ้านดังเดิมต่อไป นี่คือสภาวะจริงที่ปรากฏขึ้นในสังคมหมู่บ้านชายฝั่งระยอง

ส่วนในกลุ่มหมู่บ้านภาคอีสานทั้งหกหมู่บ้านโดยภาพรวม แม้จะไม่ได้ได้รับความกดดันรุนแรงจากภายนอก เมื่อเทียบกับภาคตะวันออกในกรณีศึกษานี้ แต่ก็มีปัจจัยด้านพัฒนาการทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านเช่นกัน โดยส่งผ่านอำนาจรัฐเข้าสู่หมู่บ้านในรูปแบบการพัฒนานับแต่ช่วง ปีพ.ศ.2500 เป็นต้นมา รวมทั้งความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2500 และการสื่อสารคมนาคมในช่วงปลายทศวรรษ 2530 การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ กับระบบตลาด ช่วงปี พ.ศ. 2510 ถึง 2535 เป็นการเคลื่อนไหวที่กระตุ้นให้เส้นทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านเข้าสู่ระบบผลิตเชิงพาณิชย์อย่างต่อเนื่องมากขึ้น ช่วงแรกเกิดขึ้นภายใต้นโยบายของกระทรวงเกษตรเช่นเดียวกับที่ได้ดำเนินการในหมู่บ้านภาคตะวันออก โดยกระตุ้นให้การผลิตของหมู่บ้านหันไปเน้นพืชระยะสั้นเชิงพาณิชย์ตามระบบตลาด และให้การสนับสนุนด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานไปด้วยกัน **บ้านโคกลำม** เริ่มมีการขยายพื้นที่ปลูกมัน ปอ และพืชการค้าระยะสั้นมากขึ้น เช่นเดียวกับอีกห้าหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาก็มีพืชระยะสั้นชนิดต่าง ๆ ตามมาอีก เช่น อ้อย ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ฯ ลฯ แต่อย่างไรก็ดีกระบวนการผลิตของหมู่บ้านแม้จะถูกดึงเข้าสู่ระบบตลาดแต่สภาพที่เป็น

อยู่ก็ยังคงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ พัฒนาการในเส้นทางระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนจึงเต็มไปด้วยข้อจำกัด ทั้งในด้านภูมิศาสตร์และในเชิงประเพณี เส้นทางดังกล่าวจึงเคลื่อนไหวอยู่บนความไม่แน่นอน มีภาวะกระเพื่อมไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่นในปีพ.ศ.2521 เกิดวิกฤตน้ำท่วมขนาดใหญ่ที่ **บ้านขนอน** ผู้คนต้องหนีไปอยู่ตามดอนที่สูง และวัด ดันรนเอาตัวรอดด้วยการทอดผ้าไปแลกข้าวและหาอยู่หากินจากธรรมชาติไปตามสภาพ ส่วนที่ **บ้านแดง** ก็มีสภาพสลับปีกันไประหว่างความแห้งแล้งกับฟ้าฝนที่พอเพียง ส่วนใหญ่ดันรนด้วยการหาของป่าไปแลกข้าว หรือเอาไปเร่ขายตามที่ต่าง ๆ ปีพ.ศ.2529 รัฐได้สร้างชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยเค็มขึ้น ในปีถัดไป ไฟฟ้าก็เข้าถึงหมู่บ้าน **บ้านโคกลำ** หลังจากล้มเหลวในการปลูกมันสำปะหลังได้ระยะหนึ่งก็หันมาปลูกถั่วเขียว ถั่วเหลือง ช่วงปีพ.ศ.2532 ที่รัฐมาสร้างฝายกันลำพะเนียงให้ ส่วนที่ดิน **บ้านภูเกวียน** ที่อยู่ในบริเวณเทือกภูเขียบางส่วนถูกกันเข้าไปอยู่ในเขตสัมปทานที่รัฐบาลสมัย ปีพ.ศ.2512 ได้ให้สัมปทานป่าเขตป่าสงวนแห่งชาติหนองเรือแก่ผู้รับสัมปทานพื้นที่ทำกินจึงคับแคบจำกัดลง ปัจจุบันมี 49 ครัวเรือน ใน 94 ครัวเรือน ที่ไม่มีที่ดินทำกินของตัวเอง ครัวเรือนกลุ่มนี้ยังชีพด้วยการรับจ้าง เก็บของป่า และเช่าที่ปลูกผักขาย ส่วน **บ้านคลองเย็น** กับ **บ้านปากกล้วย** ก็มีสภาพเช่นบ้านโคกลำ แต่บ้านปากกล้วย จะมีความอุดมสมบูรณ์กว่ามาก สภาพการขยายตัวของครัวเรือนเฉลี่ยในหกหมู่บ้านจากช่วงปี 2500-2540 อยู่ในอัตราเฉลี่ยราว 30-45% ซึ่งหมายรวมทั้งอพยพเข้ามา ออกไป และการแตกตัวจากครัวเรือนเดิมมาตั้งครัวเรือนใหม่ขึ้นในหมู่บ้านด้วย บ้านภูเกวียนขยายตัวสูงที่สุดถึง 119% ในช่วงปี 2500-2545 รองลงมาเป็นบ้านคลองเย็น 76% ช่วงทศวรรษ 2530 นับเป็นช่วงการปรับตัวที่เข้มข้นของคนในสังคมหมู่บ้านแถบอีสาน ซึ่งเป็นผลจากปัจจัยภายในและพลวัตของพัฒนาการทางสังคม ซึ่งสภาพความเคลื่อนไหวและการปรับตัวทางสังคมเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ผูกติดอยู่กับสังคมประเพณีไม่ได้มีการเตรียมตัว รับรู้ หรือวางแผนที่จะสร้างพัฒนาการร่วมกับเศรษฐกิจระบบตลาดมาก่อนสภาพโดยรวมที่เกิดขึ้นจึงทำให้สถานะของเศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมหมู่บ้านตกเป็นฝ่ายรับมากกว่าฝ่ายรุก เพราะเหตุว่ามีสถานะเป็นผู้บริโภคมากกว่าผู้ผลิต การเข้าสู่ระบบตลาดเป็นการเคลื่อนไหวอย่างไม่มีอนาคตอยู่ในแค่ท้องถิ่นหรือในเขตแดนชายขอบทางเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ หรือหากเข้าสู่ระบบตลาดได้ก็เป็นไปได้อย่างจำกัดเฉพาะบางคนในบางครัวเรือนเพียงจำนวนน้อยนิดเท่านั้น ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ต้องดันรนมากขึ้นท่ามกลางทรัพยากรที่ลดน้อยลง แต่จำนวนประชากรมากขึ้น ซึ่งคุณภาพแรงงานและศักยภาพในการผลิตก็ไม่ได้เพิ่มขึ้นจากเดิม ข้ำร้ายสภาวะการพึ่งตัวเองก็ต่ำลงโดยเปรียบเทียบกับสภาพครัวเรือนในช่วงสองสามทศวรรษก่อน ขณะเดียวกันการบริโภคก็ปรับเปลี่ยนรวดเร็วรุนแรงขึ้นในสังคมข่าวสารแบบ

บริโภคนิยม ขณะที่วิถีการผลิตก็ดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์เช่นเดิม ปฏิภาณผกผันเชิงลบเหล่านี้จึงเป็นความเป็นจริงที่กดดันโดยตรงต่อสถานะเศรษฐกิจครัวเรือนของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านปัจจุบัน ซึ่งสภาพปัญหาจริงเช่นนี้จะต้องศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่องต่อไป เพื่อร่วมสร้างอนาคตและทางเลือกที่จะสนับสนุนให้เศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมประเพณีที่ดำเนินอยู่ก้าวไปให้พ้นจากขีดจำกัดที่ครอบงำอยู่ เพื่อจะนำไปสู่การสามารถสร้างโอกาสและกำหนดอนาคตให้กับตัวเองได้ ภายใต้พัฒนาการทางสังคมในโลกปัจจุบันที่เป็นจริง

2.4 เศรษฐกิจครัวเรือน : กายภาพ จิตสำนึก การเอาตัวรอด และความสัมพันธ์กับระบบตลาด

สถานะทางกายภาพ จิตสำนึก การเอาตัวรอด และการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนในที่นี้จะอธิบายถึงตัวตนทางกายภาพ (organic) อินทรีย์ภาพ กระบวนระบบ และกลไกของเศรษฐกิจครัวเรือนที่เคลื่อนไหวอยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจสภาพสังคม-เศรษฐกิจของผู้คนในหมู่บ้านที่อยู่ร่วมกับสังคมทั่วไปในแบบที่เป็นของตัวเอง โดยมีสาระสำคัญว่าด้วย

2.4.1 โครงสร้างครอบครัวและพัฒนาการของครัวเรือนในทางเศรษฐกิจ

2.4.2 กิจกรรมเศรษฐกิจและวงจรของกิจกรรมในไร่นาและพื้นที่ทำมาหากิน

2.4.3 การดิ้นรน ความอยู่รอด และความสัมพันธ์กับระบบตลาด

ลักษณะพื้นฐานทางกายภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนที่ปรากฏอยู่ใน 9 หมู่บ้าน ได้ปรากฏชัดว่าเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่นี้เป็นกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดจากการปรับตัวของมนุษย์ ต่อ โลกแวดล้อมทางธรรมชาติในพื้นที่ทำกิน เป้าหมายสำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือนไม่ได้เป็นกระบวนการ สร้างทุน สะสมทุน และขยายฐานเศรษฐกิจตามแบบวงจรทุนของภาคอุตสาหกรรมทุนนิยม แต่มีเป้าหมายของตัวเอง คือความปรารถนาที่จะเข้าถึงและได้ทรัพยากรมาสร้างหลักประกันในการการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนเป็นสำคัญ สถานะที่เคลื่อนไหวอยู่แสดงให้เห็นว่า สังคม-เศรษฐกิจของชาวบ้านมีตรรกะและธรรมชาติที่ต่างไปจากระบบทุนนิยม ซึ่งพื้นฐานของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มีรากฐานมาจากเศรษฐกิจชาวนา ซึ่งเป็นวิถีการผลิตที่เก่าแก่ที่สุดของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ กิจกรรมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่มักเป็นเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ⁴ (non-formal economy) ที่

⁴ พรพันธุ์ เขมภูณาศัย (2545) ได้สรุปเกี่ยวกับคนในวัฒนธรรมนอกระบบตลาดไว้ในรายงานผลการศึกษาเรื่อง "การปรับตัวในรูปแบบวัฒนธรรมของความสัมพันธ์ระบบตลาดในสังคมไทย" ว่ามีลักษณะโดยสรุป 3 ประการ ดังนี้ 1) ตรรกะในการอยู่รอดของคน ๆ นั้นเป็นตรรกะของสังคมที่

ทั้งสัมพันธ์กับระบบตลาด และไม่สัมพันธ์กับระบบตลาดซึ่ง ความมั่งคั่งของทรัพยากร ความสามารถในการปรับตัว และการจัดการพึ่งพาแรงงานร่วมกัน เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือน โดยมีแรงงานเป็นต้นทุนที่สำคัญ จุดตั้งของแต่ละพื้นที่อาจมีกิจกรรมเศรษฐกิจไม่เหมือนกันแต่ดำรงอยู่ภายใต้จิตสำนึกของสังคมประเพณีตามโครงสร้างวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาแบบเดียวกัน การดำรงชีวิตของครัวเรือนในอดีตไม่ต้องเผชิญกับขีดจำกัดด้านการขยายตัวของประชากร ทั้งยังมีความมั่งคั่งล้นเหลือจากทรัพยากรที่แวดล้อมอยู่และยังสามารถเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำกินได้อย่างอิสระ กิจกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนจึงไม่มีความซับซ้อนดังเช่นปัจจุบัน แต่ละครัวเรือนจะมีกิจกรรมเศรษฐกิจหลายอย่างผสมผสานกันโดยอาศัย **โอกาส** และ **เวลา** ที่เหมาะสมปรับตัวสร้างกิจกรรมขึ้น เพื่อให้ได้ทรัพยากรมาบริโภคใช้สอย ในการผลิตมีการใช้แรงงานร่วมกัน อาศัยระบบเครือญาติกับระบบอาวุโสในการจัดการการผลิต กระจายผลผลิตและการบริโภคในครอบครัว ผลผลิตส่วนเกินก็นำไปแลกเปลี่ยนซื้อขายตามต้องการ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในครัวเรือนของทั้ง 9 หมู่บ้าน ความเป็นอยู่ของครอบครัวจะปรับเปลี่ยนไปตามสภาพธรรมชาติที่เอื้ออำนวยของพื้นที่ทำมาหากิน ซึ่งแต่ละครัวเรือนมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ การปลูกข้าว ทำสวน หาของป่า เลี้ยงสัตว์ จักสาน รับจ้าง ค้าขายฯ กิจกรรมเหล่านี้จะคละคล้าแตกต่างกันไปตามพื้นฐานการจัดการของแต่ละถิ่นแต่ละครัวเรือน

2.4.1 โครงสร้างครอบครัวและพัฒนาการของครัวเรือน

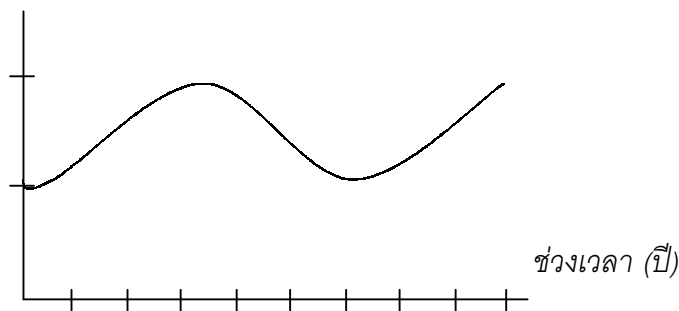
โดยพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีการอุปถัมภ์กันตั้งแต่ในครอบครัวถึงในสังคมใหญ่ของหมู่บ้านเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา การจัดการแรงงานในการผลิตจะเป็นไปตามศักยภาพทางธรรมชาติ และการจัดแบ่งภารกิจตามประเพณีของสังคม ลักษณะพื้นฐานของครอบครัวจะเป็นแบบครอบครัวขยาย (extended family) มีการจัดลำดับชั้นและการปกครองในความสัมพันธ์ทาง

กำหนดพื้นที่ในวัฒนธรรมของสังคมที่เกิดขึ้นและมีการพัฒนาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเส้นทางการอยู่รอดในแต่ละวันนั้น ตัวคนที่ดำรงอยู่ในฐานะผู้กระทำการกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นต้องมีความสามารถในการปรับตัวโดยอาศัยประสบการณ์และมีแบบแผนการจัดการของตนเอง 2) กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ เป็นแบบที่คิดค้นขึ้นมาในแต่ละวัน เพื่อสร้างความอยู่รอดในชีวิตประจำวัน 3) รูปแบบเศรษฐกิจไม่เป็นทางการเป็นเศรษฐกิจแบบครอบครัวและมีตาข่ายระหว่างครอบครัวในการช่วยเหลือกัน ขณะเดียวกันก็ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมของระบบตลาดว่าเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของความทันสมัย (modernization theory) เป็นภาคการผลิตแบบทันสมัยเป็นทางการได้รับการยอมรับตามกฎหมายและได้รับสิทธิอย่างเต็มที่ โดยกล่าวถึงนักทฤษฎีหลายคน เช่น ชุมปีเตอร์ (Schumpeter) ให้ความหมายของผู้ประกอบการในระบบตลาดว่าเป็นผู้พยายามเข้าสู่ความเป็นอิสระและการจัดการในตัวของตนเอง มีความเชื่อมั่นสูง มุ่งสู่การค้นหาเส้นทางที่เป็นมาตรฐานใหม่ มีพลังแรงปรารถนาเพื่อปฏิเสธระเบียบอันเก่าแก่ ขจัดกระบวนการทางเศรษฐกิจสังคมที่อ่อนล้า ถ้าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในความหมายแรก คือ เป็นเกณฑ์ในการประกันความสำเร็จ ฮาร์ท ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจที่เป็นทางการว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นกิจจะลักษณะประจำวันเป็นระเบียบและมีการจัดการเป็นต้น

สังคม สมาชิกในครอบครัวจะทำการผลิตร่วมกัน ใช้แรงงานร่วมกันตามศักยภาพและตามข้อกำหนดเชิงประเพณี มีการกระจายผลผลิตและบริโภคร่วมกัน การดำรงอยู่ของครอบครัวเป็นการดำรงอยู่ร่วมกันในฐานะหน่วยที่เล็กที่สุดขององค์ประกอบของสังคม มีจิตสำนึกผูกพันกับบรรพบุรุษของครอบครัวจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งครอบครัวเป็นเสมือนองค์การการผลิตที่สมาชิกในครัวเรือนมีฐานะเป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจภายใต้การจัดการแบบกงสี องค์ประกอบของครอบครัวจะเป็นตัวกำหนดขนาดของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ วงจรของครอบครัวจะเคลื่อนไหวอยู่ในวัฏจักรของการ **ก่อตัว เติบโต และแตกตัว** ครอบครัวเก่าจะเติบโตขยายตัวขึ้นจนเมื่อสมาชิกในครอบครัวแยกไปตั้งครอบครัวใหม่ จำนวนสมาชิกในครอบครัวเก่าก็จะลดขนาดลง ขณะเดียวกันจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านก็จะเพิ่มขึ้น การเคลื่อนไหวของวงจรครัวเรือนในหมู่บ้านมีลักษณะเป็นคลื่นที่มีการขยายตัวและหดตัวตามพัฒนาการของครอบครัว วงจรนี้จะทำให้จำนวนผู้ผลิต ผู้บริโภคและผู้ทำงานของแต่ละครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

ขนาดของครัวเรือน (คน)

อายุของการตั้งครอบครัวใหม่โดยเฉลี่ยอยู่ในช่วง 23 – 27 ปี

ขนาดของครอบครัว (คน) โดยเฉลี่ยจัดกลุ่มได้ดังนี้

1 – 3	=	20.5%	4 - 6	=	35.5%
7 – 9	=	29.8%	มากกว่า 10	=	29.8%

โดยทั่วไปเมื่อสภาพของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของเวลาและโอกาส (time and space) ขนาดการถือครองที่ดินก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่น การขยายตัวของบ้านภูเกวียนในช่วงกว่า 3ทศ

วรรษที่ผ่านมาทำให้ 49 ครัวเรือนใน 94 ครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน ดำรงชีพด้วยการรับจ้าง

หาของป่า ทำหัตถกรรมและเช่าที่ดินปลูกผัก ทัศนาจรโดยรวมเกี่ยวกับการถือครองที่ดินของครัวเรือนในหมู่บ้านช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมาที่มีปริมาณที่หดตัวลง อันเป็นผลจากพัฒนาการของโครงสร้างด้านประชากรซึ่งทำให้เกิดความแตกต่าง (differentiation) ของครัวเรือน ตามวงจรของการก่อตัว เติบโตและแตกตัว แต่สำหรับบ้านเลและตรอกตาชวดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนนอกจากจะเกิดจากโครงสร้างด้านประชากรแล้วยังเกิดจากผลกระทบจากพัฒนาการทางสังคมช่วงกลางทศวรรษ 2530 อีกด้วย ทำให้การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติการขยายตัวของครัวเรือน แต่มีผลจากการกดดันของอุตสาหกรรมและธุรกิจการท่องเที่ยวที่มีการลงทุนเก็งกำไรจากที่ดิน และมีการกระตุ้นเศรษฐกิจจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนแรงบีบบังคับจากอิทธิพลรูปแบบต่างๆ ทำให้การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่สภาพดังกล่าวก็ได้หยุดชะงักลงเมื่อสถานการณ์ของประเทศได้เผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปลายปี 2540 ทำให้สภาพครอบครัวในหมู่บ้านชายฝั่งทะเลตะวันออกทั้งสองหมู่บ้านหลังการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ตกอยู่ในสภาพที่ต้องดิ้นรนเอาตัวรอดเข้มข้นขึ้น ปัจจุบัน 57% ของครัวเรือนในบ้านตรอกตาชวดต้องหันไปพึ่งการประมงเป็นกิจกรรมหลัก เนื่องจากที่สวนและที่นาได้ถูกเปลี่ยนมือไปในระหว่างการขยายตัวของเศรษฐกิจในท้องถิ่น ส่วนบ้านเลมีเพียง 15 ครัวเรือนเท่านั้นที่ยังมีที่นาสำหรับปลูกข้าวซึ่งได้ทำคู่ไปกับการทำสวนผลไม้และประมงชายฝั่ง การถือครองที่ดินต่อครอบครัวโดยเฉลี่ยมีขนาดลดลงกว่า 40% เมื่อเทียบกับช่วงสามทศวรรษย้อนหลังไป พื้นฐานการดำรงชีวิตเช่นนี้โครงสร้างและพัฒนาการของครอบครัวจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแกนหลักต่อการจัดคุณภาพของเศรษฐกิจครัวเรือน กลไกภายในครัวเรือนที่เป็นแรงขับเคลื่อนกิจกรรมเศรษฐกิจมีสองประการคือ **ขนาดของครัวเรือน** โดยสมาชิกครอบครัวที่กินอยู่ร่วมกันประจำทั้งหมดจะมีสถานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคในตัว ดังนั้นความขาดแคลนหรือความพอเพียง จะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของผู้ผลิตกับผลผลิตและจำนวนผู้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งพัฒนาการของครัวเรือนจะทำให้ปริมาณของผู้ผลิต ผู้บริโภคและผลผลิตเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ประการที่สองคือ **ศักยภาพของแรงงาน** ในครัวเรือน เป็นศักยภาพในด้านประสิทธิภาพของแรงงาน และความสามารถในการยืดหยุ่นปรับตัวกับระบบธรรมชาติ ทั้งในการสร้างผลผลิตและการบริโภค รวมทั้งความสามารถในการเชื่อมโยงสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมด้วย กลไกภายในทั้งสองประการในโครงสร้างและพัฒนาของครอบครัวจะเป็นพื้นฐานสำคัญทั้งในแนวดิ่ง (vertical) และแนวราบ (horizontal) ที่ขับเคลื่อนสภาพเศรษฐกิจครัวเรือนให้เคลื่อนไหวอยู่รอดได้ในโลกที่เป็นจริง

2.3.2 กิจกรรมเศรษฐกิจและวงจรกิจกรรมในไร่นาของครอบครัวและในพื้นที่ทำมาหากินของหมู่บ้าน

กิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนแม้จะมีหลากหลายตามสภาพที่ตั้งของธรรมชาติ แต่ครัวเรือนในหมู่บ้านเกือบทั้งหมดยกเว้นบ้านตรอกตาชวด สภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนในกลุ่มหมู่บ้านที่เน้นการทำนาได้เลือกที่จะปลูกข้าวไว้บริโภคเป็นฐานหลักของครอบครัว เมื่อปีใดที่ธรรมชาติเอื้ออำนวยก็จะมีข้าวพอเหลือขาย แต่พื้นฐานโดยโครงสร้างของระบบการผลิตของครัวเรือนกลุ่มชาวนาไม่ได้มีการพัฒนากระบวนการผลิตซ้ำเปลี่ยนจากการขึ้นต่อกับฤดูกาลและสถานที่มาสู่การใช้เทคโนโลยีช่วยในการพัฒนาการผลิต เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนกลุ่มนี้จึงเลือกที่จะสร้างความแน่นอนท่ามกลางความผันผวนไม่แน่นอนของธรรมชาติตามเส้นทางแบบของตนเอง คือเลือกที่จะปลูกข้าวเป็นหลักเพราะข้าวเป็นหลักประกันพื้นฐานที่สอดคล้องกับประเพณีการบริโภคของครอบครัว ที่เป็นหลักประกันการบริโภคโดยตรงและสามารถนำไปแลกเปลี่ยนและขายเป็นเงินสดได้ตลอดเวลาสำหรับพื้นที่ ๆ ของหมู่บ้านที่มีสภาพแวดล้อมต่างออกไปก็จะมีกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจต่างออกไปด้วย เช่น บ้านเล บ้านตรอกตาชวด (ภาคตะวันออก) และบ้านทุ่งผากปลา (ภาคใต้) มีกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจที่ผสมผสานกันระหว่างการทำสวนผลไม้กับการประมง ส่วนข้าวที่มีพื้นที่สามารถปลูกได้ในบางครัวเรือนก็ปลูกไว้เพียงเพื่อบริโภคเท่านั้น

อย่างไรก็ดีกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนโดยทั่วไปจะหลากหลาย การสำรวจแบบเจาะลึกใน 20 ครัวเรือนที่บ้านแดงได้พบความหลากหลายของกิจกรรมในเส้นทางของการหาอยู่หากินของแต่ละครัวเรือน โดยกิจกรรมส่วนใหญ่จะผูกโยงกับสภาพของธรรมชาติแวดล้อมและหมุนเวียนไปตามฤดูกาล ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบธรรมชาติมีลักษณะเป็นพลวัตและมีจุดประสงค์ในกิจกรรมเฉพาะแต่ละกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไปตามความต้องการของครัวเรือนดังปรากฏในตาราง

ตาราง แสดงกิจกรรมทางเศรษฐกิจครัวเรือนบ้านแดงจำนวน 86 หลังคาเรือน

ครัวเรือน	ทำนา		หาของป่า			เลี้ยงสัตว์	ร้านค้าในหมู่บ้าน	รับจ้าง	จักสาน
	กิน	ขาย	กิน	ขาย	แลก				
1.นายถึง อาญาสุญ	/	/	/		/				/
2.นายอภิมย์ แก่นท้าว	/	/	/		/	/		/	/
3.นายโหม่ง ราชัย	/		/		/	/		/	
4.นายล้วน ธาระสา	/		/		/	/			
5.นายฮัง ถึงพะวงศ์	/		/	/		/		/	
6.นายสุกัน อาญาสุญ	/		/	/		/		/	
7.นายสังวาลย์ เทียวไทย	/		/	/	/	/		/	
8.นางจุม โศคำชัย	/		/	/	/	/		/	
9.นายโพธิทอง งอยภูธร	/		/	/	/			/	/
10.นายสุรัตน์ เทียวไทย	/		/	/	/	/		/	/
11.นายชิน วงศ์นาค	/		/		/	/			/
12.นายไสว ราชบาศรี	/		/			/		/	/
13.นายดี ธาระสา	/		/		/	/		/	/
14.นายวายุพัฒ ไวยะดา	/		/		/	/		/	/
15.นายสีสวัสดิ์ เทียนไพรุณ	/		/			/		/	/
16.นางอุทัย อาญาสุญ			/		/	/	/	/	/
17.นายอำนาจ พานประดิษฐ์	/					/	/	/	/
18.นายเข็ม ม่อมพะเนาว์	/		/			/	/		/
19.นายหอม มาจงศรี	/		/			/		/	/
20.นายน้อม วงศ์ศรีดา	/		/			/		/	/

พื้นที่ทำนาของบ้านแดงมีทั้งหมด 320 ไร่ ในปีปกติที่ไม่มีอุปสรรคในการทำนาพบว่ามี 4 ครัวเรือนที่มีข้าวเหลือกิน คือครัวเรือนของนางถีน เทียวไทย นางปุ่น เทียวไทย นายปิ่น ธาระสา นายเทียม ดวงปากดี สี่ครัวเรือน⁵นี้มีสมาชิกในครอบครัวน้อย (3 – 5 คน) ครัวเรือนที่ทำนามีข้าวพอกินตลอดปี 10 ครัวเรือน แต่ละครัวเรือนในกลุ่มนี้ถือครองที่ดินเฉลี่ย 2 – 5 ไร่ ครัวเรือนที่มีข้าวไม่พอกิน 67 ครัวเรือน ช่วงที่ขาดแคลนอยู่ระหว่างเดือน พฤศจิกายน ถึง เมษายนของแต่ละปี ส่วนครัวเรือนที่ต้องซื้อข้าวกินตลอดปีมีทั้งหมด 20 ครัวเรือน ช่วงฤดูทำนาของหมู่บ้านอยู่ระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึง ปลายพฤศจิกายน ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ราว 300 – 350 กิโลกรัม ผลผลิตข้าวต่อปีของทั้งหมู่บ้านเฉลี่ย 120,000 – 150,000 กิโลกรัม นอกเหนือจากทำนาแล้วชาวบ้านแดงส่วนใหญ่จะมีการหาของป่ากันเกือบทุกครัวเรือน เนื่องจากป่าภูพานค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ครัวเรือนที่ยังชีพด้วยการหาของป่าบางครั้งเรือนมีการลักลอบทำไม้ด้วย แต่การหาของป่าส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการบริโภคและการแลกเปลี่ยน พืชผักและสัตว์จากป่าธรรมชาติในพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านแดงมีดังนี้คือ

ประเภทพืชผัก ได้แก่

หมากแฉว	ผักหวาน	เลา	มะไฟ	ต้นส้มมอ	ไผ่ไร่
ไผ่ลวก	ไผ่เปราะ	ไผ่ซางไผ่	ไผ่ป่า	ไผ่บง	ส้มสอย
ไม้ค้อ	ต้นก่อขี้หมู	ต้นก่อหิน	ขี้กะทือ	ผักขี้ชม	ผักเขม็ก
ผักถั่วลาย	ลำไยป่าเม่าป่า	ผักหนาม	พริกขี้หนู	ผักขี้ส้ม	เห็ดก่อ
เห็ดหนูหนู	เห็ดบด	เห็ดขอนขาว	เห็ดเผาะ	เห็ดถ่าน	ผักนึ่ง
เห็ดหน้างั่ว	เห็ดปลวก	เห็ดไคร	เห็ดข่าหนา	เห็ดข่าบาง	เห็ดผึ้ง
เห็ดหน้าหมาก	เห็ดขี้ควาย	เห็ดละโงก	เห็ดหน้าหมอง	ต้นคอนแคน	
ผักกาดจอบ	ดอกกระเจียว	ฯลฯ			

ประเภทสัตว์ ได้แก่

นก แล้งแตชนิด	กิ้ง	ปลาช่อน	ปลาดุกนา	แมงแคง	ไข่มดแดง
ไข่มดไฮ(มดดำ)	เขียดโม	กระจอน	กระแต	บ่าง	เขียดน้อย หนู ฯลฯ

ตาราง แสดงผลผลิตในรอบปีจากระบบธรรมชาติในพื้นที่บ้านแดง

⁵ ครอบครัวทั้ง 4 ครัวเรือนนี้ ไม่ได้แสดงไว้ในตาราง เนื่องจากมีกิจกรรมหลักในการปลูกข้าว เพื่อไว้ทั้งบริโภคในครัวเรือนและขายคู่ไปกับการเก็บหาผลผลิตจากธรรมชาติมากินในแต่ละวันเท่านั้น

เดือน	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ชื่อพืช												
ผักหวาน	←	→										
หน่อไม้					←	→						
เห็ด, ผักต่างๆ	←						→					
แมลงต่างๆ	←											→
กบ/เขียด	←											→
ไข่มดแดง	←	→										
สัตว์ป่า เช่น นก, หนู	←											→

ครัวเรือนในบ้านแดงที่ยังชีพด้วยการหาของป่าเพื่อขายเป็นหลักมี 20 ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ย 15,000 – 25,000 บาทต่อปี 20 ครัวเรือนนี้จะมีรับจ้างทั่วไปควบคู่ไปกับการหาของป่า ส่วนครัวเรือนที่มีการเลี้ยงสัตว์นอกจากเลี้ยงสัตว์เล็กในบ้านประเภท เป็ด ไก่ หมูฯ แล้วก็มีการเลี้ยงวัว ควาย จำนวนมากด้วย วัตถุประสงค์ในการเลี้ยงวัว ควาย มีอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ

- 1) เลี้ยงไว้ขาย
- 2) เลี้ยงไว้เป็นหลักทรัพยของครอบครัว
- 3) เลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน

ซึ่งในกลุ่มเลี้ยงวัวควายทั้งหมดมี 25 ครัวเรือนที่เลี้ยงวัว ควาย ขายเป็นกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ ในกลุ่มนี้แต่ละครัวเรือนจะมีวัว ควาย ไม่ต่ำกว่า 5 ตัว เส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจของกลุ่มนี้สืบทอดมานานกว่าสองรุ่นคน มีเพียง 6 ครัวเรือนเท่านั้นที่เพิ่งจะเข้ามาเริ่มทำการค้าวัว ควาย หลังจากมีกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งก็ทำให้ทั้ง 6 ครอบครัวประสบปัญหาพอสมควรทีเดียว เนื่องจากขาดประสบการณ์ในการคัดเลือกวัว ควาย และการค้าขายๆ ราคาวัวในท้องถื่นตกประมาณตัวละ 12,000 – 18,000 บาท ส่วนควายมีราคาราว 15,000 – 20,000 บาท ในฤดูทำนาชาวบ้านจะต้อนวัว ควาย ขึ้นไปเลี้ยงบนภูพาน พอช่วงหลังฤดูทำนาระหว่างธันวาคมถึงเมษายนก็นำกลับมาเลี้ยงตามทุ่งนาและริมหนองน้ำปนบริเวณหมู่บ้าน กลุ่มใหญ่ ๆ ที่ต้อนวัวควายขึ้นไปเลี้ยงบนภูพานจะมีอยู่ 4 ทัพ (กลุ่ม) หลักได้แก่ ทัพนายไสว ลาดบาศรี มี 20 ตัว ทัพนายชิน อาญาสุญ มี 24 ตัว ทัพนายอ้วน อาญาสุญ มี 20 ตัว ทัพนายงาม เนวศรีสอน มี 20 ตัว โดยปกติแล้วแต่ละครัวเรือนก็จะมีวัว ควายอยู่แต่ไม่ได้ยึดเป็นกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่เอาไว้ใช้งานหรือใช้เป็นหลักทรัพยเท่านั้น สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่รับจ้างเป็นหลักก็จะตระเวนรับจ้างในหมู่

บ้านและละแวกข้างเคียงในเมือง ค่าจ้างต่อคนต่อวันจะตกประมาณ 100 – 400 บาท โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้างกับผู้ถูกจ้าง ช่วงเวลาการจ้าง ปริมาณงานและคุณภาพของงานที่ต้องการ รวมถึงศักยภาพของแรงงานฯ งานที่รับจ้างก็มีตั้งแต่ งานในไร่นา งานกรรมกร งานช่างฝีมือด้านต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งในเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่หลากหลายเช่นนี้ ความอยู่รอดและพอเพียงของแต่ละครัวเรือนจะขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผลผลิตหรือทรัพยากรที่ได้รับกับความเหนื่อยหน่ายของการใช้แรงงานในแต่ละช่วงเวลา ในกลุ่มครอบครัวที่ทำนาเป็นหลักโดยทั่วไปจะมีสถานะการใช้แรงงานต่อ 1 คนเฉลี่ยต่อปีรวม 150 – 200 วัน โดยเฉลี่ยวันละ 3 ชั่วโมง เนื่องจากกระบวนการกระจายแรงงานถูกกำกับโดยปัจจัยทางธรรมชาติ และชั่วโมงในการทำงานถูกกำกับโดยฤดูกาล

ส่วนบ้านภูเกวียนซึ่งเป็นกรณีพิเศษที่มีจำนวนครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกินถึง 49 ครัวเรือน ๆ เหล่านี้ได้เลือกกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจดังนี้ คือ

- 11 ครัวเรือน เช่าที่ดินปลูกผักขาย
- 29 ครัวเรือน รับจ้างทั่วไปเป็นแรงงานในหมู่บ้านและละแวกใกล้เคียง
- 9 ครัวเรือน ไปรับจ้างต่างถิ่นและส่งเงินกลับมา

กิจกรรมหลักนี้จะทำควบคู่ไปกับกิจกรรมอื่น ๆ ตามแบบเศรษฐกิจครัวเรือนโดยทั่วไป ซึ่งการทำกินของครัวเรือนในบ้านภูเกวียนทั้งที่มีที่ดินและไม่มีที่ดินทำกินได้เลือกที่ปลูกผักขายถึง 28 ครัวเรือนโดย 20 ครัวเรือนที่เน้นการปลูกผักขายเป็นหลัก ส่วนที่เหลือก็จะปลูกผักคู่ไปกับการปลูกข้าว รับจ้าง ปศุสัตว์ ค้าขายเร่ ฯลฯ สภาพการปลูกผักของกลุ่มครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินจะใช้วิธีเช่าที่ปลูกผักเป็นรายปี ค่าเช่าที่ดินตกราวปีละ 3,000 บาท ในรอบปีสามารถปลูกผักได้ 6 ครั้ง (crop) แต่แต่ละครั้งหรือแต่ละรอบการผลิตใช้ระยะเวลา 1 – 2 เดือน มีค่าใช้จ่ายต่อครั้งเฉลี่ยประมาณ 10,000 บาท โดยจะได้รายได้รวมประมาณ 12,000 – 20,000 บาทต่อรอบการผลิต ผักที่ปลูกในบ้านภูเกวียนจะมีหลายชนิด อาทิเช่น ผักขม ผักตำลึง ใบย่านาง หอม กระเทียม กวางตุ้ง ผักชีหอม กระหล่ำปลี กระหล่ำดอก ขึ้นฉ่าย ผักบุ้งขาว ผักชีลาว ฯลฯ ส่วนกิจกรรมเศรษฐกิจที่ไม่ได้กล่าวถึงก็มีสภาพเหมือนหมู่บ้านอื่น ๆ โดยทั่วไป สำหรับสถานการณ์ของหมู่บ้านโคกล่าม บ้านปากกล้วย หรือบ้าน

อื่นในกลุ่มอีสานจะมีสภาพเศรษฐกิจที่คล้ายกัน แต่มีการกระจายตัวในการถือครองที่ดิน ครอบคลุมทั่วถึงแต่ละครัวเรือนมากกว่าบ้านภูเกวียน ในที่นี้หากใช้เศรษฐกิจครัวเรือนบ้านโคกล่ามเป็นแบบจำลองของหมู่บ้านที่มีพื้นฐานการทำงานเป็นหลักเพื่อศึกษาสถานการณ์ เศรษฐกิจในกลุ่มย่อย (sub group) ของเศรษฐกิจครัวเรือนกับวงจรของกิจกรรมในช่วง เวลาของแต่ละปีจะพบสถานการณ์โดยสรุปดังนี้ กิจกรรมเศรษฐกิจหลักของครัวเรือนบ้านโคกล่ามแบ่งเป็น

- 16 ครัวเรือนเน้นการรับจ้าง
- 50 ครัวเรือนทำนา หัตถกรรม รับจ้าง ปลุกพืชระยะสั้น
- 23 ครัวเรือนทำนา หัตถกรรม ปศุสัตว์
- 10 ครัวเรือน ทำนา ทำสวน ปลุกผัก
- 10 ครัวเรือนทำนา ค้าขายและรับจ้าง

- ครัวเรือนกลุ่มรับจ้าง 16 ครัวเรือน แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือพวกที่มีที่ดินทำกินคู่ กับรับจ้างมี 10 ครัวเรือน อีกกลุ่มหนึ่งเป็นพวกไม่มีที่ดินทำกิน เวลาในรอบปีจะใช้ในการ ออกหารับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร มีตั้งแต่การรับจ้างตัดอ้อย ทำนา กรรมกร งาน หัตถกรรม งานฝีมือ และการรับจ้างเร่ขายของทั่วไป รายได้จากการรับจ้างเป็นรายได้หลัก เฉลี่ยต่อปีราว 40,000 – 50,000 บาท โดยมีรายจ่ายต่อปีเฉลี่ยใกล้เคียงกับรายได้ ในกลุ่ม ครัวเรือนที่มีที่ดินของตนเองถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยไม่เกิน 5 ไร่ ครัวเรือนในกลุ่มนี้มักจะเป็น ครัวเรือนที่พึ่งแยกตัวจากครอบครัวเดิมมาตั้งครอบครัวใหม่มีความจำเป็นต้องใช้ทุนใน การผลิตและตั้งครอบครัว การออกหารับจ้างจะกระทำช่วงหลังฤดูนาคือในช่วงเดือน พฤศจิกายนถึงพฤษภาคม ผลผลิตข้าวที่ได้จะเก็บไว้บริโภคในครอบครัวเป็นหลัก จะนำ ออกขายก็ต่อเมื่อเหลือกินหรือมีความจำเป็นต้องใช้เงิน ปริมาณเฉลี่ยที่นำออกขายสูงสุด ต่อครอบครัวจะไม่เกิน 500 กิโลกรัม ชีวิตประจำวันปกติก็มีการหาเก็บผลิตผลจากธรรมชาติควบคู่ไปด้วย

- ครัวเรือนกลุ่มที่ ทำนา หัตถกรรม รับจ้างและ ปลุกถั่วเหลือง 50 ครอบครัว กลุ่มนี้โดยส่วนใหญ่จะมีพอกิน พอใช้ ไม่ต้องดิ้นรนมาก เมื่อมี เวลาว่างก็มักหารับจ้างในหมู่บ้านเป็นหลัก ที่จริงแล้วการจ้าง

การทอผ้าเป็นอาชีพที่สร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านโคกล่ามได้ดีไม่น้อย

งานในภาคเกษตรกรรมภายในหมู่บ้านจะมีลักษณะคล้ายเป็นการหมุนเวียนแรงงานเพื่อทดแทนกันระหว่างครัวเรือนในหมู่บ้าน ในกรณีศึกษาครัวเรือน นายพิมพา โสเกษ มีสมาชิกในครัวเรือน 6 คน มีแรงงานรับจ้างหลัก 2 คน มีที่มาของรายได้ในรูปเงินตราจากการขายข้าวราวปีละ 3,000 บาท ขายถั่วเหลืองปีละ 20,000-25,000 บาท หัตถกรรม(ทอผ้า จักสาน)ต่อปีราว 8,000 บาท รับจ้างทั่วไปเฉลี่ยต่อปี 5,000 บาท โดยมีแรงงาน 2 คนที่ออกหมุนเวียนรับจ้างในหมู่บ้าน ส่วนคนอื่นๆในครอบครัวก็จะเน้นการทำงานในครอบครัว โดยหาเก็บผลิตผลจากธรรมชาติเพื่อบริโภคในแต่ละวันด้วย รายจ่ายรวมแต่ละปีประมาณ 30,000-40,000 บาท ซึ่งเป็นรายจ่ายที่ใช้ลงทุนในการทำนาราว 50,000 บาท และปลูกถั่วเหลืองราว 6,000-6,500 บาท ต่อปี

- ครัวเรือนกลุ่มทำนา หัตถกรรม รับจ้างและปลูสดำ 23 ครอบครัว การทำนาและรับจ้างทั่วไปมีสภาพเหมือนกันแทบทุกครัวเรือน แต่กลุ่มนี้มีการปลูสดำประเภทข้าว ควบคู่ที่สร้างรายได้ให้ครอบครัว สถานการณ์จากการศึกษากรณีของนายเจริญ สีเสน มีที่นา 10 ไร่ สมาชิกในครัวเรือน 4 คน พบว่าสภาพเศรษฐกิจสามารถอยู่รอดได้ตามสภาพการดำรงชีวิตแบบหมู่บ้าน โดยมีรายได้ในรูปแบบของเงินตราจากการขายข้าวต่อปีราว 10,000 บาท ถั่วเหลืองราว 10,000 บาท รับจ้างเฉลี่ยต่อปี 15,000 บาท รายได้จากหัตถกรรมทำดอกไม้ประดิษฐ์รวมปีละราว 6,000 บาท และจากปลูสดำเฉลี่ยปีละ 18,000 บาท โดยมีรายจ่ายรวมต่อปีราว 40,000-45,000 บาท แหล่งกู้ยืมในกรณีขาดแคลน ได้แก่ ธกส. กลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้าน กองทุนปยุ ฯลฯ

- ครัวเรือนกลุ่มที่ทำนาควบคู่กับทำสวนผลไม้และปลูกผัก 12 ครัวเรือน กลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มการผลิตแบบก้าวหน้าเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ที่พยายามปลดพันธนาการจากเส้นทางเศรษฐกิจแบบเก่าด้วยการปรับโครงสร้างพื้นฐานของการผลิต หันมาพัฒนาประสิทธิภาพของการผลิตและมุ่งพัฒนาผลผลิตเข้าสู่ระบบตลาด ทำให้สถานการณ์เศรษฐกิจของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไป ทั้งในแง่รายได้ในรูปของเงินตราและความยั่งยืนในการใช้พื้นที่เกษตรกรรมของครัวเรือน ด้วยการพัฒนาปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนา มาทำสวนผลไม้แบบผสมผสานที่มีมะม่วง ลำไย พุทรา ชมพู่และ

ฝรั่ง ฯลฯ เก็บพื้นที่เพียงบางส่วนไว้ทำนาเพื่อบริโภคในครอบครัวหรือมีเหลือขายบ้างเล็กน้อยเท่านั้น มีการสะสมทุนขยายพื้นที่เพื่อพัฒนาวงจรการผลิตของครัวเรือนและมีการปลูกพืชผักระยะสั้นต่างๆ เช่น ผักกาดขาว ต้นหอม ผักสลัด พริก ฯลฯ ตามฤดูกาลที่เอื้ออำนวย ครัวเรือนต้นแบบในการปรับฐานเกษตรกรรม

ของกลุ่มนี้ มีประสบการณ์ในการทำพืชไร่และสวนจากครอบครัวเดิมที่ปากช่องมาก่อน เมื่อมาแต่งงานกับสาวในบ้านโคกกล่ามจึงได้สร้างต้นแบบปรับฐานการผลิตไปสู่การทำสวนผลไม้ กรณีศึกษาครัวเรือน นายประเสริฐ คลังทอง ปัจจุบันมีที่ดินของครัวเรือนรวม 47 ไร่ มีรายได้ในรูปเงินตราต่อปีรวมประมาณ 129,500 บาท จากการขายข้าว 20,000 บาท และขายผักกับผลไม้ในปีที่ผ่านมารวม 109,500 บาท มีรายจ่ายปีโดยรวมเฉลี่ย 54,000-60,000 บาท ซึ่งเป็นส่วนที่ใช้ในการลงทุนเกษตรกรรมราว 30,000 บาทต่อปี

- ครัวเรือนที่ทำนาคู่กับการค้าขายและรับจ้าง 10 ครัวเรือน 8 ครัวเรือนเป็นการค้าขายและค้าขายเร่คู่ไปกับทำนาและหารับจ้าง โดยแม่บ้านจะเป็นคนค้าขาย มีทั้งขายอาหารสำเร็จรูป ไอศกรีม ดอกไม้ประดิษฐ์ ขนมกินเล่นและของเด็กเล่นฯ ตามแต่จะเปลี่ยนไป รายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนจะอยู่ราว 40,000-50,000 บาท (รวมรายได้จากการขายข้าว) ส่วนรายจ่ายจะอยู่ราว 25,000-30,000 บาท ต่อปี ส่วนอีก 2 ครัวเรือนในหมู่บ้านเป็นผู้ประกอบการร้านค้าของชำและร้านค้าผลิตผลการเกษตรและวัสดุการเกษตร มีที่นาให้ผู้อื่นเช่าทำและแบ่งผลผลิตกัน สองครัวเรือนนี้มีรายได้รวมเฉลี่ยต่อปี 200,000-250,000 บาท รายจ่ายรวมต่อปี 150,000-180,000 บาท

กิจกรรมเศรษฐกิจของทั้งห้ากลุ่มของบ้านโคกกล่ามที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างแบบจำลองของกลุ่มเศรษฐกิจที่เน้นการทำนาค้น จะมีช่วงเวลาของกิจกรรมเศรษฐกิจในแต่ละปีกระจายกันไปในเดือนต่าง ๆ ตามที่แสดงไว้ปฏิทินกิจกรรมของบ้านโคกกล่าม

ตัวอย่างปฏิทินกิจกรรมเศรษฐกิจของบ้านโคกล่าม

กิจกรรม เดือน	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	หมายเหตุ
ทำนา					←→					←→			
ถั่วเหลือง	←→			→									
รับจ้าง	←											→	
หัตถกรรม	←			→				←→	→				
เลี้ยงวัว	←											→	
ดอกไม้ประดิษฐ์	←											→	
ปลูกผัก	←			→				←				→	
สวนผลไม้	←											→	
ค้าขายแร่	←			→									
เก็บ/หาจากธรรมชาติ	←											→	

กิจกรรมในรอบปีจะกระจายตัวอยู่ในทั้งห้ากลุ่ม เป็นเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่แต่ละครัวเรือนเลือกจากพื้นฐานประสบการณ์ ความชำนาญและความพึงพอใจของครอบครัว ซึ่งสถานการณ์เศรษฐกิจแบบนี้จะเป็นลักษณะที่ปรากฏให้พบเห็นทั่วไปในกลุ่มครัวเรือนที่เน้นการทำงานที่อยู่ในหมู่บ้านภาคอีสาน

ส่วนกลุ่มหมู่บ้านที่มีอาชีพประมงเรือเล็กที่บ้านเลและบ้านตรอกตาชวดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจที่ต่างออกไป ซึ่งแม้ว่าจะเป็นกิจกรรมเศรษฐกิจ

ประเภทเดียวกันคือประมง แต่ความชำนาญในแต่ละสาขาในการประมงของแต่ละครัวเรือนก็จะแตกต่างกัน เช่น ที่บ้านตรอกตาชวดมีครัวเรือนที่มีเรือเล็กทำประมงทั้งสิ้น 77 ลำ แบ่งออกได้เป็น ทำอวนปู 32 ลำ ทำลอบหมึก 25 ลำ ทำลอบปูและหอยหวาน 21 ลำ ตกปลาและทำอวนปลา 4 ลำ ครัวเรือนทั้งหมดจะทำประมงคู่ไปกับการทำสวนผลไม้ (เงาะ มังคุด ทุเรียน พุทรา มะม่วงฯ) เป็นหลัก นอกนั้นก็ยังมีกิจกรรมเสริมอื่นๆ เช่น ปศุสัตว์ (วัว ควาย ไก่) รับจ้าง ค้าขาย รวมทั้งประกอบอาชีพขับรถรับจ้างอิสระ และรับราชการ (5 ครอบครัว)ฯ รายได้สุทธิเฉลี่ยของชาวบ้านตรอกตา

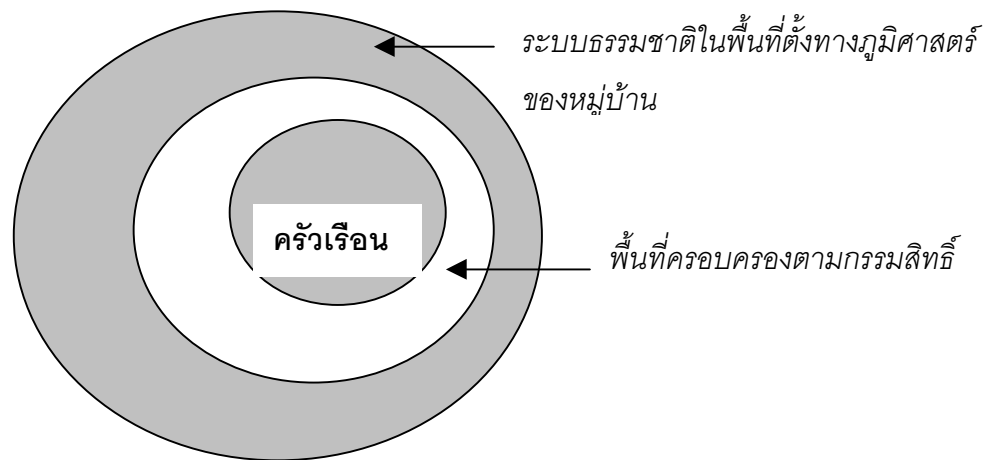
ชวดกลุ่มที่ทำประมงจะอยู่ระหว่าง 60,000 – 150,000 บาท แต่การลงทุนในการประมงมีสัดส่วนที่สูง วัสดุและเครื่องมือประมงประเภท แห อวน ลอบฯมีราคาแพงและต้องใช้จำนวนมากทั้งยังมีอายุการใช้งานสั้น การพึ่งพาเงินทุนจึงจำเป็นมากกว่ากลุ่มครัวเรือนที่ทำนา ขณะเดียวกันสภาพหนี้สินของครัวเรือนจะสูงตามรายได้ไปด้วย แต่ละครัวเรือนมีหนี้สินเฉลี่ยราว 2,600 - 3,000 บาท ขณะเดียวกันก็มีพฤติกรรมการออมสูงเช่นกันร้อยละ 72.6 มีเงินออมอยู่กับกลุ่มกิจกรรมในหมู่บ้าน ส่วนประมงเรือเล็กของบ้านเลขจะมีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง 150,001-250,000 บาท ต่อปี นอกจากรายได้หลักจากการประมงแล้วชาวประมงบ้านเลขจะมีรายได้จากการทำกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ ควบคู่กันไปกับการประมงด้วยด้วย คือมีครัวเรือนที่ทำประมงคู่กับรับจ้างร้อยละ 61.3 ครัวเรือนประมงที่ประกอบอาชีพพร้อมกับทำสวนร้อยละ 38.7 นอกนั้นก็มีการทำเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ค้าขาย ฯลฯอยู่บ้างบางส่วน ชาวประมงขนาดเล็กบริเวณอ่าวระยองมีการประกอบอาชีพเสริมค่อนข้างหลายหลาย เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันได้กดดัน ทำให้ต้องดิ้นรนหารายได้อื่นมาเสริมความอยู่รอดของครอบครัว ครัวเรือนประมงในบ้านเลขแม้จะมีรายได้ค่อนข้างสูงแต่ค่าใช้จ่ายก็สูงเช่นเดียวกับบ้านตรอกตาชวด เช่นกลุ่มที่มีรายได้เฉลี่ยถึงปีละ 200,000 บาท ร้อยละ 39.6 จะมีรายจ่ายต่อปีเฉลี่ยราว 130,000 บาท เป็นส่วนของรายจ่ายประจำวันเฉลี่ยปีละ 100,000 บาท ต้นทุนในการทำประมงของครัวเรือนประมงเรือเล็กในปีหนึ่งเฉลี่ยราว 143,847 บาท ร้อยละ 46.7 มีต้นทุนในการทำประมงอยู่ในช่วง 50,001 - 150,000 บาท ค่าอาหารประจำวันเฉลี่ยเท่ากับ 40,000-50,000 บาท และกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 48.9 มีรายจ่ายค่าอาหารอยู่ในช่วง 35,001 - 55,000 บาท ร้อยละ 60.8 ของครัวเรือน ประมงกลุ่มตัวอย่างมีค่าใช้จ่ายด้านสาธารณูปโภคเฉลี่ย 1,001 - 10,000 บาท ร้อยละ 43.4 ของกลุ่มตัวอย่างมีค่าใช้จ่ายด้านเครื่องอุปโภคต่อปีอยู่ในช่วง 1,251 - 3,750 บาท รายจ่ายจำนวนมากเหล่านี้เกิดขึ้นโดยชาวประมงควบคุมไม่ได้ ต้องตกอยู่ในภาวะจำยอม ซึ่งมีปฏิทินกิจกรรมการประมงในรอบปีและการใช้แรงงานในกลุ่มทำสวนผลไม้โดยสรุปดังนี้

ปฏิทินกิจกรรมการประมงในรอบปีและการใช้แรงงานในกลุ่มทำสวนผลไม้

กิจกรรม	เดือน	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	หมายเหตุ
ลอบหมึก		←											→	
อวนปู		←											→	
ลอบปู		←											→	
ชิบใส่กุ้งเคย				←		→								
เบ็ดปลาแดง		←				→				←			→	
เบ็ดปลาอินทรี		←				→				←			→	
เบ็ดตกหมึก		←				→				←			→	
มังคุด						←				→				
ทุเรียน						←				→				
เงาะ						←				→				
พุทรา							←			→				

สรุปแล้วพื้นฐานของเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนทั้ง 9 หมู่บ้านจะมีสภาพคล้ายคลึงกัน แต่การสำรวจเศรษฐกิจที่ผ่านมาโดยทั่วไป มักจะมีมุมมองเศรษฐกิจเพียงยึดเอาเฉพาะกิจกรรมหลักเช่น ทำนา ทำสวน ประมง หรือเลี้ยงสัตว์ฯ ขณะที่ความเป็นจริงการอยู่รอดของแต่ละครัวเรือนมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่หลากหลายเคลื่อนไหวอยู่ในวิถีชีวิตแต่ละวันของชาวบ้านไม่ได้มีการกล่าวถึงทำให้คนภายนอกมักไม่เข้าใจ ไม่ได้พบเห็นกิจกรรมที่เป็นจริงในการยังชีพของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจับนก หนู ปู ปลา การล่าสัตว์ เก็บเห็ด เก็บผักตามไร่ นา ป่าเขาและลำน้ำ ฯลฯ ทำให้สังคมทั่วไปเกิดข้อสงสัยต่อความอยู่รอดของเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนมาโดยตลอด ซึ่งกิจกรรมประจำวันที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวทรัพยากรในพื้นที่แวดล้อมรอบตัวได้มีส่วนสนับสนุนการบริโภค และเสริมสร้างความอยู่รอดให้กับครอบครัวอย่างมาก กิจกรรมเหล่านี้มีบทบาทจริงต่อความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของทุกครัวเรือนคู่ไปกับกิจกรรมหลัก ซึ่งเกิดขึ้นคล้ายกันในทุกหมู่บ้าน “เว้าพื้น คนเขาในแต่ละหมู่บ้านก็เฝ้าอยู่เฝ้ากินบ่ต่างกันปานใดดอก คือกันเหม็ดแต่อาจสิมี สิทุกข์ต่างกัน ตามดินตามแสง ตามฟ้า ตามฝนนี้ หละ” (ชาวบ้านโคกล่าม) กิจกรรมในแต่ละวันของชีวิตในหมู่บ้านจะปรับให้อยู่ในขอบเขตพื้นที่ทำกินของชาวบ้านทั้งในพื้นที่ตามกรรมสิทธิ์ของแต่ละครัวเรือนและในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในระบบธรรมชาติของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเขตแดนความเคลื่อนไหวที่สร้างความอยู่รอดให้กับแต่ละครัวเรือนในแต่ละท้องถิ่น

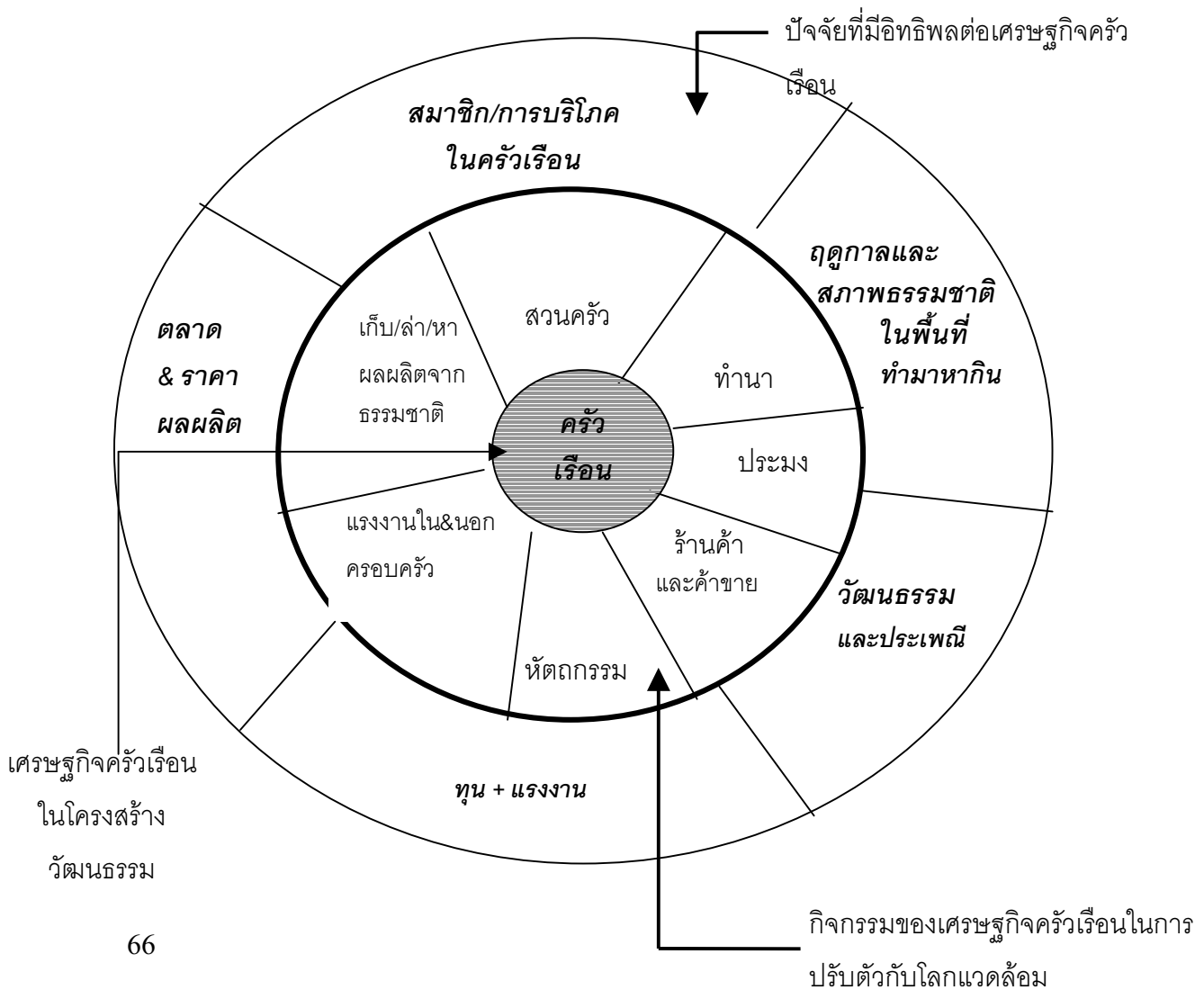
ขอบเขตพื้นที่ทำมาหากินในจุดตั้งของหมู่บ้านที่สร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านแต่ละครัวเรือน

แม้ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจและวงจรของกิจกรรมในรายละเอียดจะแตกต่างกันไปตามความต่างของสภาพพื้นที่ แต่ในภาพรวมแล้วสามารถแบ่งกลุ่มเศรษฐกิจหลักของครัวเรือนอย่างกว้างๆได้เป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มเศรษฐกิจครัวเรือนที่เน้นการปลูกข้าวเป็นหลัก กลุ่มนี้ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านชนอน บ้านภูเกวียน บ้านคลองเย็น บ้านโคกล่าม บ้านแดงและบ้านปากกล้วย กับกลุ่มเศรษฐกิจครัวเรือนที่เน้นการทำสวนผลไม้ผสมกับประมงได้แก่บ้านทุ่งผากปลา บ้านเล และบ้านตรอกตาซวด อย่างไรก็ตามแม้กิจกรรมเศรษฐกิจหลักจะแตกต่างกันแต่จิตวิญญาณ (mentality) ทางเศรษฐกิจทั้งสองกลุ่มก็ไม่มี ความแตกต่างกันแต่อย่างใด เพราะต่างก็เป็นจิตวิญญาณของผู้คนในแบบแผนของเศรษฐกิจครัวเรือนที่ดำเนินอยู่ในกรอบพื้นฐานของจิตสำนึกแบบสังคมประเพณี มีโครงสร้างทางวัฒนธรรมเป็นแม่พิมพ์ที่กำกับพลวัตของชีวิตเศรษฐกิจซึ่งเคลื่อนตัวอยู่กับระบบธรรมชาติตามพื้นฐานตรรกะแบบของตัวเอง มีจิตวิญญาณที่ผูกพันแน่นแฟ้นกับบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัว โดยสืบทอดผ่านแต่ละรุ่นคน (generation) ต่อกันมา มีการอุปถัมภ์ช่วยเหลือดูแลใกล้ชิดกัน ในสังคมของตนเอง ซึ่งในวงจรชีวิตเศรษฐกิจเช่นนี้จะมีปัจจัยหลายประการที่มีอิทธิพลต่อความเคลื่อนไหวของเศรษฐกิจครัวเรือน

โครงสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน

โลกาภิวัตน์นี้ทำให้สภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนตกอยู่ในสถานะที่ต้องดิ้นรน ได้รับแรงกดดันจากพัฒนาการทางสังคมเศรษฐกิจเข้มข้นขึ้น โดยถูกเบียดขับให้ออกจากบริบทที่เป็นธรรมชาติของตัวเองทั้งทางกายภาพและจิตสำนึกเกือบทั้งสิ้น นี่คือสภาพที่เศรษฐกิจครัวเรือนได้เผชิญอยู่ในกระแสการพัฒนานี้ปัจจุบัน

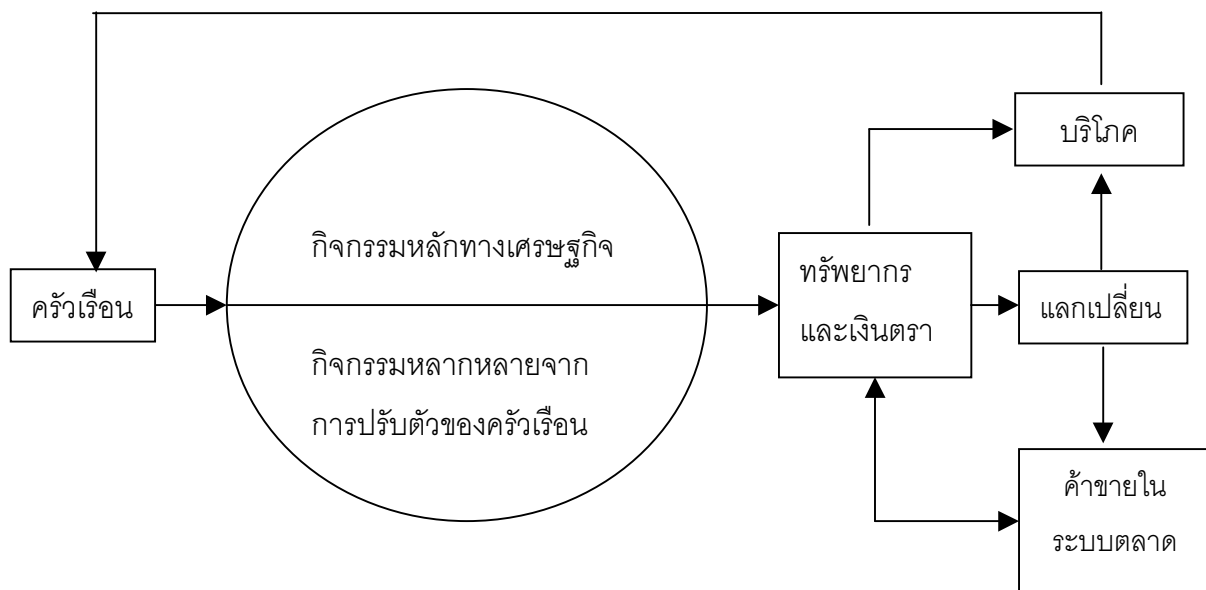
● การดิ้นรน ความอยู่รอดและความสัมพันธ์กับระบบตลาด

พื้นฐานสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนดิ้นรนอยู่รอดได้ตลอดมาคือดุลยภาพระหว่างการผลิตและการได้มาซึ่งทรัพยากรของครัวเรือนกับการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน เสถียรภาพของครัวเรือนในด้านหนึ่งเกิดจากความล้นเหลือของทรัพยากรที่หามาได้อีกด้านหนึ่งเกิดจากความหลากหลายในการบริโภคของครัวเรือน ซึ่งเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่ทำให้ครอบครัวอยู่รอดมาได้อย่างคงทนและมีเสถียรภาพภายใน วงจรเศรษฐกิจครัวเรือนมีจุดตั้งต้นอยู่ที่การสร้างรายได้ในรูปของเงินตราและทรัพยากร ซึ่งนำไปสู่การบริโภคและกิจกรรมในการผลิตซ้ำ เมื่อมีส่วนเหลือจากการบริโภคก็จะมีการออมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การออมเงินของครัวเรือนโดยตรงหรือเข้าร่วมกับกลุ่มกิจกรรมของหมู่บ้านเช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มการผลิตต่าง ๆ หรือการออมด้วยการสะสมทรัพย์สินแบบของตัวเอง เช่น การเลี้ยงวัว ควาย หมู ไก่ โดยเป็นกิจกรรมออมทรัพย์แบบหนึ่งของชาวบ้านที่สามารถแลกเปลี่ยนเมื่อต้องการ หลายครัวเรือนในหมู่บ้านนิยมใช้วิธีการออมดังกล่าวนี้ พื้นฐานการบริโภคในครัวเรือนโดยหลักแล้วจะมุ่งสนองตอบต่อปัจจัยสี่ นอกนั้นก็จะเป็นค่าใช้จ่ายในการศึกษาของคนในครอบครัว ค่าใช้จ่ายทางสังคม และค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับการลงทุนในการผลิต จากการสำรวจค่าใช้จ่ายของครัวเรือนรวมในหมู่บ้านมีค่าใช้จ่ายกระจายโดยเฉลี่ยดังนี้

- ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหาร 30.30%	- ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพ 4.37%
- ค่าของใช้ในครัวเรือนต่างๆ 15.49%	- ค่าใช้จ่ายทางการศึกษา 10.10%
- ค่าใช้จ่ายลงทุนการผลิต 18.29%	- ค่าใช้จ่ายทางสังคม 21.54%

ซึ่งกระบวนการของเศรษฐกิจครัวเรือนมีวงจรความเคลื่อนไหวในการผลิตและบริโภคดังนี้

วงจรการผลิตและบริโภคของครัวเรือน

ส่วนการสัมพันธ์กับระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนหากมองผ่านสถาบันทางสังคมของเศรษฐกิจครัวเรือนในเส้นทางวัฒนธรรมแบบหมู่บ้าน จะปรากฏบทบาทของสถาบันทางสังคมหลายมิติ เช่น สถาบันวัด จะมีบทบาทต่อความเชื่อ หรือความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกในหมู่บ้านตลอดถึงเป็นสถาบันที่สืบทอดความรู้ และช่วยบรรเทาข้อขัดแย้งในสังคมฯ สถาบันผู้เฒ่า ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน จะทำหน้าที่เป็นผู้นำด้านพิธีกรรม ด้านบริหารจัดการ กิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีหรือระงับข้อพิพาทต่าง ๆ ในหมู่บ้าน แต่สถาบันทางสังคมที่เป็นทุนทางสังคมที่ช่วยให้เศรษฐกิจครัวเรือนอยู่รอดหรือสามารถเข้าสู่ระบบตลาดได้ปรากฏอยู่หลายรูปแบบ ซึ่งเกิดจากผลรวมของการหล่อหลอมกลมเกลียว (socialization) วิธีชีวิตตามเส้นทางของสังคมประเพณี ที่ก่อรูปการช่วยเหลือกันในมิติต่าง ๆ ในการที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มที่รวมกันนั้นบรรลุเป้าหมายได้ในการได้มาซึ่งทรัพยากร หรือมีสัมฤทธิ์ผลในระบบตลาด แม้ว่าระบบตลาดได้ก่อตัวและพัฒนาขึ้นนอกบริบทของสังคมเศรษฐกิจครัวเรือน แต่ภายใต้การเกาะกลุ่มกันของสมาชิกบางคนในบางกิจกรรมได้ช่วยให้กระบวนการของเศรษฐกิจครัวเรือนก็สามารถพัฒนาเข้าสู่ระบบตลาดได้ เนื่องจากผลผลิตของครัวเรือนหลายประเภทสามารถตอบสนองอุปสงค์ (demand) ของระบบตลาดได้ แม้ผลผลิตดังกล่าวจะมีข้อจำกัดด้านคุณภาพและปริมาณก็ตาม หลักพื้นฐานของการช่วยเหลือกันผ่านสถาบันทางสังคมในการเข้าสู่ระบบตลาดก็คือ การช่วยลดต้นทุนและลดความเสี่ยงให้แก่กิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มให้มากที่สุด เพื่อให้ได้ทรัพยากรคืนกลับมาตามที่แต่ละครัวเรือนต้องการ การเกิดขึ้นของสถาบันทางสังคมแบบนี้มีผลมาจากรากฐานความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นสำคัญ ตาข่ายความช่วยเหลือกันของสถาบันทาง

สังคมเหล่านี้ได้ก่อรูปและพัฒนาขึ้นอย่างหลากหลาย มีรูปแบบและมีวงจรในการดำรงอยู่ตามช่วงเวลาที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของแต่ละกิจกรรม ซึ่งมีทั้งโครงข่ายที่สร้างความร่วมมือตั้งแต่การผลิตจนถึงการเข้าสู่ระบบตลาดของครัวเรือนบางกลุ่ม หรือเป็นโครงข่ายจำเพาะที่ตอบสนองความจำเป็นเฉพาะสาขาการผลิต การเกาะกลุ่มกันทางสังคมเหล่านี้ได้เกิดเป็นสถาบันทางสังคมตามธรรมชาติแบบของตัวเองทำหน้าที่เป็นโครงข่ายที่สร้างหลักประกันความปลอดภัยทางเศรษฐกิจและเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจให้กับครัวเรือน อันเป็น **ต้นทุนทางสังคม** ที่สำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือน

สถาบันทางสังคมหลัก ๆ ที่พบในพื้นที่ คือ สถาบันเครือญาติที่มีความร่วมมือที่ชัดเจนในกระบวนการผลิต การช่วยเหลือแรงงาน และการจัดการผลผลิตเพื่อให้เกิดการอยู่รอดร่วมกันรวมทั้งการสนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจครัวเรือนเข้าสู่ระบบตลาด ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือญาติ เป็นธรรมชาติพื้นฐานของความร่วมมือในสังคมประเพณีของกลุ่มคนที่ใกล้ชิดกันที่สุดของหมู่บ้านโดยมักเรียกชื่อแตกต่างกันไปตามพื้นที่ต่าง ๆ เช่น โคตรตระกูล กลุ่มผีเดียวกัน หรือ เจ้าโคตรเดียวกันฯ แต่ละหมู่บ้านก็จะมีเกาะกลุ่มกันของเครือญาติเป็นกลุ่ม ๆ อาทิเช่น

- บ้านทุ่งผากปลา : มีตระกูลที่สำคัญคือ ใจห้าว ช้างปาน เพชรชู ฯ
- บ้านขนอน : มีตระกูลท่าบ้นทิต พฤษชาติ โพธิจักร ทามบุญลือ ฯ
- บ้านแดง : มีตระกูลอาญาสุญ เทียวไทย การะสา ฯ
- บ้านโคกลำ : มีตระกูลโสเกษ นุบผา โพธิ์งาม จ๋ามา ฯ
- บ้านคลองเย็น : มีตระกูลแดงนา ชุมมา ทองบัว สอนบัว ฯ
- บ้านภูเกีย : มีตระกูลคำพุก คงคำ แนวหล้า ชาตวิงษ์ ฯ
- บ้านปากกล้วย : มีตระกูลต้นลาย แสงกล้า กองพันธ์

ฯลฯ

สถาบันทางสังคมรูปแบบนี้มีความมั่นคงในการเกาะเกี่ยวกันสูงเมื่อเทียบกับรูปแบบอื่น ๆ เพราะมีรากฐานความสัมพันธ์ที่สืบทอดโดยสายเลือด ทำให้มีความเป็นหุ้นส่วนชีวิตในมิติที่ลุ่มลึก เป็นข่ายความสัมพันธ์และความผูกพันที่นำสู่การช่วยเหลือกันอย่างแน่นแฟ้น นอกจากนี้ก็มีรูปแบบอื่นอีกหลากหลายเช่น ในบ้านเล (ภาคตะวันออก) มีการจัดกลุ่มตั้งบ้านกระจุกรวมกันเพื่อช่วยเหลือดูแลปกป้องกัน โดยแต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์และความร่วมมือช่วยเหลือกันในกิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยมีชื่อเรียกกลุ่มบ้านของตัวเองตามพื้นที่ตั้งหรือจุดบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ กลุ่มเล-หน้าวัด, กลุ่มเนินขมิ้น, กลุ่มเนินมะยม, กลุ่มในซาก, กลุ่มซากบนฯ ในบ้านปากกล้วย (ภาคอีสาน) มีการเกาะกลุ่มช่วยเหลือกันที่เรียกว่า ช่ง แบ่งเป็น 3 ช่ง ได้แก่ ช่งตะวันตก, ช่งตะวันออกและ ช่งกลางฯ ในบ้านทุ่ง

ฝากปลา (ภาคใต้) มีกลุ่มช่วยเหลือกันที่เรียกว่าโหมว มี โหมวบ้านตก, โหมวบ้านออก, โหมว บ้านหัวนอนฯ เป็นต้น ลักษณะโครงข่ายความสัมพันธ์ช่วยเหลือกันที่เป็นสถาบันทางสังคม แบบนี้เกิดขึ้นจากความเป็นพวกพ้องเดียวกัน มีกิจกรรมร่วมกันตามความจำเป็นที่จะต้อง แก้ปัญหาในประจำวันร่วมกัน เช่น การหลบภัยธรรมชาติ หรือปัญหาความเป็นอยู่ของ สมาชิกในกลุ่มฯ การเกาะกลุ่มกันขึ้นเป็นตาข่ายความช่วยเหลือกันในรูปแบบนี้ นอกจาก จะมีพื้นฐานจากความสัมพันธ์ทางสังคมแล้วยังมีพื้นฐานจากข้อเรียกร้องทางจิตวิทยาของ คนที่อยู่ในพื้นที่ทำกินเดียวกันหรืออยู่ในวงจรของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบเดียวกันด้วย ซึ่งความสัมพันธ์เช่นนี้พัฒนาขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติไม่ใช่เป็นการจัดตั้งแบบทางการเช่น *ตาข่ายของกลุ่มจับฝู๊* เป็นการรวมกลุ่มคนในแต่ละครัวเรือนที่ทำอาชีพเสริมรายได้ด้วยการ หาทำฝู๊ในเขตป่าเขารอบหมู่บ้านของคนบ้านทุ่งฝากปลากับบ้านใกล้เคียงฯ กลุ่มสังคม แบบเกลอเกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างครัวเรือนโดยผ่านมาจากพ่อแม่หรือเกิด จากการสร้างความสัมพันธ์เป็นพวกพ้องกันเองขึ้นฯ ตาข่ายความสัมพันธ์แบบ *เดี่ยว* เป็น แบบที่เกิดขึ้นตามพื้นฐานวัฒนธรรมท้องถิ่นที่พัฒนาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือครัว เรือนที่มีนิสัยใจคอหรือลักษณะบางอย่างเหมือนกัน อายุรุ่นเดียวกัน นับถือรักกันฯ ผู้ก สมัคยอมรับช่วยเหลือดูแลกัน การเป็นเดี่ยวกันนี้ยังสามารถยกระดับขึ้นเป็นกลุ่มความ สัมพันธ์ในระดับครัวเรือนได้ด้วย เช่น เดี่ยวพ่อเดี่ยวแม่ เดี่ยวผัวเดี่ยวเมีย เดี่ยวลูก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มตาข่ายความร่วมมือในกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย เช่น *จุ่มคั่ว วัวคั่วควาย*ที่บ้านคลองเย็นและบ้านโคกล่าม *ตาข่ายกลุ่มปลูกผัก*ที่บ้านภูเกวียน ตาข่าย แบบนี้ จะช่วยดูแลส่งเสริม พัฒนาความรู้ ประสพการณ์ซึ่งกันและกันในการดูแลรักษาปรับ ปรุงพืชพันธุ์ เลือกใช้วัตถุดิบและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ รวมทั้ง ช่วยกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาาร่วมกันโดยเกิดความเสียน้อยที่สุด นอกนั้นก็ยังมี *ตาข่าย กลุ่มขายแรงงาน*ซึ่งเกิดจากการดิ้นรนเอาตัวรอดของเครือข่ายคนที่ไม่ขายแรงงานในพื้นที่ ต่าง ๆ หลังฤดูการเก็บเกี่ยวซึ่งปรากฏในเกือบทุกพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัย สำหรับบ้านเล และบ้านตรอกตาชวดในภาคตะวันออกก็มีตาข่ายประเภทต่าง ๆ นอกเหนือจากสถาบัน สังคมที่มีความผูกพันทางสังคมแบบเครือญาติอยู่แล้ว ยังมีกลุ่มการพึ่งพากันที่เกิดจากการ มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทเดียวกันเช่นที่บ้านตรอกตาชวดมี *ตาข่ายกลุ่มทำอวนปู* *ตา ข่ายกลุ่มลอบหมึก* *ตาข่ายกลุ่มลอบปู* - หอยหวาน *ตาข่ายกลุ่มตกปลา* - ทำอวนปลา สมาชิกในตาข่ายความร่วมมือกลุ่มต่าง ๆ นี้จะมีช่วงเวลา เครื่องมือ และวิธีการหากินจาก ทะเลต่างกัน สมาชิกแต่ละกลุ่มจะทุ่มเทช่วยเหลือกันตั้งแต่การยกเรือออกจากฝั่งจนกระทั่ง เอาเรือกลับขึ้นฝั่ง มีการแก้ปัญหาาร่วมกันและจัดสรรปันแบ่งผลผลิตกันเกาะเกี่ยวพึ่งพากัน ในมิติที่หลากหลายฯ และที่หมู่บ้านเลนนอกจากมีกลุ่มตาข่ายกิจกรรมเศรษฐกิจที่คล้ายคลึง

กับบ้านตรอกตาชวดแล้ว ยังมีตาข่ายกลุ่มทำสวนที่มีความร่วมมือความสัมพันธ์ที่คล้ายกับตาข่ายกลุ่มปลูกผักของบ้านภูเกวียน นอกจากนั้นก็ยังมีกลุ่มตาข่ายที่ได้ใช้พื้นที่จอดเรือร่วมกัน เช่น กลุ่มท่าหัวรถบ้านเล กลุ่มท่าหินขาว กลุ่มกันอ่าว เป็นต้น ซึ่งสมาชิกของแต่ละกลุ่มจะช่วยเหลือดูแลเครื่องมือ ช่วยป้องกันภัยพิบัติที่อาจทำความเสียหายมาสู่เรือและเครื่องมือทำมาหากินของพวกพ้องที่จอดเก็บเรือร่วมกัน และส่งผ่านแลกเปลี่ยนข้อมูลของสภาพภูมิอากาศคลื่นลม รวมถึงแหล่งทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ในทะเล ทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับตัวอยู่ตลอดเวลาในการทำกินทั้งยังสามารถช่วยเกื้อกูลกันให้เข้าสู่ระบบตลาดได้ง่ายขึ้น เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่เข้าสู่ระบบตลาดนอกจากจะเกิดขึ้นผ่านการช่วยเหลือร่วมมือของสถาบันทางสังคม แล้วได้ยังเกิดจากศักยภาพเฉพาะตัวอีกหลายคนได้ใช้ประสบการณ์เฉพาะตัวพัฒนาขึ้นเป็นศักยภาพจนสามารถทำให้งิจกรรมเศรษฐกิจของตนบรรลุเข้าสู่ระบบตลาดได้ราบรื่น เช่น นายฮ้อยหรือพ่อค้าว่ว ควาย จากหลายหมู่บ้านที่มีประสบการณ์ความชำนาญในการดูลักษณะว่ว ควาย มีความสามารถในการกำหนดราคาตลอดจนเข้าใจสถานการณ์ของตลาดในแต่ละถิ่นอย่างดี ทักษะเฉพาะตัวแบบนี้แสดงถึงลักษณะของความเป็นมืออาชีพ (professional) ที่สร้างวิธีการให้งิจกรรมเศรษฐกิจของตนบรรลุผลในการเข้าสู่ระบบตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความมีประสบการณ์สูงในลักษณะมืออาชีพนั้นนอกจากจะช่วยลดความเสี่ยงต่าง ๆ ของการที่จะสูญเสียทรัพยากรไปแล้วยังสามารถทำกำไรจากการค้าขายได้ดีอีกด้วย ซึ่งการทำให้งิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองประสบความสำเร็จในเส้นทางของระบบตลาดของปัจเจกนี้จะกระจายอยู่ในบางครัวเรือนในทุกหมู่บ้านและในกิจกรรมเศรษฐกิจที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งในกลุ่มเกษตรกรรม เช่น ปลูก ผลไม้ หรือหัตถกรรม เช่น การตีมีด การทอผ้า จักสานฯ การช่วยเหลือกันตามวัฒนธรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ได้มีประวัติศาสตร์ของการปรับตัวทางจิตวิทยาสังคมของกลุ่มคนและครัวเรือนในแต่ละท้องถิ่นต่อกันเพื่อนบ้าน ภายใต้การกำกับโดยพลังธรรมชาติและการสร้างหลักประกันในการที่จะบรรลุประโยชน์ให้สูงขึ้น สภาวะเช่นนี้เป็นการผนึกพลังทั้งหมดเข้าด้วยกันเพื่อให้ตนเองอยู่รอดบนพื้นฐานของความเป็นปัจเจกและเป็นการผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบแลกเปลี่ยนและการใช้เงินตราควบคุมกันไปตามค่านิยมที่ดำรงอยู่ต่างพื้นที่ตามวัฒนธรรมของสังคมในท้องถิ่นต่าง ๆ จากการประมวลแบบแผนเศรษฐกิจครัวเรือนพื้นที่ทำมาหากินทั้ง 9 หมู่บ้าน ได้พบลักษณะร่วมที่เป็นอัตลักษณ์ (identity) ของเศรษฐกิจครัวเรือนที่สำคัญดังนี้ คือ

- **จุดตั้ง**ของพื้นที่ทำกิน ฐานความคิดของการเลือกพื้นที่ทำกินในการก่อตั้งบ้านของทั้ง 9 หมู่บ้าน จะมุ่งเน้นแสวงหาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เหมาะสมกับศักยภาพ

ภาพในการผลิตและวัฒนธรรมการบริโภคของตน ซึ่งเขตที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นต้นทุนธรรมชาติที่สำคัญ เป็นที่พึ่งพิงของครัวเรือน และเป็นฐานที่มีความมั่นคงในการดำรงชีวิต

เป้าหมาย โดยสภาพพื้นฐานแล้วเศรษฐกิจครัวเรือนมีลักษณะของการดิ้นรนเพื่ออยู่รอดในระยะสั้น ๆ เป้าหมายของการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรโดยทำให้มีความเสี่ยงให้ต่ำที่สุด เพื่อสร้างหลักประกันการบริโภคแก่ครอบครัวหัวใจหลักของวิถีเศรษฐกิจครัวเรือนจึงเป็นเรื่องของการสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ (และเส้นทาง) ทำกินกับการสร้างให้เกิดหลักประกันในการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนของตน

- **โครงสร้างการผลิต**จะเป็นการผลิตร่วมกันทั้งครอบครัวโดยสภาพครอบครัวเป็นแบบครอบครัวขยายมีการจัดการทางเศรษฐกิจแบบกงสี ครอบครัวจะดำรงอยู่เสมือนเป็นองค์กรการผลิตโดยเป็นผู้กระทำทางเศรษฐกิจที่ควบคุมการกระจายทรัพยากรเทคโนโลยีและกรรมสิทธิ์ของผลผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบแผนของสังคมเครือญาติ ในกระบวนการผลิตจะมีการใช้แรงงานร่วมกันและมีการกระจายแรงงานตามกิจกรรมการผลิตและตามตาข่ายของสถาบันทางสังคม มีการช่วยเหลือ ดูแล และบริโภคร่วมกันในครัวเรือน ขนาดของเศรษฐกิจครัวเรือนจะมีขนาดเล็กแต่มีอิสระ มีพลวัตสูงในการปรับตัวกับสถานการณ์ทางธรรมชาติและโอกาสทางเศรษฐกิจเพื่อการเอาตัวรอด

- **กลไกพื้นฐาน**ที่กำกับกระบวนการของเศรษฐกิจครัวเรือน นอกจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในจุดตั้งภูมิศาสตร์แล้วก็เป็นเรื่องของศักยภาพหรือทุนมนุษย์ของสมาชิกในครัวเรือนที่เคลื่อนตัวอยู่ กรอบของสังคมประเพณี ซึ่งโครงสร้างทางวัฒนธรรมกับจุดตั้งของพื้นที่ทำมาหากินจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนโดยส่วนใหญ่มักเป็นเศรษฐกิจไม่เป็นทางการแต่มี ปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดได้ตามเวลาและโอกาสของการปรับตัว เช่น กลุ่มการค้าย่อย การขายแรงงาน และกลุ่มที่มุ่งสร้างผลผลิตเข้าสู่ระบบตลาดฯ

- **วิธีการ**ในเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนเป็นลักษณะของการดิ้นรน ปรับตัว เพื่อบรรลุถึงทรัพยากรที่ต้องการ ไม่ได้เป็นการมุ่งเน้นเฉพาะเงินตราตามแบบเศรษฐกิจระบบตลาด หรือไม่ได้มีการผลิตที่อาศัยทุนเงินตราอย่างเข้มข้น วิธีการสำคัญคือการกระจายแรงงานเพื่อสร้างกิจกรรมตามฤดูกาลและโอกาสที่เหมาะสม มีการปรับตัว ดิ้นรนและยืดหยุ่นกับโลกแวดล้อมตลอดเวลาซึ่งความสามารถในการยืดหยุ่นปรับตัวกับสถานการณ์ที่ดีนี้ ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนมีเสถียรภาพคงทน สามารถดำรงอยู่คู่เศรษฐกิจแบบอื่น ๆ มาได้อย่างต่อเนื่อง

ในโครงสร้างเศรษฐกิจครัวเรือนนั้นสถานการณ์ของเศรษฐกิจสังคมโดยรวมจะเชื่อมโยงกันแบบองค์รวม (holistic) เริ่มตั้งแต่ครัวเรือนที่มีฐานะเป็นตัวตนทางกายภาพซึ่งประกอบขึ้นจากองค์ประกอบภายในของครอบครัวที่ได้เคลื่อนไหวไปตามทิศทางพัฒนาการของโครงสร้างประชากรในโครงสร้างวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้าน ครัวเรือนมีสถานะเป็นผู้กระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีการปรับตัวอย่างเป็นพลวัตกับระบบธรรมชาติ ในจุดตั้งทางภูมิศาสตร์โดยเผชิญอยู่กับความกดดันจากอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมในบริบทต่างๆ ได้แก่ จำนวนหรือขนาดการบริโภคในครัวเรือน สภาพธรรมชาติตามทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ฤดูกาล ความพอเพียงของทุน ประสิทธิภาพและความเพียงพอของแรงงาน ตลอดจนจนถึงการเข้าสู่ระบบตลาดที่ต้องเผชิญกับปัญหาด้านความต้องการ (demand) ของตลาด และสภาวะด้านราคา หรือแม้กระทั่งคุณภาพผลผลิต (supply) เอง สภาพที่เชื่อมโยงกันนี้ เป็นทิศทางการเคลื่อนไหวปรับตัวของโครงสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของเศรษฐกิจแห่งชาติ พลวัตของเศรษฐกิจครัวเรือนได้พัฒนาผ่านสถานการณ์และกาลเวลาร่วมกับองค์ประกอบอื่นในเศรษฐกิจแห่งชาติ มาตลอดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งความยืดหยุ่นกับสถานการณ์ต่าง ๆ และศักยภาพ ในการปรับตัวของเศรษฐกิจครัวเรือน เป็นปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนอยู่รอด คงทน และมีเสถียรภาพตามธรรมชาติของตนเอง แต่การขยายตัวของสังคมการค้าและการเติบโตของสังคมเมืองที่รวดเร็วและต่อเนื่องในปัจจุบัน แม้จะทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจครัวเรือนมีเขตแดนความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่กว้างไกลขึ้นและมีการผสมผสานกับแบบแผนใหม่ ๆ มากขึ้น แต่การเคลื่อนไหวของสภาพดังกล่าวล้วนอยู่นอกเขตแดนประสิทธิภาพของตัวเองเกือบทั้งสิ้น ขณะเดียวกันวิถีเศรษฐกิจครัวเรือนยังต้องเผชิญกับความขาดแคลนทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม และถูกกระตุ้นให้มีความต้องการทุนในรูปของเงินตราสูงขึ้น ตามวิถีเศรษฐกิจใหม่ที่เน้นทุน รวมทั้งการเผชิญกับสภาวะของสังคมศตวรรษที่ 21 ที่เปลี่ยนแปลงปรับตัวรวดเร็วตลอดเวลาทั้งในการผลิตและการบริโภค เงื่อนไขจากปฏิสัมพันธ์กับสังคม

กลุ่มการค้าเร่ ในกลุ่มพื้นที่วิจัยในหมู่บ้านอีสาน

มากขึ้น แต่การเคลื่อนไหวของสภาพดังกล่าวล้วนอยู่นอกเขตแดนประสิทธิภาพของตัวเองเกือบทั้งสิ้น ขณะเดียวกันวิถีเศรษฐกิจครัวเรือนยังต้องเผชิญกับความขาดแคลนทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม และถูกกระตุ้นให้มีความต้องการทุนในรูปของเงินตราสูงขึ้น ตามวิถีเศรษฐกิจใหม่ที่เน้นทุน รวมทั้งการเผชิญกับสภาวะของสังคมศตวรรษที่ 21 ที่เปลี่ยนแปลงปรับตัวรวดเร็วตลอดเวลาทั้งในการผลิตและการบริโภค เงื่อนไขจากปฏิสัมพันธ์กับสังคม

- **ทุน**สำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจประจำวันคือ การใช้**ทุนมนุษย์** ได้แก่ แรงงาน และทักษะความรู้ตามประเพณีเศรษฐกิจที่สืบทอดกันมารวมทั้งศักยภาพในการปรับตัวเข้ากับระบบธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว นอกจากนั้นก็มี**ทุนธรรมชาติ**ที่เกิดจากการเลือกจุดตั้งของพื้นที่ทำกิน **ทุนทางสังคม**ซึ่งก่อรูปขึ้นจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ **ทุนเงินตรา**เป็นผลผลิตจากพลวัตของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่มีกับโลกภายนอกและระบบตลาด ซึ่งทุนทั้งหมดนี้มีผลต่อการผลิตและการบริโภคของครัวเรือน ซึ่งแม้ว่า**ทุนเงินตรา**มีส่วนต่อเศรษฐกิจครัวเรือนอย่างจำกัดในปัจจุบัน แต่มีแนวโน้มที่จะขยายความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่อง

จะเห็นว่าตัวตนทางกายภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนมีองค์ประกอบสำคัญคือที่ **คน** ในฐานะสมาชิกของแต่ละครัวเรือนซึ่งเป็นประธาน (subject) ผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ โดยการเลือกพื้นที่ทำมาหากิน และปรับตัวทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ หาของป่า หาปลา ทำสวนผัก สวนผลไม้ ไปจนถึงขายแรงงาน ค้าขาย ฯลฯ โดยอาศัย**ธรรมชาติ**กับโอกาสและ**ทุนมนุษย์** สร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับครอบครัวตัวเอง ความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติที่เป็นโลกแวดล้อมรอบตัวกับศักยภาพของสมาชิกครัวเรือน พลวัตของครัวเรือนจะเคลื่อนไหวตั้งแต่เริ่มก่อตั้งครอบครัว ทำการผลิต และขยายตัวไปตามการเพิ่มขึ้นของประชากรในครัวเรือน ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะทำหน้าที่ผลิต กระจาย บริโภค และแลกเปลี่ยนทรัพยากรต่าง ๆ ที่ครอบครอง โดยจะมีโครงข่ายโยงกันเป็นสถาบันทางสังคมเพื่อพึ่งพากัน วงจรของครัวเรือนจะมีพลวัตเคลื่อนไหวไปตามวัฏจักรทางธรรมชาติการพัฒนาของเศรษฐกิจครัวเรือน กิจกรรมทางเศรษฐกิจมักจะอยู่ในบริบทของเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ **ทุน**ที่สำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือนคือ **ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ และทุนเงินตรา** อันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนความอยู่รอดของเศรษฐกิจครัวเรือน

บทที่ 3

กองทุนหมู่บ้าน : สถาบันสินเชื่อกับเศรษฐกิจครัวเรือน

ในบทที่ผ่านมาได้แจกแจงให้เห็นพื้นฐานโครงสร้างเศรษฐกิจเชิงพลวัตของหมู่บ้านทั้ง 9 เพื่อให้เห็นสภาพทางกายภาพ จิตสำนึก และวิถีการขับเคลื่อนของเศรษฐกิจครัวเรือนที่เป็นประธาน (subject) หรือเป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ อันเป็นฐานความเข้าใจที่จะนำสู่การแสวงหาแนวทางวิธีการเพื่อช่วยส่งเสริม และพัฒนาสถานการณ์เศรษฐกิจครัวเรือนให้มีผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงในโลกแวดล้อมของตัวเอง การศึกษาในบทนี้จะเป็นเรื่องของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ และมีบทบาทต่อเศรษฐกิจครัวเรือนในทั้ง 9 หมู่บ้าน ตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน (dual track) ของรัฐฯ ในปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านมีฐานะเป็นกลไกทางสังคมระดับมหภาคที่มีวัตถุประสงค์เชิงนโยบายในการมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจรากหญ้า ซึ่งจะได้กล่าวถึงสถานการณ์ของกองทุนหมู่บ้านในประเด็นสำคัญ 3 ประเด็นคือ

3.1) การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน: สถานการณ์โดยภาพรวมและการบริหารกองทุน

3.2) จิตสำนึกและพฤติกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนกับกองทุนหมู่บ้าน

3.3) บทสรุปและข้อเสนอว่าด้วยกองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจครัวเรือน

สาระสำคัญในทั้งสามเรื่องจะมีเนื้อหาเชื่อมต่อกับบทที่ 2 ที่ว่าด้วย หมู่บ้าน : พื้นฐานสังคม เศรษฐกิจกับการเคลื่อนไหวเพื่อเอาตัวรอด ซึ่งเมื่อนำไปสู่การปฏิบัติงานในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นถึงพฤติกรรมของสมาชิกผู้เข้ามาเกี่ยวข้องกับสินเชื่อกับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อจะเกิดความกระจ่างชัดต่อเส้นทางที่จะนำไปสู่วิถีปฏิบัติการเพื่อสนับสนุนกองทุนหมู่บ้านให้ดำเนินต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพโดยจะรายงานผลการดำเนินงานไว้ในบทต่อไป

3.1 การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน : สถานการณ์โดยภาพรวม และการบริหารกองทุน

3.1.1 การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน : สถานการณ์โดยภาพรวม

“.....การจัดกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายของรัฐบาล ทางอำเภอมาจัดตั้งพัฒนากรอำเภอ หัวหน้าสถานีอนามัย และเจ้าหน้าที่จากอำเภอหลายคนมาประชุมกับชาวบ้านอยู่หลายครั้ง ที่หมู่บ้านก็มีพวกกำนันผู้ใหญ่บ้าน และคนที่ชาวบ้านเคารพนับถือร่วมกันตั้ง..... คณะกรรมการกองทุนมีระเบียบมาให้ เค้าบอกให้ทำคล้าย ๆ แบบนั้น ไม่ได้ให้ลอก ให้ทำให้มันสอดคล้องกับท้องถิ่น.....” (ชาวบ้านปากล้วย)

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านที่ลงพื้นที่ในแต่ละหมู่บ้านเริ่มต้นในช่วงกลางปี พ.ศ. 2544 มีส่วนราชการในท้องถิ่นระดับอำเภอและตำบลเป็นตัวเชื่อมระหว่างนโยบายของรัฐ โดยสำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี เป็นหน่วยงานกลางในระดับนโยบายกับหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ ขึ้นตอนโดยสรุปในทาง ปฏิบัติของกองทุนหมู่บ้านที่สำคัญมี 2 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนในช่วงของการจัดตั้งกองทุน กับ 2) ขั้นตอนในการบริหารกองทุน ซึ่งการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนอย่างเป็นทางการ จะมีรายละเอียดกำหนดไว้ในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 ซึ่ง เงินของกองทุนฯ จะทำนิติกรรมผ่านธนาคารออมสินหรือกับธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์ (ธกส.) ไปสู่หมู่บ้านและชุมชน ทั้งนี้แล้วแต่ความสะดวกของแต่ละหมู่บ้าน แนวทางและขั้นตอนการดำเนินงานทั้งหมดก็จะเป็นเหมือน ๆ กันในทุกหมู่บ้าน กรณีตัวอย่างจากบ้านคลองเย็นดังนี้ คือ

“ช่วงเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม พัฒนาชุมชนประจำอำเภอเข้ามาประชุมที่วัด บ้านคลองเย็น ซึ่งแจ้งวัตถุประสงค์และความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้าน มีการทำความเข้าใจเรื่องทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน การเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุน หมู่บ้าน การเตรียมความพร้อมในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น มีรายละเอียดเกี่ยวกับคณะกรรมการกองทุนฯ ว่าคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะมีทั้งหมดรวม 15 คน เป็นหญิง 7 คน ชาย 8 คน ต้องเป็นคนที่มิสำเนาทะเบียนบ้าน และอาศัยอยู่ในบ้านมาอย่างน้อยสองปี เป็นคนดี มีประสพการณ์ ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย ไม่เป็นผู้ที่ไม่ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง สส. และ สว. คณะกรรมการชุดนี้เลือกตั้งโดยชาวบ้านในหมู่บ้านจะเข้ามาบริหารกองทุนมีวาระอยู่ คราวละ 2 ปี คนหนึ่งอยู่ได้ 2 วาระ บทบาทหน้าที่ที่สำคัญคือ รับสมัครสมาชิก บริหาร ตรวจสอบกองทุน พิจารณาการกู้และทำสัญญา จดบันทึกการประชุม ฯลฯ การจัดประชุม ซึ่งแจ้ง เตรียมการ ทำความเข้าใจกับชาวบ้านโดยพัฒนากรจากอำเภอในช่วงเดือน กรกฎาคมถึงสิงหาคม ได้จัดขึ้นที่วัดบ้านคลองเย็นทั้งหมดรวม 4 ครั้ง

- วันที่ 18 สิงหาคม 2544 ได้จัดประชุมเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนบ้านคลอง เย็นขึ้น โดยชาวบ้านเลือกกรรมการทั้งหมด 15 คน จากนั้นคณะกรรมการทั้ง 15 คนก็ เลือกตั้งประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก และจัดแบ่งภารกิจกัน

- ช่วงระหว่าง 20 สิงหาคม ถึง 10 กันยายน กรรมการได้ยกร่างกฎระเบียบข้อ บังคับของกองทุนขึ้นและจัดประชุมร่วมกับชาวบ้าน หามติข้อตกลงในระเบียบต่าง ๆ ที่ว่า ด้วยสถานภาพการเป็นสมาชิกระเบียบการกู้ยืม การพิจารณาการกู้ การค้าประกันการส่ง

คืน การบริหารจัดการกองทุน และการประเมินติดตามผล ฯลฯ ขณะเดียวกันก็มีการขยายสมาชิกและทำความเข้าใจร่วมกันกับชาวบ้านในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง สำหรับกฎเกณฑ์ในการสมัครสมาชิกและการกู้ยืมของบ้านคลองเย็นที่กำหนดไว้สรุปได้ดังนี้คือ สมาชิกจะต้องมีเงินฝากสัจจะอย่างน้อย 1 หุ้น ๆ ละ 10 บาท แต่ไม่เกิน 5 หุ้น เสียค่าธรรมเนียมแรกเข้า 20 บาท โดยการกู้เงินรายหนึ่งไม่เกิน 20,000 บาท ระยะเวลาส่งคืน 1 ปี ดอกเบี้ยกำหนดเป็น 2 แบบคือ แบบกู้ฉุกเฉินระยะเวลาส่งคืนภายใน 3 เดือน ดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน ส่วนการกู้สามัญดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี กำหนดส่งคืนภายใน 1 ปี

- กองทุนหมู่บ้านคลองเย็นได้รับเงินมาดำเนินการเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2544 ภายใต้การบริหารของคณะกรรมการกองทุนชุดแรกประกอบด้วย

นายเสวย	ศรีโยธา	ประธาน
นายประเดช	ท่ายัง	รองประธาน
นายวันที	พันธศรี	เลขานุการ
นายนิรัตน์	กาล้อม	เหรัญญิก
นางดวงใจ	ดวงแก้ว	ประชาสัมพันธ์

และกรรมการกองทุนคนอื่น ๆ อีก 10 คน

มีการปล่อยกู้ครั้งแรกให้กับสมาชิก 60 คน เป็นกลุ่มที่กู้สามัญจำนวน 970,000 บาท และกู้ฉุกเฉิน 27,000 บาท”

การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านของบ้านคลองเย็นที่ยกขึ้นเป็นตัวอย่างนี้มีสภาพเหมือนกับอีก 8 หมู่บ้านที่ไม่ได้นำรายละเอียดมากล่าว เพียงแต่อาจมีช่วงเวลาในการจัดตั้งหรือมีปัญหาปลีกย่อยเท่านั้นที่แตกต่างไป แต่ทุกหมู่บ้านก็ได้จัด

ตั้งกองทุนหมู่บ้านของตนเองได้ในที่สุดช่วงก่อตั้งกองทุนฯ พัฒนาการอำเภอจะมีบทบาทสูงในการทำความเข้าใจกับชาวบ้านโดยเฉพาะการชี้แจงกระบวนการในการจัดตั้งกองทุน และการเตรียมการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนฯ ส่วนใหญ่แต่ละหมู่บ้านจะถือปฏิบัติตามระเบียบกองทุนฯ ที่กำหนดไว้เป็นหลัก สถานการณ์การเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่มีขึ้นในทั้ง 9 หมู่บ้าน โดยทั่วไปชาวบ้านมักจะใช้เกณฑ์ตัดสินใจเลือกกรรมการโดยอาศัยฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือรู้จักสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน หรืออยู่ในเส้นทางอาชีพ

เดียวกัน ดังผลการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ปรากฏในบ้านโคกล่าม บ้านภู
เกวียน บ้านคลองเย็น บ้านทุ่งฝากปลา บ้านเลและบ้านตรอกตาซวด ส่วนบ้านขนอนและ
บ้านแดงได้เลือกกลุ่มผู้นำที่ปกครองหมู่บ้านอยู่เป็นกรรมการกองทุน หมู่บ้านที่มีปัญหา
หลังการเลือกกรรมการกองทุนฯ คือบ้านแดงกับบ้านภูเกวียน ผู้ใหญ่บ้านแดงซึ่งเป็น
ประธานกองทุนฯ ถูกเปลี่ยนออกไป เมื่อชาวบ้านได้เรียกร้องให้มีการจัดเลือกตั้งประธาน
ขึ้นใหม่ ส่วนบ้านภูเกวียนกลุ่มผู้นำหมู่บ้านอาศัยอำนาจในการปกครองที่มีอยู่ และระบบ
เครือญาติที่กระจายตัวอยู่ในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการอุปถัมภ์ประโยชน์แก่หมู่
พวกมายาวนาน ทำให้กลุ่มตนได้รับการเลือกเป็นกรรมการกองทุนฯ ซึ่งกลุ่มที่ไม่ได้เป็น
เครือญาติ หรือไม่ได้เป็นพรรคพวกกับกลุ่มผู้นำไม่ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการ กองทุนหมู่บ้าน
ภูเกวียนจึงอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของกลุ่มผู้นำที่ปกครองหมู่บ้านอยู่ แต่เมื่อการ
ดำเนินงานล่วงเข้าปีที่ 2 กรรมการ 6 คนได้ลาออกและไม่มีใครสมัครเข้าไปอีก กรรมการ
กองทุนหมู่บ้านภูเกวียนจึงเหลือเพียง 9 คนเท่านั้น ชาวบ้านสะท้อนถึงสภาพการบริหาร
กองทุนบ้านภูเกวียนว่า “...มีแต่พวกเพื่อนทั้งนั้น หมู่ญาติเพื่อนดูแลแจกจ่ายประโยชน์ในหมู่
เพื่อน ร้องไปที่อำเภอหรือที่ใดก็คือเก่า บ่มีไผสนใจ...” ส่วนการเลือกกรรมการกองทุนที่บ้าน
ปากกล้วยกลับมีสถานการณ์ตรงกันข้าม เพราะปากกล้วยเป็นหมู่บ้านที่ไม่มีผู้ใดสมัครใจมา
เป็นกรรมการ จึงต้องใช้วิธีให้ชาวบ้านส่งตัวแทนจากแต่ละคุ้มเข้ามาเป็นกรรมการร่วมกัน
“กรรมการที่ได้มาไม่มีใครสมัครซักคน เป็นการเสนอจากไต่บ้าน เป็นตัวแทนจากคุ้ม ๆ ละ
สองราย รวมสิบห้าคนแล้วกรรมการไปเลือกกันเอง ใครเป็นเลขาเป็นประธาน” โดยพื้นฐาน
แล้วชาวบ้านปากกล้วยมีความสามัคคีสูงและภูมิทำเลที่ทำกินของบ้านก็มีความอุดม
สมบูรณ์ ความกระตือรือร้นต่อกองทุนหมู่บ้านจึงไม่สูงเหมือนบ้านอื่น ๆ ผู้เฒ่าของ หมู่
บ้านสะท้อนถึงจุดยืนที่ไม่ดีนรณที่จะตั้งกองทุนหมู่บ้านว่า

“บ้านเราให้อีกาสกัน หนี้้นับเป็นโอกาสให้ชีวิตเขาดีขึ้น ต้องใช้อีกาสให้ดี
ที่สุด เวลาตัดสินใจเป็นหนี้ต้องมั่นใจจริง ๆ ว่าชีวิตต้องดีขึ้น ถ้าหาคืนไม่
ทันก็อับอายขายหน้า พ่อคิดว่าบ้านเราไม่มีกองทุนหมู่บ้าน บ้านเราก็ไม่
ได้ล้มเหลว เพราะชีวิตไม่ได้แย่งลง คนที่ยืมก็อาจไม่ได้ดีขึ้น พ่อไม่คิดว่า
แบ่งเงินล้านกันผู้ละสามสี่พันจนหมดแบบบางบ้านคือความสำเร็จ เงิน
บ้านเราหาได้ง่าย หาปูปลาหาเห็ดไปตลาดลุมพุกอยู่ทุกวัน คนบ้านเรา
อยู่แล้วว่หานี้คืออะไร บ้านเราเคยมีกองทุนอื่นมาแล้ว” (ชาวบ้านปาก
กล้วย)

นัยจากคำพูดของผู้เฒ่าบ้านปากกล้วยนี้สอดคล้องกับความเห็นของคนอื่น ๆ อีก
มากในหมู่บ้าน อันถือเป็นทัศนะกระแสหลักที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านปากกล้วยซึ่ง

ได้เคยเผยแพร่การกระตุ้นของเจ้าหน้าที่จากอำเภอตลอดมา อย่างไรก็ตามปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านปากกล้วยก็ได้ตั้งขึ้นโดยมีสมาชิก 58 คนแต่มีการกู้ยืมไม่มากนัก มีนายจันทร์ศรี แสงกล้าเป็นประธาน นายบุญทอง แสงกล้าเป็นเหรัญญิกฯ มาจนถึงปัจจุบัน สำหรับสถานการณ์การเลือกกรรมการกองทุนที่ต่างไปจากหมู่บ้านอื่นอีกแห่งหนึ่งคือบ้านตรอกตาชวด หมู่บ้านนี้ใช้วิธีให้แต่ละกลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน ส่งตัวแทนเข้ามาร่วมเป็นกรรมการกองทุน ทำให้กรรมการกองทุนหมู่บ้านตรอกตาชวด มีตัวแทนมาจากทุกสาขาอาชีพของหมู่บ้าน ตั้งแต่กลุ่มทำอวนปลา ลอบหมึก อวนปู ทำสวน จนถึงกลุ่มที่ค้าขายฯ นับเป็นการจัดการก่อตั้งกองทุนอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหลังจากที่ทุกหมู่บ้านมีการทำความเข้าใจพื้นฐาน มีการเลือกคณะกรรมการ และมีการจัดทำระเบียบบริหารกองทุนหมู่บ้านแล้ว แต่ละหมู่บ้านก็เริ่มกิจกรรมตามที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งช่วงเวลาการก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านของ 9 หมู่บ้าน ได้จัดตั้งขึ้นตามความพร้อมของแต่ละหมู่บ้านดังนี้ คือ

บ้านปากกล้วย	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	22 มิถุนายน พ.ศ. 2544
บ้านขนอน	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	24 มิถุนายน พ.ศ. 2544
บ้านเล	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	24 มิถุนายน พ.ศ. 2544
บ้านแดง	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	15 สิงหาคม พ.ศ. 2544
บ้านภูเกวียน	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	23 กรกฎาคม พ.ศ. 2545
บ้านโคกล่าม	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	23 กรกฎาคม พ.ศ. 2544
บ้านคลองเย็น	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	18 สิงหาคม พ.ศ. 2544
บ้านตรอกตาชวด	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	30 มกราคม พ.ศ. 2545
บ้านทุ่งฝักปลา	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	7 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

การเลือกคณะกรรมการ
กองทุนหมู่บ้านผู้ใหญ่
บ้านหรือผู้นำชุมชนจะ
ต้องเรียกประชุมหัวหน้า
ครัวเรือนให้ได้อย่างน้อย
3 ใน 4 ของจำนวนครัว
เรือนในหมู่บ้าน

หลังการจัดตั้งราวหนึ่งเดือนโดยเฉลี่ย แต่ละหมู่บ้านก็จะได้รับทุนดำเนินกิจกรรม บ้านละหนึ่งล้านบาทเพื่อมาบริหารตามแผนที่วางไว้ กิจกรรมหลักก็คือการกระจายเงินกอง

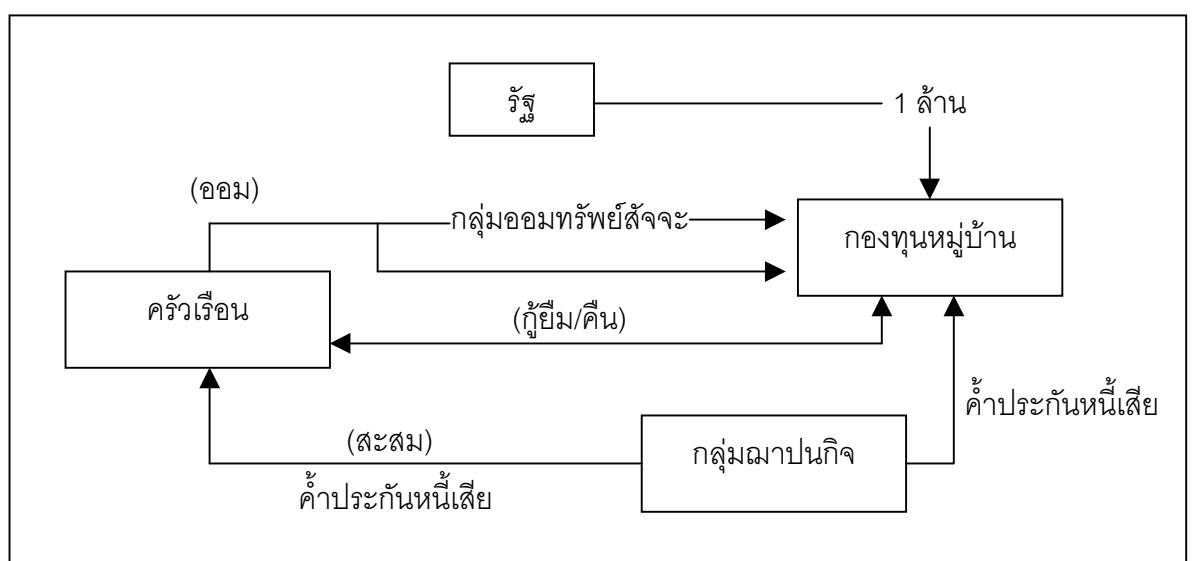
ทุนให้สมาชิกกู้ยืมตามกรอบข้อตกลงของหมู่บ้านที่กำหนดขึ้น ภายใต้ระเบียบที่กำหนดมาจากส่วนกลาง กล่าวคือในการกู้ยืมจะมีระยะเวลาการชำระเงินกู้คืนภายใน 1 ปี คิดอัตราดอกเบี้ยตามที่ระเบียบกองทุนฯ กลางกำหนดไว้คือไม่เกินร้อยละ 0.5 ต่อเดือน ในการยกเว้นระเบียบของบ้านปากกล้วยได้กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 1 ต่อเดือน ทำให้ขัดกับระเบียบกลางที่ตั้งไว้ จึงได้ทำการยกเลิกข้อกำหนดที่ร่างขึ้นโดยเปลี่ยนแปลงใหม่ให้เป็นไปตามข้อบังคับที่ส่วนกลางได้ตั้งไว้

3.1.2 การจัดการบริหารกองทุนหมู่บ้าน

โดยทั่วไปทั้ง 9 หมู่บ้าน มีประสบการณ์การบริหารกองทุนมาก่อนแล้ว จากบทเรียนของภาครัฐที่กรมพัฒนาชุมชนเคยจัดทำในรูปของกองทุนออมทรัพย์สัจจะ หรือการดำเนินงานของมหาดไทยในรูปกองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน(กขคจ.) หรือจากหลาย ๆ โครงการของกระทรวงเกษตรฯ หรือจากประสบการณ์ในกิจกรรมที่ทำกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และประสบการณ์ที่บางหมู่บ้านได้เคยทำงานร่วมกับองค์กรภาคเอกชน เช่น บ้านแดงได้เคยร่วมงานกับองค์กรเอกชนในรูปของการพัฒนาหมู่บ้านภายใต้การสนับสนุนของกองทุนสิ่งแวดล้อม หรือบ้านคลองเย็นที่เคยมีประสบการณ์จากกองทุนฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าชุมชนขององค์การแพนด้าประเทศไทย ฯลฯ นับตั้งแต่ปี 2525 ที่รัฐ มีนโยบายพัฒนาชนบทที่ปฏิบัติการตรงในระดับหมู่บ้านเป็นต้นมา กิจกรรมการพัฒนาหลากหลายรูปแบบที่เกิดขึ้นในระดับหมู่บ้านได้สร้างประสบการณ์ทั้งด้านบวกและด้านลบให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นกองทุนหมู่บ้านหรือกองทุนเงินล้านจึงไม่ใช่สถาบันสินเชื่อหรือกลไกทางสังคมที่แปลกประหลาดสำหรับชาวบ้าน จากประสบการณ์ของหมู่บ้านเช่นนี้ในเบื้องต้นน่าจะอนุมานได้พื้นฐานเช่นนี้ว่าสถานการณ์ในด้านลึกแล้วการจัดการบริหารกองทุนหมู่บ้านจะถดถอยหรือก้าวหน้าจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขภายในของสังคมหมู่บ้านเป็นสำคัญ ตัวอย่างกรณีที่ผู้นำหมู่บ้านมีอิทธิพลและแข็งแกร่งกว่าลูกบ้าน เช่น บ้านภูเกวียน ทิศทางของกองทุนหมู่บ้านก็จะถูกกำหนดและครอบงำโดยกลุ่มผู้นำ ซึ่งทำให้การกระจายประโยชน์ไปตกอยู่กับสมาชิกเฉพาะกลุ่มเฉพาะตัว การบริหารจัดการกองทุนขาดความโปร่งใส ไม่สามารถนำสู่การค้ำยันหรือการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าให้เข้มแข็งตามที่กองทุนตั้งวัตถุประสงค์ไว้ หรือในกรณีหมู่บ้านปากกล้วยที่ชาวบ้านมีความสามัคคีภายในมีความเป็นตัวของตัวเองสูง แต่การก่อตั้งกองทุนช่วงแรกเกิดความขัดแย้งทางความคิดและการปฏิบัติกับเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบอยู่ในพื้นที่ โดยเจ้าหน้าที่เข้าใจทิศทางความสำเร็จของกองทุนตามมติดความคิดแบบราชการที่เพียงให้มีการจัดตั้งกองทุนขึ้นให้ได้ในหมู่บ้านและ มีการกู้ยืม มีการใช้เงินล้านที่ส่วนกลางส่งมาให้ ขณะที่ชาวบ้านกลับมี

ความรอบคอบระมัดระวังกว่าเพราะตัวเองจะต้องเป็นผู้รับผลกระทบโดยตรง ซึ่งกรอบความคิดและแนวทางการปฏิบัติงานดังกล่าวได้สร้างความกดดันต่อชาวบ้านในเชิงจิตวิทยาทางการเมืองและสร้างทัศนคติที่ไม่ค่อยดีในการให้ความร่วมมือกับราชการ แต่ในที่สุดกองทุนฯ ก็จัดตั้งขึ้นได้หลังจากที่ได้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้นแล้ว เมื่อศึกษาแนวทางของกองทุนหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้านพบว่าการบริหารกองทุนของทั้ง 9 หมู่บ้านได้ยึดเอาระเบียบที่กองทุนหมู่บ้านส่วนกลางกำหนดไว้มาใช้เป็นแนวทางการบริหาร โดยมีโครงสร้างการจัดการที่อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากประสบการณ์ที่เคยได้สัมผัสกู้ยืมเงินกับ ธกส. ซึ่งมีเค้าโครงโดยพื้นฐานที่เหมือน ๆ กันในทั้ง 9 หมู่บ้าน ดังนี้

โครงสร้างการจัดการกองทุนหมู่บ้าน (ในแง่ของการประกันความเสี่ยงของกองทุน)

ภายใต้โครงสร้างการจัดการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกแต่ละคนหรือครัวเรือนจะออมเงินผ่านกลุ่มออมทรัพย์สัจจะหรือกลุ่มกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีชื่อต่างกันไปแต่มีกิจกรรมเหมือนกันคือการออมทรัพย์ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มพัฒนาอาชีพ ฯลฯ เมื่อมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะแปรรูปกลุ่มที่มีการออมทรัพย์มาเป็นกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้รัฐสนับสนุนเงินหนึ่งล้านบาทมาให้เมื่อได้รับเงินแล้วก็จะปล่อยกู้แก่สมาชิก ขณะเดียวกันแต่ละหมู่บ้านก็จะมีกลุ่มอาชีพของตัวเองที่ได้ดำเนินการต่อเนื่องมาก่อนหน้ากองทุนหมู่บ้าน การดำเนินงานของกลุ่มอาชีพสมาชิกจะมีการสะสมทุนและมีการเรียกเก็บเงินตามข้อตกลงเมื่อมีสมาชิกของกลุ่มอาชีพเสียชีวิต ซึ่งเงินที่ได้มาก็จะนำไปให้แก่ครอบครัวสมาชิกผู้เสียชีวิตแต่หากผู้เสียชีวิตมีหนี้สินอยู่กับกองทุนฯ เงินก็จะถูกหักไปชดเชยกองทุนฯ ก่อนแล้วนำส่วนที่เหลือคืนให้กับครอบครัวนั้นไป กองทุนอาชีพจึงมีบทบาทเสมือนกองทุนค้ำประกันหนี้ของชาวบ้านไปโดยปริยาย ซึ่งโครงสร้างการจัดการบริหารองค์กรลักษณะนี้เป็นเหมือนกันหมด แต่รายละเอียดเฉพาะต่างกันไปในแต่ละหมู่บ้าน

บ้านอาทิเช่น บ้านเลได้แยกกิจกรรมกองทุนต่าง ๆ ที่มีการกู้ยืมแต่ละกองทุนออกจากกัน เป็นอิสระ ปัจจุบันบ้านเลจึงมีกองทุนอยู่ 3 กองทุน ในหมู่บ้าน คือ 1) กองทุนสัจจะออมทรัพย์ 2) กองทุนหมู่บ้าน (เงินล้าน) 3) กองทุนฌาปนกิจ เป็นต้น ส่วนเรื่องระเบียบการกู้ยืมของแต่ละหมู่บ้านนอกจากจะใช้ระเบียบกองทุนจากส่วนกลางเป็นฐานแล้ว หมู่บ้านต่าง ๆ ก็จะมีข้อกำหนดปลีกย่อยต่างกันออกไปเช่น

➤ บ้านปากกล้วย ได้กำหนดการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านเป็น 3 กลุ่มคือ 1) เงินกู้เพื่อพัฒนาอาชีพ กู้ได้ไม่เกินรายละ 50,000 บาท 2) เงินกู้เพื่อการสร้างงาน กู้ได้ไม่เกินรายละ 50,000 บาท และ 3) เงินกู้บรรเทาเหตุฉุกเฉิน กู้ได้ไม่เกินรายละ 10,000 บาท

➤ บ้านคลองเย็น บ้านโคกลำม บ้านภูเกวียน บ้านตรอกตาซวด แบ่งเงินออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กองทุนเงินกู้สามัญหรือกู้เพื่อพัฒนาอาชีพ รายหนึ่งกู้ได้ไม่เกิน 20,000 บาท ส่งคืนพร้อมดอกเบี้ย (ร้อยละ 6 ต่อปี) ภายใน 1 ปี สูงสุดไม่เกิน 50,000 บาท 2) กองทุนเงินกู้ฉุกเฉินหรือเงินกู้สัจจะ รายหนึ่งกู้ได้ไม่เกิน 3,000 บาท และส่งคืนพร้อมดอกเบี้ย (ร้อยละ 1-3 บาทต่อเดือน) ภายใน 3 เดือน

➤ บ้านแดงมีเงินกู้สามัญเพียงประเภทเดียว ทั้งนี้การขอกู้เงินจากกองทุนมีกฎระเบียบทั่วไปที่เหมือนกันคือ 1) เป็นสมาชิกของกองทุนโดยถือหุ้นอย่างน้อย 1 หุ้น แต่ไม่เกิน 100 หุ้น และมีการฝากเงินสัจจะ 2) สมาชิกต้องเป็นคนที่มีสำเนาทะเบียนบ้านอยู่ในหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 6 เดือนก่อนการจัดตั้งกองทุนหรือไม่น้อยกว่า 2 ปี 3) มีผู้ค้ำประกันเงินกู้อย่างน้อย 1-3 คน (1 คนค้ำได้ไม่เกิน 3 คน) 4) ผู้กู้ต้องเสนอโครงการใช้เงินมายังคณะกรรมการกองทุนเพื่อพิจารณา 5) ผู้กู้ต้องมีบัญชีเงินฝากในสถาบันการเงินที่กรรมการกำหนด 6) เป็นผู้มีความอดทนเสียสละและเห็นแก่ประโยชน์ของกองทุนเป็นสำคัญ

๔ ล ๙

การทำนิติกรรมผ่านธนาคารมีบ้านคลองเย็นหมู่บ้านเดียวที่ดำเนินการผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ส่วนอีก 8 หมู่บ้านที่เหลือใช้ธนาคารออมสิน การกู้ยืมที่สำรวจจากรอบในการกู้ยืมรอบแรกใน 7 หมู่บ้านจากสมาชิก 693 คน พบว่าเงินกู้ถูกนำไปใช้กระจายอยู่ในกิจกรรมเศรษฐกิจต่าง ๆ ดังนี้คือ

- การปลูกสัตว์ ร้อยละ 49.93	- การประมง ร้อยละ 9.09
- การค้าและบริการ ร้อยละ 22.94	- หัตถกรรม ร้อยละ 2.74
- การเกษตรปลูกพืช ร้อยละ 13.72	- อื่น ๆ ร้อยละ 1.58

ในการกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มวงเงินที่มีการกู้ยืมไปทำกิจกรรมเศรษฐกิจในระยะเวลาหนึ่งปีที่ใช้กันมากที่สุด คือ กลุ่มที่วงเงินระหว่าง 15,000 – 20,000 บาท/คน/ปี ในการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจจากการกู้ยืมกองทุนหมู่บ้านพบว่าหมู่บ้านอีสาน

เป็นกลุ่มที่เข้าไปใช้ในกิจกรรมปศุสัตว์มากที่สุด รองลงไปก็เป็นการปลูกพืช ส่วนใหญ่เป็นพืชระยะสั้น เช่น ผักและพืชไร่ เช่น อ้อย ส่วนการทำสวนจะอยู่ในหมู่บ้านภาคตะวันออกกับภาคใต้ สำหรับกิจกรรมด้านการค้าและบริการจะกระจุกตัวอยู่ในหมู่บ้านภาคตะวันออกมากที่สุด เช่นเดียวกับกิจกรรมด้านการประมง ส่วนกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ ก็กระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งแต่ละกิจกรรมมีสถานการณ์โดยสรุปดังนี้

- กลุ่มกิจกรรมปศุสัตว์ โดยหลักแล้วเป็นการกักขังไปซื้อวัวควายมาเลี้ยงเป็นส่วนใหญ่ จะมีการเลี้ยงสัตว์อื่นบ้างแต่ไม่มากนัก ที่สำรวจพบก็มี การเลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด เลี้ยงหมู เลี้ยงปลา ซึ่งกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปในเกือบทุกหมู่บ้าน

บ้านละไม่เกิน 5 ราย ส่วนการเลี้ยงวัวควายกระจายอยู่มากในทุกหมู่บ้าน ๆ ที่เข้าไปทำกิจกรรมนี้กันอย่างหนาแน่นได้แก่บ้านแดงสูงถึงร้อยละ 89 บ้านโคกลำร้อยละ 79 บ้านคลองเย็นร้อยละ 70 และบ้านภูเกวียนร้อยละ 47

- กลุ่มกิจกรรมการค้าและบริการ กิจกรรมกลุ่มนี้ได้แก่ ร้านขายของชำ ร้านอาหารหรือร้านขายผลผลิตที่แปรรูปจากชุมชน เช่น กะปิ น้ำปลา ปลาแห้ง เป็นต้น แผงขายผลไม้ ร้านเสริมสวย ร้านตัดเสื้อ ค้าขายเร่แบบรถเข็นและขับรับจ้าง การกู้เงินไปทำกิจกรรมด้านนี้กระจุกตัวอยู่ใน 2 หมู่บ้านภาคตะวันออก คือ บ้านเลร้อยละ 38 และบ้านตรอกตาชวด ร้อยละ 37 ส่วนในภาคอีสานมีอยู่บ้านเดียวที่สูงที่สุดคือ บ้านปากกล้วยมีจำนวนร้อยละ 50 ส่วนหมู่บ้านอื่น ๆ ก็มีกระจายกันไปในจำนวนที่ไม่สูงนัก

- กลุ่มกิจกรรมการเกษตรปลูกพืชนอกจากจะมีการปลูกพืชผักระยะสั้นตามฤดูกาลแล้วยังมี การทำไร่อ้อย ไร่มัน และการทำสวนผลไม้ ได้แก่ สวนมะม่วง เงาะ ลองกองทุเรียน มังคุด สอนยาง สะตอ และสวนผสม การกักขังในกิจกรรมนี้กระจายตัวอยู่ทั่วไป แต่ที่เด่นชัดที่สุดอยู่ที่บ้านเลร้อยละ 38 ซึ่งส่วนใหญ่สมาชิกเข้าไปทำสวนผลไม้ นอกนั้นก็ปรากฏอยู่ที่บ้านภูเกวียนร้อยละ 22 สมาชิกเข้าไปปลูกผัก และทำไร่บางส่วน บ้านคลองเย็นร้อยละ 12 ในกิจกรรมเดียวกับบ้านภูเกวียน และอีกกลุ่มหนึ่งที่มีจำนวนมากอยู่ที่บ้านทุ่งผากปลา (ซึ่งไม่ได้แสดงจำนวนที่ชัดเจนไว้)

- กลุ่มกิจกรรมการประมง ได้แก่กิจกรรมประเภตกุ้งจับกุ้ง หอย ปู ปลา เงินกู้ส่วนใหญ่สมาชิกจะนำไปใช้ในการซื้ออุปกรณ์และสร้างเครื่องมือประมงประเภทแห อวน ลอบ ซ่อมเรือ และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในการประมง เช่น น้ำมัน ของใช้เบ็ดเตล็ดๆ การกู้ทำกิจกรรมประมงที่เด่นชัดอยู่ที่บ้านตรอกตาชวดร้อยละ 44 บ้านเลและบ้านภูเกวียนร้อยละ 8 เท่ากัน นอกนั้นก็ยังมีจำนวนมาก กระจายอยู่ในหมู่บ้านอื่น ๆ กระจายทั่วไป

- กลุ่มกิจกรรมหัตถกรรมประเภทของกิจกรรมนี้มี ทอผ้า จักสาน ทำดอกไม้ประดิษฐ์ และทำริบบิ้น กระจายตัวอยู่ใน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านภูเกวียน ร้อยละ 9 บ้านคลองเย็นร้อยละ 8 และบ้านตรอกตาชวดร้อยละ 2 ที่บ้านคลองเย็นมีกิจกรรมการตีมีดที่ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในหมู่บ้านโดยอาศัยเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน

- กิจกรรมอื่น ๆ มีอยู่ 2 อย่างคือ การลงทุนในธุรกิจรถไถมี 1 ราย และทำเหล้าสาโท 1 ราย ทั้งสองกิจกรรมนี้ปรากฏอยู่ในบ้านปากกล้วย ส่วนสถานการณ์ในหมู่บ้านทุ่งฝากปลากับบ้านขนอน กิจกรรมจากการกู้เงินก็จะมีการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในอัตราเฉลี่ยที่ใกล้เคียงกัน แต่บ้านทุ่งฝากปลาคะเน้นเรื่องการทำสวน ส่วนบ้านขนอนจะคล้ายกับบ้านภูเกวียน ซึ่งทั้ง 2 หมู่บ้านนี้ไม่ได้ระบุตัวเลขที่ชัดเจนในการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดจากการกู้เงินกองทุน

หากจะพิจารณาการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจเฉพาะเจาะจงในแต่ละหมู่บ้านจะเห็นภาพที่คละเคล้ากันไปโดยแต่ละหมู่บ้านจะมีกิจกรรมหลักที่สมาชิกสนใจกู้ยืมเงินไปลงทุนหรือไปเสริมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ ก็จะมีจำนวนไม่มาก ดังสถานการณ์ตัวอย่างใน 4 หมู่บ้านคือ

➤ บ้านภูเกวียน มีสมาชิกทั้งสิ้น 101 ราย มีผู้กู้เงินกองทุน 64 ราย เงินกู้ระยะเวลา 1 ปีมีการกู้เฉลี่ยรายละ 20,000 บาท สมาชิกได้นำเงินที่กู้กระจายไปทำกิจกรรมด้านปศุสัตว์ 47% เกษตรกรรมปลูกผักและพืชไร่ 22% การค้า 14% ประมง 5% หัตถกรรมทอผ้า 9% ส่วนที่เหลือนำไปใช้จ่ายในครัวเรือน ในรอบการชำระเงินคืนรอบแรกหมู่บ้านได้ประสบปัญหาน้ำท่วมรุนแรงในช่วงปีที่กู้ กิจกรรมเศรษฐกิจได้รับความเสียหาย ครัวเรือนสมาชิกที่กู้ไปส่วนมากไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนกองทุนได้ ทางคณะกรรมการกองทุนจึงมีมติให้ชำระคืนเท่าที่สามารถจะคืนได้ พร้อมดอกเบี้ยก่อนครบกำหนด และโอนเงินกู้ค้างชำระมาเป็นเงินกู้ใหม่ในรอบการกู้ต่อไป คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านคนสำคัญประกอบด้วย นายทองพจน์ ดอกคำ เป็นประธานนายก นายกุลลาบ อุทธา เป็นรองประธาน นาง

สายฝน พูลอ่อน เป็นเลขา นางศรีอุลย์ จั้มา เป็นเหรัญญิก และกรรมการคนอื่น ๆ อีก 11 คน

➤ บ้านคลองเย็น มีสมาชิกทั้งสิ้น 102 ราย สมาชิกกู้เงินกองทุนทั้งสิ้น 60 ราย โดยส่วนใหญ่ใช้เพื่อลงทุนในการทำปศุสัตว์ คือการเลี้ยงวัว เลี้ยงกระบือ คิดเป็น 70% เพื่อการเกษตร เช่น ปลูกผัก ทำไร่ 12% ทำประมง 3% เพื่อการค้าขายและบริการ 7% และอื่น ๆ เช่น ทอผ้า 8% โดยเป็นการกู้ไปใช้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่เขียนไว้ในการยื่นขอกู้ต่อกรรมการฯ เพียง 30 % หรือประมาณ 15-18 คนเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากมีผู้กู้ (9 ราย) เห็นว่าการเขียนโครงการซื้อโคหรือกระบือไม่ยุ่งยากเมื่อเทียบกับการเขียนเพื่อทำโครงการทางการเกษตรหรือทอผ้าและได้เงินมากกว่าจึงได้เขียนขอกู้เพื่อการดังกล่าวทั้งที่นำเงินมาทำการเกษตร และส่วนหนึ่งไปหมุนเวียนทอผ้า บางส่วนที่ยากจนนำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน หรือสมทบทุนเป็นค่าเดินทางไปทำงานต่างประเทศ อย่างไรก็ตามทุกคนสามารถหาเงินมาคืนได้ตามกำหนด (เงินที่นำมาคืนส่วนใหญ่ได้มาจากการทอผ้าของแม่บ้าน กลุ่มทอผ้าบ้านคลองเย็นมีพัฒนาการมานานมีความเข้มแข็งและสามารถทำเงินให้กับครัวเรือนได้สูงและต่อเนื่องด้วย)

➤ บ้านเล มีสมาชิกทั้งสิ้น 136 ราย แยกเป็นสมาชิกกองทุนออมทรัพย์ 86 ราย กองทุนหมู่บ้าน 50 ราย โดยการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านสามารถปล่อยกู้หมดกองทุนภายในเดือนพฤษภาคม 2545 โดยแบ่งให้สมาชิกผู้มีความประสงค์จะกู้เงิน กู้สามัญระยะเวลา 1 ปี รายละ 20,000 บาทเท่ากันเป็นการกู้เพื่อการค้าขายและบริการคิดเป็น 38% กู้เพื่อการเกษตร 38% กู้เพื่อทำปศุสัตว์ (เลี้ยงโค สุกร เป็ด) 16% และกู้เพื่อทำการประมง 8% จากการติดตามดูกิจกรรมที่กู้ไปพบว่าสมาชิกผู้กู้นำไปใช้ตามโครงการที่เสนอมาเกือบ 100% มีเพียงรายเดียวเท่านั้นที่นำเงินกู้ไปใช้จ่ายในครอบครัวไม่ตรงตามวัตถุประสงค์

➤ บ้านโคกลำ มีสมาชิกทั้งสิ้น 71 ราย มีสมาชิกขอกู้เงินกองทุนทั้งสิ้น 38 ราย โดยส่วนใหญ่ใช้เพื่อลงทุนในการทำปศุสัตว์ คือการเลี้ยงวัว เลี้ยงกระบือ คิดเป็น 79% และเพื่อการค้าขายและบริการ 11% เป็นการกู้โดยผู้กู้นำไปใช้ตามโครงการที่เสนอมาเกือบทั้งหมดมีเพียงบางรายเท่านั้นที่มีความจำเป็นในการใช้จ่ายในครัวเรือน กิจกรรมที่ทำจึงเป็นไปตามที่สมาชิกได้ระบุไว้ในการยื่นกู้กับกรรมการของกองทุนของหมู่บ้าน

สำหรับอีกหนึ่งกรณีก็คือสถานการณ์กองทุนของบ้านปากกล้วยที่ทางราชการมีความกังวลเนื่องจากสมาชิกกองทุน

นักวิจัยในส่วนของ
การวิจัยเชิงปฏิบัติ

ตารางสรุปการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านปากกล้วย⁶

วันที่กู้	ชื่อผู้กู้	จำนวนเงินกู้ (บาท)	กิจกรรมที่ขอ
14 ตุลาคม 2544	1) นายจันทร์ศรี ส. 2) นายเคน ส. 3) นายมี ส. 4) นายภาณุมาศ ก.	50,000 40,000 20,000 50,000	ค้าขาย ธุรกิจขายเสื้อผ้า ค้าขาย เลี้ยงไก่เนื้อ
3 พฤศจิกายน 2544	1) นายสมดี ส. 2) นายฉันท ส. 3) นางปัญจพร ส.	40,000 20,000 30,000	กิจการรถไถ ขยายพันธุ์กระปือ ร้านเสริมสวย
20 มีนาคม 2545	นายแสง ข.	50,000	ซื้อ-ขายวัว
28 มีนาคม 2545	นายนิยม จ.	20,000	ซื้อ-ขายวัว
31 มีนาคม 2545	นายบุญทอง ส.	50,000	ธุรกิจสุราพื้นบ้าน
1 พฤษภาคม 2545	1) นางสาววี ส. 2) นายผา จ.	30,000 10,000	ค้าขาย -
16 พฤษภาคม 2545	นายมี ส. (คืนเงินกู้เก่า 20,700 และขอกู้ใหม่)	50,000	ค้าขาย
5 มิถุนายน 2545	นายสมปอง ส.	20,000	ซื้อส่งหาบริษัท
2 ตุลาคม 2545	1) นายทองใบ ต. 2) นายวิฑูรย์ ต. 3) นายไพฑูรย์ ส. 4) นางสาวมาน ศ.	50,000 20,000 20,000 20,000	ค้าขาย-บริการ ขยายพันธุ์กระปือ ขยายพันธุ์กระปือ ค้าขาย

วงเงินที่ปล่อยกู้ในรอบปีรวมทั้งหมด 590,000 บาท โดยมีสมาชิก 1 คน กู้รอบ 2 เนื่องจากได้นำเงินกู้รอบแรกมาส่งก่อนกำหนดพร้อมดอกเบี้ย 20,700 บาท และขอกู้ในรอบ 2 วงเงิน 50,000 บาท ประธานกองทุนหมู่บ้านปากกล้วย (ผู้ซึ่งชาวบ้านได้ขอให้มาเป็นประธาน) ได้กล่าวถึงสถานการณ์กองทุนหมู่บ้านปากกล้วยว่า

⁶ ที่มา ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้านปากกล้วยครั้งที่ 1/2544 ถึงครั้งที่ 6/2544 และครั้งที่ 1/2545 ถึงครั้งที่ 7/2545

“...กองทุนหมู่บ้านเรามีคนกู้เงินน้อย จนหัวหน้าส่วนทางจังหวัดมาติดตามว่าเพราะอะไรถึงปล่อยกู้ได้น้อย ก็ปรากฏว่ากรรมการก็ไม่ได้คัดกันชาวบ้าน แล้วชาวบ้านก็เข้าใจดีแต่เขาไม่มีความจำเป็น ที่ล่าช้าครั้งแรก เพราะระเบียบข้อบังคับทำไว้ต่างจากเพื่อน ที่แรกเสียดอก 12 บาทต่อปี เขาให้แก้เป็น 6 บาท เราก็เอาตาม ระเบียบส่วนกลาง .....กองทุนบ้านปากกล้วยนี้ตั้งมาครบปีทุกเดือนปล่อยกู้ทุกเดือนรับสมาชิกทุกเดือน เพราะเรามีเงินอยู่สามารถปล่อยกู้ได้ทุกเดือน ทางจังหวัดเลยเข้ามาแนะนำให้ขยายให้องค์กรอื่น ๆ ในหมู่บ้านกู้ด้วย ก็เป็นแนวทางที่ดีเราก็เลยเปิดโอกาสให้ หจก. สาทิปากกล้วย กู้ไป.... ตามที่มีมาไม่เคยตัดยอดเงินกู้เพราะเห็นว่าตรงกับความสามารถของคนอยู่เลยให้เขากู้ ถ้ามีคนค้ำก็ให้ยืมได้ แบบใดที่เราคิดว่าเราสามารถตามหนี้ได้ง่ายเราก็เอาตามนั้น เป็นความต่างของกองทุนเรา ครั้งแรกคนกู้แค่เจ็ดราย เลยมีความคิดว่าต้องเปิดให้กู้ทุกเดือนดีกว่าให้นอนอยู่ในธนาคาร ความจำเป็นต้องกู้มันน้อย ใครที่ผิดมันก็ไม่มี เราไม่ได้ขอหนึ่งล้าน แต่รัฐบาลให้หมู่บ้านละล้าน บ้านเราเป็นผู้ดำเนินการเราเลยต้องทำให้มันรอด วิธีนี้ดีที่สุดสำหรับบ้านเรา”

ในระหว่างการดำเนินการกองทุนของหมู่บ้านปากกล้วยทางอำเภอได้ออกมากระตุ้นการใช้เงินกู้โดยแนะนำอาชีพการเลี้ยงหมูป่าขาย แนะนำให้ชาวบ้านไปดูงานที่บ้านปลาอ้อซึ่งมีทั้งการเลี้ยงหมูป่า และปลูกมะม่วง แต่ไม่ประสบผลแต่อย่างใด สถานการณ์ในกรณีบ้านปากกล้วยนี้สะท้อนให้เห็นว่าการขาดพื้นฐานความเข้าใจถึงจิตวิญญาณของเศรษฐกิจครัวเรือนและการไม่ศึกษาไม่รู้จักภูมิทำเลในการทำมาหากินที่เป็นพื้นฐานของชาวบ้านปากกล้วยหรือการใช้วิธีการแบบสั่งการหว่านล้อมไม่ได้ทำให้อะไรดีขึ้น ตรงกันข้ามกลับส่งผลให้ไม่ได้ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควร การพยายามปรับทิศทางแนวทางของกิจกรรม เศรษฐกิจโดยการใช้มิติทางการปกครองแก้ปัญหาจึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำอย่างระมัดระวังยิ่ง และต้องมีพื้นฐานความเข้าใจสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านอย่างดีเพราะผู้กระตุ้นมีสภาพเป็น “คนภายนอก” ของสังคมเศรษฐกิจแบบของชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านเป็น “คนใน” ที่เป็นผู้ปฏิบัติและต้องรับผลโดยตรงจากเส้นทางที่ตัวเองเลือก ในกรณีนี้ หากศึกษาพื้นฐานของชาวบ้านปากกล้วยจะพบว่าภูมิทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านได้ช่วยให้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจเคลื่อนไหวอย่างเป็นธรรมชาติและมีความลงตัวตามสภาพของตัวเองอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามกรณีของบ้านปากกล้วยนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างราชการกับชาวบ้านที่มีต่อกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอาจมีอีกหลายหมู่บ้านที่มีสถานการณ์ที่คล้าย ๆ กัน ส่วนสภาพความ

เคลื่อนไหวทั่ว ๆ ไปของกิจกรรมกองทุนที่ดำเนินอยู่ในหมู่บ้านที่เหลือ ต่างก็มีแนวทางในการปรับตัวตามวิธีการของตนเองเพื่อเชื่อมประสานระหว่างผลประโยชน์ของหมู่บ้านกับความต้องการของรัฐ โดยต้องอาศัยช่วงเวลาในการศึกษาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อไปอีกระยะเวลาหนึ่ง แต่โดยรวมแล้วการดำเนินกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านจะขึ้นอยู่กับปัจจัยภายใน (internal factor)⁷ เป็นสำคัญ องค์ประกอบของปัจจัยภายนอกจะสร้างผลกระทบได้เพียงระดับหนึ่งที่ไม่มียุทธูปการมากไปกว่าปัจจัยภายในหมู่บ้านเอง เพราะเสถียรภาพความคงทนของครัวเรือนที่อยู่รอดมาได้ตลอดเวลาที่ผ่านมาของเศรษฐกิจครัวเรือนเกิดขึ้นจากศักยภาพ ความสามารถในการปรับตัวและการยืดหยุ่นตัวเองต่อสถานการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ได้ซึมซับอยู่ในวิธีการดำรงชีวิตและจิตวิญญาณตามโครงสร้างวัฒนธรรมของชาวบ้านในหมู่บ้านมายาวนาน ทั้งหมดที่กล่าวมาคือสถานการณ์โดยรวมของการดำเนินกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านใน 9 หมู่บ้าน

3.2 จิตสำนึกและพฤติกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนกับกองทุนหมู่บ้าน

การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพื้นฐานความเคลื่อนไหวของสังคมเศรษฐกิจในหมู่บ้านพบว่าเศรษฐกิจครัวเรือนมีลักษณะเฉพาะตัว มีสถานะเป็นเหมือนองค์กรการผลิตเป็นผู้ประสานจัดการผู้กระทำการทางเศรษฐกิจภายในองค์กรของตนเอง ซึ่งหมายถึงการเป็นผู้ตัดสินใจในการกระจายทรัพยากร เทคโนโลยีและกรรมสิทธิ์ภายในองค์กรฯ ซึ่งองค์กรในรูปครัวเรือนนี้จะเคลื่อนไหวปรับตัวเพื่อการอยู่รอดตลอดเวลา แต่ละครัวเรือนจะทำการผลิตในกิจกรรมหลักควบคู่ไปกับการปรับสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ในพื้นที่ทำมาหากินของตนเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรเพื่อการบริโภคของครอบครัว รวมทั้งบางครัวเรือนจะมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาดด้วย กิจกรรมทั้งหมดจะประสมผลสัมฤทธิ์ได้ก็เพราะแต่ละครัวเรือนสามารถลดความเสี่ยงของกิจกรรมต่าง ๆ ในทางปฏิบัติให้ได้มากที่สุดในช่วงเวลาที่เลือกกระทำเช่นในการค้าวัว-ควาย ก็ต้องมีประสบการณ์รู้จักเลือกว่าวที่มีคุณสมบัติดีไม่ใช่ซื้อมาแบบสุ่มเสี่ยง เมื่อนำมาเลี้ยงก็ต้องรู้จักสถานที่และกระบวนการเลี้ยงจนเมื่อนำไปขายก็รู้จักตลาดและช่วงเวลาที่สามารถทำราคาได้ไม่ใช่ดำเนินกิจกรรมตามเพื่อนอาศัยการสุ่มเสี่ยงตลอดเวลาซึ่งทำให้เกิดความล้มเหลวขึ้นในที่สุด ฯลฯ ความเคลื่อนไหวของกิจกรรมเศรษฐกิจเหล่านี้ชาวบ้านได้อาศัยพื้นฐานจากศักยภาพของตนเองในรูปของการกระจายแรงงานและทุนมนุษย์ควบคู่ไปกับทุนธรรมชาติ และทุนทาง

⁷ ปัจจัยภายใน (internal factor) ในที่นี้ประกอบด้วย สภาพทางสังคม ของหมู่บ้านความเข้าใจ ความร่วมมือกันในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์และการจัดการทางสังคม รวมทั้งมิติทางเศรษฐกิจในเรื่องของความเข้มแข็งของครัวเรือน การปรับตัวกับโลกแวดล้อม ซึ่งครอบครัวมีสภาพเป็นเหมือนองค์กรการผลิต

สังคม รวมถึงทุนเงินตราด้วย ภาพรวมของความเคลื่อนไหวที่เป็นจริงเช่นนี้การศึกษาในเรื่องจิตสำนึกและพฤติกรรมของผู้คนในเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นประเด็นสำคัญในการที่จะนำมาช่วยวินิจฉัยความเหมาะสมสอดคล้องและประสิทธิผลของการดำเนินโครงการ เพราะการกักเก็บเงินของกองทุนหมู่บ้านเกิดมาจากการความต้องการในการผลิต การบริโภค และการรับผิดชอบในตัวเองของชาวบ้านที่มีฐานะเป็นผู้ปฏิบัติการทางเศรษฐกิจการศึกษาจิตสำนึกและพฤติกรรมที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านที่เคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่พบว่า มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยอาศัยทุนในรูปสินเชื่อกองทุนหมู่บ้านที่มีกลุ่มพฤติกรรมที่แตกต่างกันแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

3.2.1 กลุ่มที่มีพฤติกรรมในฐานะผู้กระทำการทางการเงิน

3.2.2 กลุ่มที่มีพฤติกรรมต่อกองทุนในความหมายเชิงสัญลักษณ์

3.2.3 กลุ่มที่มีพฤติกรรมที่ปฏิเสธกองทุน หรือสถาบันสินเชื่อ

3.2.1 กลุ่มที่มีพฤติกรรมในฐานะผู้กระทำการทางการเงิน

หากจะสรุปในเส้นทางความเคลื่อนไหวของกิจกรรมเศรษฐกิจครัวเรือนในวิถีชีวิตชาวบ้านที่ปรากฏให้เห็น จะพบทิศทางการเคลื่อนตัวดังกล่าวโดยสรุปอยู่ 3 แบบคือ ทิศทางแบบแรก จะเป็นกลุ่มที่กำหนดเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่เน้นการพึ่งพาตัวเองอย่างเข้มข้น ซึ่งได้ใช้วิธีการกระจายแรงงานสมาชิกในครัวเรือนทำการผลิตคู่ไปกับการเก็บเกี่ยวผลิตผลจากธรรมชาติในพื้นที่ทำกินเพื่อการบริโภคของครอบครัว อาศัยการจัดปรับตัวเองตามเงื่อนไขของระบบธรรมชาติตามเส้นทางตามที่เคยกระทำมาแต่อดีต ครัวเรือนที่กำหนดเส้นทางเช่นนี้มีจำนวนลดลงตลอดเวลา แม้จะเคยชินกับสภาพแบบเดิมมานาน เพราะสังคมได้ปรับเปลี่ยนและมีพัฒนาการตลอดเวลา ส่งผลให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โครงสร้างของประชากรมีการขยายตัวในทิศทางแบบใหม่ การถือครองกรรมสิทธิ์ต่าง ๆ ทางกฎหมายมีผลบังคับใช้เด่นชัดขึ้น ขณะเดียวกันสังคมหมู่บ้านก็ได้มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกที่ต่างไปจากวัฒนธรรมของตัวเองเข้มข้นมากขึ้น สถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนไปทำให้ปริมาณของครัวเรือนในกลุ่มนี้ก็ลดลงเป็นลำดับ แม้ว่าเมื่อครอบครัวเกิดวิกฤตมีความต้องการทางวัตถุหรือเงินตรา ครัวเรือนเหล่านี้สามารถอยู่รอดมาได้โดยอาศัยการเกาะกลุ่มกันทางสังคมที่มีรากเหง้าจากโคตรตระกูลการสืบสายเลือด หรือผีเชื่อเดียวกัน หรือการพึ่งพาสถาบันทางสังคมรูปแบบ ที่มีอยู่ก็ตาม แต่ปัจจุบันการเอาตัวรอดตามแนวคิดในเส้นทางเศรษฐกิจที่มุ่งปิดล้อมตัวเองนี้กำลังจะกลายเป็นเพียงภาพในอุดมคติที่ไม่มีอยู่ในโลกของความเป็นจริงอีกต่อไป ทิศทางแบบที่สอง เป็นกลุ่มที่มีเส้นทางความคิดเศรษฐกิจที่พยายามปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดตามสภาพของความเป็นจริงที่เผชิญอยู่ด้วย

การผสมผสานกิจกรรมเศรษฐกิจระหว่างการค้ากับเกษตรกรรม การผลิตตาม
ประเพณีเศรษฐกิจกับการสร้างกิจกรรมที่จะพัฒนาเข้าสู่ระบบตลาดเพื่อสร้างรายได้ให้
ครอบครัวโดยอาศัยการเกาะกลุ่มทางสังคม และการสร้างประสบการณ์ให้กับตัวเองในกิจ
กรรมต่าง ๆ ตามช่วงเวลาและโอกาสที่เอื้ออำนวย ทิศทางแบบที่สาม เป็นกลุ่มที่พัฒนาขึ้น
จากกลุ่มที่สอง ซึ่งยังมีจำนวนไม่มากนักแต่สามารถสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและพัฒนา
กิจกรรมของตัวเองแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ ซึ่งความแตกต่างของคนกลุ่มนี้เกิด
จากจิตวิญญาณที่หล่อหลอมในเส้นทางอาชีพที่ค่อย ๆ ประสบความสำเร็จมาเป็นลำดับ
เส้นทางอาชีพของคนกลุ่มนี้ไม่ได้หวังพึ่งพาธรรมชาติเหมือนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป แต่ได้อาศัย
ความคิดและความชำนาญการที่พัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์เฉพาะในกิจกรรม
เศรษฐกิจของตัวเองและกลไกทางสังคมมาหนุนช่วย ให้สามารถประสบผลสำเร็จในเส้นทาง
วัฒนธรรมการซื้อขายในระบบตลาดและสร้างหลักประกันในการเลี้ยงดูครอบครัว จิต
สำนึกหรือพฤติกรรมเช่นนี้ ได้เคยผ่านประสบการณ์ในรูปของสินเชื่อและประสบความสำเร็จ
สำเร็จจากการใช้เครดิตในกิจการของตัวเองมาแล้ว จึงมีความชำนาญ และรู้วิธีการในการ
จัดการทางการเงินอย่างดี ทำให้มีพฤติกรรมการใช้สินเชื่อในลักษณะของ “ผู้กระทำ”
โดยเป็นกลุ่มที่มีพฤติกรรมในฐานะผู้กระทำทางการเงินเมื่อสัมพันธ์กับกองทุนหมู่บ้าน คน
กลุ่มนี้สามารถนำเงินมาหมุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างไร้ความเสี่ยงและมีความ
สามารถสูงในการชำระคืน การศึกษาพบว่ากรอบของเศรษฐกิจและการประสพ
สัมฤทธิ์ผลในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือน
สามารถจะเกิดขึ้นจากเงื่อนไข 2 ประการ คือ 1) จากการช่วยเหลือผ่านความสัมพันธ์ใน
สถาบันทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ และ 2) จากความเป็นมืออาชีพของตนเอง ซึ่งคนใน
กลุ่มนั้นจะเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ลึกซึ้งในกิจกรรมที่ตัวเองกำลังกระทำอยู่ เช่นกรณีการกู้ยืม
เงินกองทุนไปดำเนินกิจกรรมซื้อขายวัวควาย จะพบว่าสมาชิกที่กู้ยืมไปทำกิจกรรมนี้อยู่ 2
พวก กล่าวคือ พวกหนึ่งไม่ได้มีประสบการณ์มาก่อน แต่ได้ทำตามเพื่อนหรืออยากทดลอง
ลงทุนในกิจการนี้ดู ในเส้นทางนี้อีกพวกหนึ่งเป็นพวกมืออาชีพที่มีประสบการณ์มายาว
นานผ่านการเรียนรู้ การปฏิบัติร่วมกับคนรุ่นก่อนของครอบครัวมานานเช่น กลุ่มนายฮ้อย
ในบ้านแดง กลุ่มพ่อค้าวัวบ้านคลองเย็นหรือบ้านปากกล้วยฯ ทำให้เงินกู้ที่นำมาใช้ในกิจการ
วัวควายของกลุ่มหลังนี้เป็นไปโดยที่ไม่มีใครเสี่ยงเลย สามารถควบคุมสถานการณ์ทั้งหมด
ได้จากทักษะความชำนาญการของตนเอง

“...การประกันความเสี่ยง เราดูควายเราไม่ดูแลข้างนอกนะ เรา
ต้องอ่านไปถึงว่าควายตัวนั้นได้น้ำก็กินน้ำนั้นนะ เขาจึงจะซื้อได้ แต่ขนาด
นั้นมันก็ขาดทุนอยู่ เราก็อ่านงานมัน อ่านความสวดยมัน อ่านไปไถไร่ถูกู

แบบนั้นก็มี แต่ว่ามันแพงว้าวไถ่ไรไถ่สวนเป็นตัวหนึ่งตกตัวละ 16,000, 17,000 ตกตัวละ 20,000 กว่าก็มี ประกันเราก็มั่นใจเราแน่แหละ ตาเราดูตัวนี้ พอขายออกได้เต็มอยู่ดี ตัวละ 400, 500 เหลือค่ารถเราแล้ว ก็ลงไปกรุงเทพก็ได้ค่ารถ เงินเราแกอยู่บ้านขนไปขนมาไปถึงชลมาคิดดูแล้วค่ารถตัวละ 500 พวกที่ขายไปขายให้เขาทางโน้นคนบางคนก็รู้คนบางคนก็ไม่รู้ คน บางคนต้มตุ๋นไปแล้วก็แล้ว เวลาดูก็ดูเรารู้จักอยู่ระยะเวลาได้ควายขาหัก เราอ่านขายบ่ออยู่แล้ว (เป็นประจำ) เราเอาไปขายเนื้อ กับขายให้คนเลี้ยง ถ้าขายให้คนเลี้ยงเราก็ซื้อควายรุ่นเล็ก ” (ชาวบ้านปากกล้วย)

“ ...วัวควายที่เขาเลี้ยงนี้มีทัพ(ฝูง)ใหญ่อยู่สี่ทัพ ทัพหนึ่งก็กว่ายี่สิบโตพูนแหละ เขาไล่ต้อนขึ้นภูไปเลี้ยงที่โน้น พอหมดนาก็เอาลงมาเลี้ยงตามทุ่ง เขาเอ็ดจ้งขึ้นมาแต่พ่อแต่แม่ รู้จักเหมิดว่า จัวตัวใดลักษณะดี ควายตัวใดมีลักษณะบดี การซื้อขายก็ไปกับหมู่พวกช่วยกัน ได้ของได้เงินก็กลับมาทุกเพื่อเอามาเลี้ยงดูครอบครัวยังก็ลงทุนทำหมุนกันไปตลอด ...” (ชาวบ้านแดง)

ภายใต้ประสบการณ์ที่ต่างกันในการดำเนินกิจกรรมเดียวกันของสมาชิกที่อาศัยเครดิตจากกองทุนหมู่บ้านกลุ่มที่อยู่บนเงื่อนไขของความเป็นมืออาชีพจะประสบความสำเร็จได้ไม่ยาก ขณะที่สมาชิกอีกจำนวนมากในกิจกรรมเดียวกันนี้ก็กลับล้มเหลวกลายเป็นผู้ถูกกระทำไปแทนที่จะเป็นฝ่ายกระทำกับทุนเงินตราแม้จะได้รับโอกาสจากสินเชื่อกองทุนเหมือน ๆ กัน ความเป็นมืออาชีพที่เป็นภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจนี้ต้องเรียนรู้ผ่านกาลเวลาและประสบการณ์ทางปฏิบัติที่ยาวนาน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้แบบนี้เป็นสาระสำคัญที่มีจำเป็นอย่างมากที่ต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เพื่อจะพัฒนาตัวเอง ทั้งทางทักษะและจิตวิญญาณก่อนที่จะก้าวเดินเข้าสู่เส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยทุนในรูปสินเชื่อเช่นนี้ ซึ่งหมายรวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ด้วย

“...น้ำยืมมาซื้อปั้มน้ำ ปั้มรอกเสนอโครงการปรับปรุงสวน ภู่มาวงเงิน 20,000 เอามาซื้อทั้งปั้มทั้งแป๊ปซื้อ ใช้จ่ายตามวัตถุประสงค์ที่เอามาซื้อจริง ๆ มันซื้อเพิ่ม 20,000 หว่าแต่ว่าได้ใช้ เงินนี้ (เงินล้าน) เป็นตัวหลักถึงก็ไปหาเงินตัวอื่นมาเสริมเอาเงินในครอบครัวเราแหละ....ไ้มีเงินคืนไม่มีเงินคืน แต่ว่าสวนเงาะมันจำเป็นต้องใช้น้ำ ภู่เงินนี้มันทำให้เราสะดวกหว่าแหละดอกไหร่มันก็ถูก ถ้ามีเงินล้านมันก็ต้องหาเงินอื่นเล่า ก็ยืมเงินอื่นไปเลย อีไปยืมเงินอื่นเราก็เลว่ามันก็ต้องแลตามความจำเป็นแหละ ถ้าจำเป็นก็ต้องยืมเงินดอกเพราะไม่ให้ของมันเสีย เงินล้านเข้ามาช่วงอันพออดี ช่วงนั้นเรารู้อยู่แล้วว่าปั้มนั้นใช้ได้ทุกเวลาเรารู้อยู่แล้ว ถึงหน้าไหน ๆ

ก็มันต้องใช้ไม่ได้ใช้อย่าอื่นใช้แต่ซื้อปุ๋ยมอย่างเดียว ซื้อปุ๋ยมันสำคัญหว่าซื้ออย่างอื่นทั้งหมด เพราะว่าสวนเงาะมันกำลังได้รับผลอยู่แล้ว...” (ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)

“...ใช้เวลาอยู่นาน อาศัยว่าเป็นคนปากช่องเห็นไร่เห็นสวนมาตั้งแต่เล็ก พอแต่งงานมาอยู่ที่โคกล่ามทำกันแต่นา ที่นาของเมียผมคิดว่าจะไปไม่รอดเพราะออกจากโรงกลั่นมาก็ตามเมียมาอยู่ที่นี่ก็เลยคิดเปลี่ยนแปลง ตอนแรกปรับพื้นที่ 3 ไร่ ปลูกล้วย ชมพู ฝรั่ง ลำไย ไม่มีใครเชื่อว่าจะทำได้ แต่ก็ค่อย ๆ ทำไปเอาไปขายเองที่ตลาดกกค้อและตลาดกุดดินจี่ ช่วงแรกลำบากแต่ก็สู้ ต่อมาก็เอาญาติกันมากทำแปลงปลูกผักในที่ค่อยๆขยายมีผักกระเจียน หอมแบ่ง เห็ดฟางและถั่ว แล้วก็ทำสวนไปด้วย เอาไปขายกันเองไปถึงตลาดบ้านผือ บ้านบ่อ ใส่รถไปขายไปกัน 3 คน หอมแบ่ง 2 ต้นกับเห็ดฟางได้เงิน 40,000 บาท หักทุน 16,000 กำไร 24,000 แบ่งกัน 4 คน คนละ 8,000 บาท ทำมาเรื่อย ๆ หลายปี ตอนนั้นก็ขยายที่ไปเรื่อย พื้นที่ที่ทำกันมาก็ปรับที่นามาทำสวนผลไม้แซมผักตลาดก็ขยายขึ้นมีคนมารับซื้อถึงบ้าน เดียวนี้ที่สวนมีหลายอย่าง มีพุทรา สามร 110 ต้น ได้ลูกปีละ 5 ตัน ขายกิโลละ 7 บาท ฝรั่ง 107 ต้น ขายเดือนละ 1,000 กิโลฯละ 7 บาท หอมแบ่ง ขายได้ 4 ตันต่อเดือน กิโลหนึ่งต่ำสุด 8 บาท สูงสุด 45 บาท ปลูกในร่องสวนลำไย ปีแรกได้ 400 กิโล ๆ ละ 20 บาท ชมพูขายไม่ดีแต่ได้ 300 กิโลฯละ 10 บาท ที่ดินที่ทำนาบางส่วนก็ปลูกผักกาดจ้อนด้วย ปีที่แล้วได้ 2 ตัน ขายกิโลละ 10 บาท ค่าดูแลรักษาปีหนึ่งก็ประมาณ 30,000 บาท แต่ได้กำไรราว ๆ แสนกว่า ตอนนั้นก็รวมกลุ่มพี่ ๆ น้อง ๆ ทำกันสร้างเครื่องเจาะบาดาลมาแล้วขยายช่วยชาวบ้านด้วย เครื่องมืออยู่คนเดียวไม่พอ นายเหลิม นายเชียว กู้เงินกองทุนมา 20,000 บาทมาทำระบบน้ำปีเดียวก็คืนได้ ชาวบ้านก็เริ่มหันมาทำตามมากขึ้น ถ้าทำนาอย่างเดียวป่านนี้ก็ยังแย่อยู่อย่างนั้นแหละ...” (ชาวบ้านโคกล่าม)

อีกตัวอย่างหนึ่งในกิจกรรมสวนผลไม้ของชาวบ้านทุ่งฝากปลาและชาวบ้านโคกล่ามที่สะท้อนให้เห็นถึงการประเมินทรัพยากรในฐานะของโอกาสและจังหวะที่ตนเองจำเป็นเพื่อวางยุทธศาสตร์ครอบครัวของตนในระยะยาว มีการใช้เงินเพื่อสร้างทุนพื้นฐานในกิจกรรมอาชีพที่ดำเนินอยู่ให้เกิดความคล่องตัวในการดูแลทรัพยากรและสร้างประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเอง เงินกองทุนหมู่บ้านจึงถูกใช้เพื่อเสริมพื้นฐานของการเพิ่มรายได้และทรัพยากรให้

กับครอบครัวตนเองในระยะยาว ซึ่งการได้เงินมาก็เป็นช่วงเวลาที่มีความจำเป็นพอดี ส่วนชาวบ้านที่ปรับฐานการผลิตจากการทำนาเป็นหลักมาทำสวนของคนบ้านโคกล่าม ได้ทำให้สถานการณ์ในการผลิตของตัวเองออกจากแบบแผนเดิม ๆ ที่คนส่วนใหญ่ทำกัน ไปสู่เส้นทางกิจกรรมแบบใหม่โดยการลดพื้นที่ทำนาแล้วค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสวนผลไม้แบบผสมผสานคู่ไปกับการปลูกผักและทำนา ซึ่งมีการพัฒนาช่องทางและศักยภาพของตัวเองขึ้นมา ภายใต้ความร่วมมือของเครือข่ายเกษตรกรประสบความสำเร็จสามารถสร้างความชำนาญในเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่ครัวเรือนได้พัฒนาขึ้นมา การใช้สินเชื่อของกองทุนหมู่บ้านเป็นการใช้เงินเพื่อลงทุนปรับกลไกในการดูแลผลผลิตในกิจการที่ตัวเองกำลังดำเนินอยู่ อันเป็นทิศทางเดียวกับชาวสวนที่บ้านทุ่งฝากปลา ซึ่งความชัดเจนของประสบการณ์ที่มีอยู่ทำให้การดำเนินกิจกรรมของตนอยู่ในสภาพผู้กระทำทางการเงินซึ่งไม่มีปัญหาการชำระคืนกองทุนอย่างแน่นอน พฤติกรรมของชาวสวนทุ่งฝากปลากับชาวสวนบ้านโคกล่ามในที่นี้เป็นเหมือนกับอีกหลายคนที่มิจิตสำนึกและพฤติกรรมอยู่ในกลุ่มนี้ ซึ่งบางคนมีกิจกรรมเศรษฐกิจในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ปศุสัตว์ การแปรรูปสินค้า หัตถกรรมทอผ้า หรือ ในกิจกรรมการค้าและบริการ

“...กู้มา 20,000 กรรมการตกลงให้ 50 คนเท่าๆกัน ส่วนหนึ่งเอามาซ่อมเรือ อีกส่วนหนึ่งเอมาให้เมียขายของอยู่ที่ชายหาด เงินดอกเบี้ยยต่ำเอามาสำรองไว้หมุนซื้อของ วันหยุดคนมาเที่ยวที่หาดเยอะ ของที่มีอยู่ไม่พอต้องไปรับมาเพิ่ม ออกเรือได้มาแต่ละวันก็ไม่พอขายเลยต้องรับปู ปลา มาเพิ่มมาแน่นอนกว่า ขายอยู่ทุกวันรู้ว่าขนาดไหนถึงพอ แล้วต้องดูว่าฤดูไหนด้วย ช่วงนี้ปูไม่ดีก็เอาน้อยหน่อย เอามากก็เอาปลามากหน่อย เพราะปูไม่ดีคนกินแล้วเขาจะว่าได้หรือไม่ก็ไม่มาอีก เงินกู้ดอกเบี้ยยไม่แพงถ้าจะคืนกันจริงๆ 3 เดือนก็คืนได้ แต่ถ้าได้ปีนึงมันก็เอามาเพิ่มทุนได้มากขึ้น มีหลักประกัน มีสำรองมากก็สบายขึ้น ออกเรือก็ได้เป็นช่วงๆแต่ค้าขายนี้ได้ทุกวัน น้อยบ้างมากบ้างผสมกันแล้วก็อยู่ได้...” (ชาวบ้านเล)

การใช้เครดิตในเส้นทางที่ตัวเองมั่นใจและมีประสบการณ์มีส่วนช่วยในการพัฒนาศักยภาพทางเศรษฐกิจให้ครอบครัวมากขึ้น การอยู่ในฐานะผู้กระทำทางเศรษฐกิจจะต้องรู้ธรรมชาติ ความคิด และรู้จักบริหารจัดการกิจกรรมในบริบทที่เคลื่อนไหวอยู่ ซึ่งความรู้และจิตสำนึกแบบนี้เกิดขึ้นจากกลไกทางสังคมที่ช่วยให้ได้เรียนรู้จากความสำเร็จที่ผ่านมา โดยกองทุนหมู่บ้านจะเป็นปัจจัยเสริมให้เกิดมั่นใจมากขึ้นที่จะบรรลุถึงเป้าหมายของตัวเอง ในทิศทางเช่นนี้กองทุนหมู่บ้านจะมีความหมายอย่างมากต่อกลุ่มที่มีกิจกรรมเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาด เพราะนอกจากจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในเรื่องทุนและการ

สร้างรายได้แล้วยังช่วยขยายความเป็นไปได้ในกิจกรรมเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นอีกด้วย อย่างไรก็ตามคนที่มีการกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมความสัมพันธ์แบบตลาดจะต้องมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับเรื่องวินัยทางการเงิน ความรับผิดชอบ และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการหมุนเงินด้วย รวมไปถึงการมีความสามารถที่จะจัดวางเม็ดเงินให้ถูกกับเวลาและสถานที่ในกระบวนการผลิตซ้ำของกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งจากกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นพฤติกรรมของคนในกลุ่มนี้เป็นพฤติกรรมที่ได้แสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกและการจัดการกิจกรรมเศรษฐกิจในเส้นทางที่สามารถยืนอยู่ได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง มีลักษณะที่มุ่งก้าวไปข้างหน้า มุ่งขยายรายได้และทรัพยากรให้แก่ครัวเรือน มีศักยภาพในการปรับตัวในเงื่อนไขของระบบตลาดตามโอกาสและเวลาโดยมีการกำกับการใช้เงินเครดิตจากกองทุนหมู่บ้านให้สนองตอบต่อกิจกรรมของตนอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

พฤติกรรมการใช้เครดิตของกลุ่มนี้ได้สร้างประสบการณ์ที่ดีให้กับคนกลุ่มอื่นในหมู่บ้านให้ได้เรียนรู้ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดที่ค่อนข้างยืดหยุ่น สามารถปรับตัวเองเข้าสู่เศรษฐกิจในระบบตลาด ขณะเดียวกันก็เป็นกิจกรรมรูปธรรมที่ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักความคุ้มค่าที่เกิดจากแบบแผนที่ดีของการจัดการทางการเงิน ซึ่งได้มีการให้ความสำคัญในการใช้เงินตราตามค่านิยมผลประโยชน์ของครอบครัว โดยครอบครัวจะเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างพฤติกรรมทางการเงินตามแนวความคิดของตัวเอง ซึ่งพฤติกรรมการใช้เงินของครอบครัวมีส่วนสนับสนุนการจัดการดูแลการใช้เครดิตของสถาบันการเงินและช่วยเสริมความสามารถในการปรับกิจกรรมเศรษฐกิจของตนเข้าสู่ระบบตลาด อันจะเป็นฐานที่ช่วยสร้างรายได้และสร้างทุนของครัวเรือนให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง อย่างไรก็ตามกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมในลักษณะที่เป็นผู้กระทำการทางการเงินนี้ยังเป็นเพียงคนกลุ่มน้อยของหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังติดขัดกับรากเหง้าพื้นฐานของสังคมตนเอง การจะพัฒนาให้เกิดคนที่มีความคิดและทิศทางแบบนี้ขึ้นมายังเป็นไปอย่างค่อนข้างยาก เนื่องจากการเคลื่อนตัวของวิถีชีวิตและกิจกรรมเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านโดยส่วนใหญ่ยังผูกโยงอยู่กับจิตสำนึก ค่านิยม และบรรทัดฐานของโลกทัศน์แบบสังคมประเพณี

3.2.2 กลุ่มพฤติกรรมที่ใช้เงินกู้ในความหมายเชิงสัญลักษณ์

ส่วนพฤติกรรมของกลุ่มที่สองนี้เป็นพวกที่ใช้เงินกองทุนในความหมายเชิงสัญลักษณ์ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม *กลุ่มแรก* เป็นพวกที่นำเงินกู้ไปใช้เพื่อแสวงหาเส้นทางพัฒนากิจกรรมเศรษฐกิจของตนเองในลักษณะการทดลองเรียนรู้โดยคาดหวังว่าจะเป็นกำไรหรืออาจยึดเป็นหลักต่อไปหากประสบความสำเร็จและสามารถเข้าสู่ระบบตลาดได้แต่ไม่ได้มีพื้นฐานประสบการณ์หรือทิศทางที่ชัดเจนมาก่อน *ส่วนอีกกลุ่ม*

หนึ่ง เป็นพวกที่เข้าถึงกองทุนภายใต้ความคิดที่ในเรื่องความยุติธรรมของการกระจายทรัพยากรผ่านกองทุนมาสู่คนในหมู่บ้าน ซึ่งไม่ได้มีแผนการทางเศรษฐกิจหรือไม่ได้มีการเตรียมการในกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองมาก่อนเช่นกัน ความคิดที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านเป็นความคิดจากมิติทางสังคมการเมืองเรื่องการกระจายทรัพยากรเป็นหลัก โดยเห็นว่าหากคนอื่นกู้ได้ตนก็ต้องกู้ได้ หรือบางคนในกลุ่มนี้อาจมีมุมมองในเรื่องหน้าตาทางสังคมว่าหากไม่มีการดำเนินการจัดตั้งกองทุนหรือไม่มีการกู้ยืมก็จะเป็นที่อับอายแก่หมู่บ้านอื่นหรือคนอื่น ๆ ขณะเดียวกับเงินที่พึ่งตกมาถึงหมู่บ้านก็อาจถูกจัดสรรไปให้ที่อื่น ๆ จึงได้มีการจัดตั้งและสร้างกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านขึ้นโดยไม่มีลักษณะของพฤติกรรมในแบบของผู้กระทำการเงิน

“...ไม่ได้คิดอะไรเป็นโครงการแต่มีแค่โครงการที่ขอไป ขอเลี้ยงจัว พอเสร็จแล้วราคาจัวมันแพงเหมือนถึงซื้อไม่ไหว ตัวหนึ่งตกเป็นหมื่นแล้ว เอามาเลี้ยงหมูหว่า หมูมันไวเล่าว่าพรรณนั้นแหลในใจนึก ถึงได้เลี้ยงหมู เรารู้แหละว่าเค้าให้กู้ได้ไม่เกิน 20,000 เราคิดว่าถ้าเลี้ยงหมู 10 ตัวมันได้แหล แต่มันไปตกราคานั้นเสียแหล หมูมันราคาถูกเสียแหล แต่แรกหมูมันราคา 40 หว่านู้ แต่มันมาตกราคา 30 หว่า จัวขายได้มีราคาหว่าแหล แต่พอเอาเงินมาถึงเอาเราไม่ทันส่ง ถ้าหมูเราทันแหล 4 เดือน ตางค์ขายหมู 10 ตัวได้เอามาซื้อแม่หมูแล้ว ต่อไปก็พอจวนตัวแหละหมาขาดทุนมาก แม่หมูได้มาอันแหละพอขายหมูอันเสร็จซื้อแม่หมูมา ขายหมูแค่มาขุนวันก่อนก็ซื้อแม่หมูเลย เราได้แม่หมูตัว ถึงหมูชี้พรั่กันเป็นสิบ ๆ ตัว กะว่าเลี้ยงให้หมดอันแหละ เลี้ยงหมูชี้พรั่ ทุกวันนี้เค้านิยมมากหมูชี้พรั่ มันเลี้ยงง่ายต้นทุนน้อย กินอาหารบ้านเราให้กินพรั่ กินกล้วย กินไหร่ของที่เราหุ้ม ๆ ลอกอ ไหร่ไหร่ ไม่ต้องซื้อหัวอาหารต้นทุนมันน้อย แต่แรกว่ามันยังน้อยแต่นี้ว่าเลี้ยงหมูชี้พรั่เอาจริงแหล...”(ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)

“...การกู้เงินพื้นก็ว่ายืมไปแฮ็ดอันนั้นอันนี้ แม่ก็ยืมเงินล้านมาค้าขาย ขายไปอยู่แม่ก็เลยบ่ขายก็เลยเขา ขายลาบขายก้วยเดียว ก็เลยพักชะก่อน บ่ขายเป็นเบาหวาน บาทนี้ก็ว่าสิยืมอีกปีนี้ แต่ว่าหมู 9 มันหลายเกินไปไปได้สิเป็นอี่หย่ง บ่ได้สินเป็นอันใด ได้ผู้ละนิดเดียว 18,000 ปีนี้พื้นว่าสิตัดทอนลงอีก จังได้ผู้ละ 10,000 พื้นว่าจังชันและในปีนี้ (หมายถึงรองที่สอบของกองทุนหมุนเวียน) ปีนี้แม่นว่าอยากแฮ็ดนาปรัง เพิ่มสิพาแฮ็ด แต่ใจอยากแฮ็ด เขาสิให้ลง (ในโครงการใหม่) อัน

เก่าอยู่ปู้ คับบ่ให้ลงอันเก่าก็สิว่า เอามาซื้อจัว มันก็บ่พอ จัวมันก็ 10,000 กว่าบาท คับสิซื้อตัวน้อย ๆ 6-7,000 มันก็บ่เป็นแต่ซื้อ มันมีแต่ 10,000 กว่าบาท เงินงวดหลังที่ออกมาจกกว่าสิเฮ็ดอันได้ แต่ว่าจำเป็น ต้องกู้ ปู้บ่ได้ดอกบ่มีเงินกับบาท..."(ชาวบ้านขนอน)

"...ควายครั้งแรกที่ได้มาพ่อใหญ่มีรถสิข้าวงวดข้าว พอดีตั้ง ปฏิญาณตนไว้ว่าถ้าขายรถงวดข้าวพ่อใหญ่ต้องซื้อควายเลี้ยง เพราะ ว่าถ้าไม่ซื้อสัตว์ตัวนี้เลี้ยงมันจะหมด หมดนะฝากธนาคารไว้ไปถอนครั้ง ละ 1,000 – 2,000 ก็หมดนะครับเราเป็นคนไปบางครั้งก็ไปเบิกออกมา แต่เราซื้อควายมาเลี้ยงมันเป็นกิจวัตรประจำวันของเรา หนึ่งมีความผูก พันกับมันหมดก็ไม่ได้ถอนก็ไม่ได้ ถ้ามันออกลูกเลี้ยงลูก เราเป็นเงินนะ ครับนี้แหละครับความมั่นใจสูงเลี้ยงควายนี้ก็ใจรักด้วย...รักควายรักวัว รักสัตว์นี้หนึ่งมีความผูกพันหลายอย่าง มันจะได้ประโยชน์หลายอย่าง หนึ่งเราจะได้ประโยชน์จากมันเราได้น้ำคอก เราไม่ต้องลงทุนปุ๋ยเคมี มากสารเคมีในนาข้าวแทนที่เราสิลงทุน 10 สอบ 20 สอบ เหลืออยู่ 3 สอบ 5 สอบ ประหยัดเข้ามามาก ถ้าสารเคมีที่ข้าเจ้าทำมันอาจจะ มี สารเป็นพิษ แต่เราเอามาไม่รู้ละผมประชาชนธรรมดา ปุ๋ยเคมีมาแปลก ปลอมมาเราไม่รู้ละ อย่างว่าเขาจะทำมาโดยวิธีใดไม่รู้ ใอนี้มันสดจาก คอกนะครับ วัวควายดีเราเลี้ยงไว้ตกปีหนึ่งมันจะคลอดลูกออกมาไม่ เกิน 10 เดือนเราก็ได้เงินหมื่น อย่างของพ่อออกมา 3 โต (ลูกควาย) ปี หนึ่งก็ได้แล้ว 30,000 นะครับควายนี้คือเงินฝากของเรา มันดีกว่าฝาก เงินธนาคารด้วยซ้ำ..."(ชาวบ้านปากกล้วย)

การกู้เงินไปทำกิจกรรมของคนบ้านทุ่งฝากปลา บ้านขนอน และบ้านปากกล้วยที่ยกขึ้นมาได้ สะท้อนถึงความคิดและพฤติกรรมการใช้เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านของกลุ่มพฤติกรรมที่ พยายามจะสร้างกิจกรรมขึ้นมาในครอบครัวของตัวเอง แต่ไม่มีลักษณะของผู้กระทำทางการเงิน เพราะพื้นฐานความคิดในการใช้เครดิตกองทุนหมู่บ้านของกลุ่มนี้เป็นนัยของความยุติ ธรรม การได้เครดิตมาจึงไม่มีการคิดค้นเตรียมการหรือมีแผนการที่จริงจังในเรื่องกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ เพียงแต่ใช้เครดิตจากกองทุนเพราะคำนึงถึงกองทุนในความหมายเชิงสัญลักษณ์ ของความยุติธรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นในหมู่บ้านเท่านั้น เมื่อได้เงินมาแล้วก็นำมาใช้สร้างกิจกรรมไป ตามสภาพที่ตัวเองคิดว่าจะทำได้เฉพาะหน้าอันเป็นพฤติกรรมที่สั่งสมจากวิถีชีวิตที่มีการดิ้น รนอยู่ตลอดเวลาตามโลกแวดล้อมที่เป็นอยู่

“...เงินล้านนี้มันระยะสั้นอันแหละ ปีนี้หยပ်ฮึงถึงแล้วเล่า ลุงหิดเป็นลูกค้าธกส. กู้มาที่แรกก็เอามาปรับปรุงสวนหมื่อแหละ เค้าให้เทียม 10,000แหละชนเพดาน เค้าแบบสลับซื้อ ค้ำมึงค้ำกุ ครั้งแรกนี้ส่งตามกำหนดรักษาประวัติไม่เคยใช้แบบพลัดป่าที่ จัดการเอาเงินไปคิ่นหนี้ บางทีก็เล่นแชร์มึงเล่นแชร์มื่อ 20,000 บางทีไปทำงานนุ่นทำงานนี้ได้ หรือว่าขายวัวมาให้ได้ให้ครบบางทีก็หลายต่อหลายเรื่องบางทีเอาไม่ทันก็สละจัวมึงแล้วแต่ได้ตางค์ส่วนไหนมา หมายความว่าพอถึงกำหนดมากก็ต้องส่งตรงเวลา ถ้าไม่ส่งตรงเวลามันเสียเครดิตแหละ แล้วก็เราไปกู้ที่หลังถ้าไม่ส่งไม่ตรงเวลาเราก็ไปกู้ไม่ได้เท่าอันเค้าไม่เชื่อใจ เหมือนเงิน 10,000 เหลือ 8,000 5,000 ห่วงนี้ถ้ากู้ธกส.ได้ 50,000 ถึง 80,000 ได้แล้วถ้าคิดเอาตอนนี้ค้างอยู่ 40,000 เล่นแชร์ต้องเสี่ยงแหละ เล่นแชร์ต้องแล ท้าวแชร์ว่าเราเชื่อใจมันในได้ก็เปอร์เซนต์ เปลี่ยนบ่อยไม่ได้แลฝีมือแหละคนไหนต้องให้ท้าวดีเที่ยงตรงเราก็เล่นได้ต่อ ...” (ชาวบ้านทุ่งผากปลา)

“...เอาไปใช้ในครอบครัว มันใช้ปนมั่วไปในอันแหละ ก็พอเงินเข้ามาแล้วเราไม่ได้ทำบัญชีใช้เท่าแต่รู้คร่าว ๆ ว่าซื้อปุ๋ยเท่าอัน ชื้อนี้เท่านี้ เอามาจ่ายหิด ๆ 10,000 นึง ไม่ใช่จ่ายก็วัน 2 เดือนก็ไม่พอแล้ว เท่าแต่ว่ายอดแค่เหลือไปปนกับแคเราได้มาจากส่วนนอกเล่าแหละ ถึงกำหนดก็เท่าแต่ว่าหาพรรณพริ้อให้มันครบให้ได้ส่งอย่างเดียว...” (ชาวบ้านทุ่งผากปลา)

การใช้กลไกทางสังคมเพื่อสร้างประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจให้กับคนกลุ่มนี้เป็นเรื่องที่คาดหวังยากพอสมควร เพราะฐานคิดที่ให้ความหมายต่อเงินของกองทุนเป็นความหมายที่เป็นแค่สัญลักษณ์ของสถาบันทางการเงินแบบหนึ่งที่เปิดโอกาสมาถึงมือตน โดยที่ตนเองก็ต้องการบ่งบอกความเป็นสังคมของตนเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเข้าไปใช้เครดิตจากกองทุนจึงเป็นการใช้เหตุผลการตัดสินใจในแง่มุมของความยุติธรรม โดยคิดว่าถ้าหมู่บ้านอื่นได้เราต้องได้ หรือถ้ามีคนที่เป็นที่พึ่งต้องกู้ยืมอย่างเช่นกลุ่มคนในพฤติกรรมของกลุ่มแรกที่เป็นผู้กระทำการทางการเงินกลุ่มอื่นต้องได้ด้วยนัยของเงินจากสถาบันสินเชื่อที่อยู่ในจิตสำนึกของคนกลุ่มนี้จึงเป็นนัยของความเสมอภาคทางสังคมการเมืองในการเป็นสมาชิกในหมู่บ้าน การกำหนดตำแหน่งความคิดในการใช้เงินเครดิตของคนกลุ่มนี้จึงเป็นเรื่องน่าห่วง เนื่องจากได้นำเครดิตมาหมุนเวียนอย่างขาดจุดหมายที่ชัดเจน เป็นเพียงพฤติกรรมของคนที่มีเงินก็อยากทำกิจกรรมในช่วงโอกาสที่ทรัพยากรเข้าถึงอยากใช้ทรัพยากรแต่ไม่สร้างยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือน รวมทั้งไม่มี

ความชัดเจนในการสร้างกิจกรรมเศรษฐกิจ ตำแหน่งของกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองในสังคมเป็นเพียง ผู้เสี่ยง ผู้เผชิญโชค ทำให้หลาย ๆ ครั้ง ชีวิตของคนกลุ่มนี้ต้องอยู่ภายใต้ความกดดันที่เกิดจากการกระทำของตัวเอง อย่างไรก็ตามมีบางคนในกลุ่มนี้พยายามที่จะสร้างบทเรียนและประสบการณ์ให้กับตัวเอง ตามโอกาสที่ได้รับเครดิตมาโดยยอมรับความรับผิดชอบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจที่ตัวเองต้องการทดลองทำซึ่งก็เป็นเส้นทางที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงสูงทีเดียว

“...อาชีพหลักคืออาชีพทำนาไม่ใช่อาชีพช่างยนต์ ไม่ใช่ได้เงินมาจ้างการทำนาคือว่าทำนาเป็นอาชีพที่ว่าพ่อแม่ตระกูลฐานะชาติเป็นกระดูกสันหลังของชาติ คือว่าตัวนี้พ่อแม่ทำนาแนวทางที่ว่าพ่อแม่ทำมาคือทำนา ว่าไปแล้วอาชีพทำนาก็คืออาชีพประเพณี ทำตามประเพณีที่ทำนพาทำมาคือว่าตัวนี้เราไม่ทิ้งนา คือว่าช่วงนี้เป็นอาชีพเสริมคือว่ามันมาหลัง คือเรียน ป.1 ป.2 ป.3 ป.4 ต้องมาก่อน ป.2 ป.3 ป.4 ก็คือจบ แต่ว่าเราจะเรียนได้หรือไม่ได้มันอยู่ที่ตัวเจ้าของเอง พ่อใหญ่จบแค่ ป.4 ได้ แต่ว่าเราจะมีความมานะอดทนหรือไม่ ป.4 นี้ เรียนช่วงพ่อใหญ่ก็ต้องเรียน 4 ปี พ่อใหญ่เกิดเป็นคนยากจน จนจริง ๆ ในลักษณะจนคือคนจนว่าง่ายเลยพ่อแม่ก็ยากจน คั้นเปรียบเทียบในหลักการก็คือว่าคนจันทาน คนจนแต่ว่าพ่อใหญ่มีความมานะสูงมีความอดทนสูงจริง ๆ คือว่ามีอะไรที่เกิดขึ้น คือว่าที่ได้ค้นคว้ามาที่ได้ขนขวายมาถ้าแปลก ข้อดีอันหนึ่งคือไม่ได้ลักไม่ได้ขโมยของที่ผิดกฎหมายพ่อใหญ่จะไม่ทำ คือตอนนั้นเราต้องตั้งใจสูงคือว่าไม่ได้ปีนปีหน้า ถ้าไม่ได้ปีหน้าก็อีก 2 ปี คือ 5 ปี คือล้มเลิกในการทำตรงนั้น ทุกอย่างคือต้อง 5 ปีของพ่อใหญ่ต้อง 5 ปี คือนิสัยพ่อใหญ่ต้องลง 5 ปี คือพ่อใหญ่เลี้ยงควายนี้อพ่อใหญ่ลงแล้วปีหนึ่งคือจะมีผลตอบแทน หมูที่พ่อใหญ่เลี้ยงหมูป่าต้องมีผลแต่เราเลี้ยงแบบลื้มชะ บางทีเราก็คิดว่าอย่าไปคิดคำนึงถึงตรงนั้นว่ามันจะได้มามากเท่าใด ไม่ใช่ว่าเราก็คจะไม่เอาใจอย่าไปเน้นหนักไปกับตัวนั้น เรามีอะไรเราก็คเสริม ๆ กัน เห็นมัยปลวกตัวน้อย ๆ ทำงาน เราไม่ได้จ้างแม็คโคชุดนะครับ คนหัวโคกเราต้องชุดเอาเอง ตรงนั้นเป็นอะไรคือต้องจ้างเขาชุด เพราะว่ามันตัวเล็ก ๆ สร้างขึ้นมาพ่อใหญ่เลยคิดว่า พ่อใหญ่มีความมานะสูง ความอดทนสูง ใครจะว่าอะไรไม่ได้สนใจเราคำนึงถึงว่าความบริสุทธิ์ใจเรา ความมั่นคงของเราในครอบครัวเราเราทำ.....ความอดทนสูงเราตั้งใจสูงเราไม่ได้ 4 ปี 5 ปี ถ้าไม่ได้ความสำเร็จเราก็คอดเสียก่อนเราล้มเลิกเรามาตั้งใจอย่าง

ใหม่ พ่อใหญ่ซื้อรถคันนี้พ่อใหญ่ไม่มีเงิน พ่อใหญ่มีเงินอยู่แต่ไม่เอาเงิน
เจ้าของซื้อ พ่อใหญ่ไปยืมเงินกองกลางเขา (กลุ่มออมทรัพย์) พ่อใหญ่
มีเครดิตคือยืมได้พ่อใหญ่เลยไปยืม พ่อใหญ่ก็เลยว่าเขาตัวนี้ (รถยนต์)
26,000 แต่ว่าพ่อใหญ่ผ่อนไปผ่อนมาก็ตกไป 30,000 กว่าบาท คือว่า
เอาเงินตัวนั้นไปหมุนเวียนในหมู่บ้านคือดอกมัน พ่อใหญ่ไม่ได้เอา
เปรียบหมู่สมมุติว่าตั้งใดแบบใดก็เอาแบบนั้น พ่อใหญ่ไม่ได้เอาเงินสด
ส่วนตัวในตัวพ่อใหญ่ไปซื้อ ถึงเราจะมียกไม่ได้ไปเอาของตัวเองมาใช้ เอา
ของคนอื่นมาใช้ ..." (ชาวบ้านปากกล้วย)

นอกจากนั้นในกลุ่มนี้ยังมีบางคนที่ใช้เครดิตภายใต้ฐานความคิดเชิงสัญลักษณ์ในการควบคุมกำกับทรัพยากรเพื่อให้เกิดสถาบันทางสังคมขึ้นมาโดยที่ตัวเองมีช่องทางที่สามารถระดับทรัพยากรคืนกลับได้

" ...ก็คุยกันแล้วในกลุ่มก็กู้กันมาแบ่งกันไปคนละ 20,000 เอา
มาก่อน ต่างคนต่างรับผิดชอบกัน เดี่ยวเค้าจะว่าเอาได้ว่าบ้านเรามี
ปัญหา ไม่มีเครดิต กองทุนมันก็จะได้เกิด การคืนไม่มีปัญหาหรือมีคน
บ้านนี้ แต่ละคนที่กู้ไปก็มีการทำกินกันเป็นที่เป็นทาง ไม่ต้องห่วง... "
(ชาวบ้านเล)

" ...สำหรับพ่อใหญ่คิดว่าเขาแทบจะจำเป็นเลยที่ต้องไปกู้ แต่ว่า
ว่าง่ายๆ หลอกๆซะเห็ดให้พวกเขาสบายใจกับเรา หน่วยเหนือเขาว่า
บ้านเราไม่มีผู้กู้เงินล้านก็เลยกู้ให้รถอีแต่นี่เราซื้อมาก็เอาไปตีราคาเลย
50,000 เอาไปให้ลูกค้าดูกลัวมันค้ำก่อนแต่ว่าผมเป็นคนซื้อขายในสิ่งที่
แปลกๆ คือว่า รถนี้เราจะเอาไปขายต่อเราซื้อมา 30,000 พ่อใหญ่จะไป
ขายได้อยู่ 50,000 ช่องทางจุดนี้เราได้มาจากอาชีพช่างของเราแหละ
ครับ... " (ชาวบ้านปากกล้วย)

จะเห็นว่าพฤติกรรมโดยรวมของคนกลุ่มนี้ได้สัมพันธ์กับกองทุนในเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นเรื่องของความยุติธรรมหรือการกำกับทรัพยากรมากกว่าจะมีการกำหนดยุทธศาสตร์การใช้ทรัพยากรให้เหมาะกับกิจกรรมเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับอาชีพเพื่อสร้างความคล่องตัวในเส้นทางเศรษฐกิจของตนจากเครดิตที่ได้มา คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้นำเงินมาสำรองใช้จ่ายในครอบครัว เมื่อเกิดการขาดแคลนทรัพยากรก็จะคิดถึงช่องทางในการสร้างเครือข่ายที่จะแสวงหาทรัพยากรให้ได้ใหม่อีกเป็นวงจรไปเรื่อย ๆ ไม่ได้มีการพัฒนาสถานะผู้ประกอบการและการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นเรื่องของความยุติ

ธรรมตามประเพณีที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน เงินจากกองทุนในมือของคนกลุ่มนี้จะถูกใช้หมุนเวียนในชีวิตประจำวันมากกว่าจะใช้สร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจครัวเรือน อย่างดีที่สุดก็เป็นเพียงการทดลองสร้างประสบการณ์ในเส้นทางใหม่ ๆ ตามหมู่บ้านซึ่งเป็นสภาพที่ค่อนข้างเสี่ยงและยากที่ประสบผลสำเร็จ ยุทธศาสตร์ในภาพรวมของการเอาตัวรอดของคนกลุ่มนี้จึงไม่ได้เป็นเรื่องของการประเมินทรัพยากรที่ได้มาเพื่อมาใช้ในการลงทุน แต่เป็นยุทธศาสตร์ของการสำรองหรือการใช้ความสามารถในการหมุนเวียนเม็ดเงินที่ได้มาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวมากที่สุดและพยายามใช้เครือข่ายกลุ่มของตนในฐานะกลไกทางสังคมเศรษฐกิจที่ทำให้ระบบการเงินที่ผูกโยงกับตนและครอบครัวมีสภาพเป็นปกติ ไม่ว่าจะเป็นการกู้ยืมในหมู่คนใกล้ชิด การเล่นแชร์ การให้ลูกหลานส่งเงินมาให้ ฯลฯ ซึ่งการเกาะกลุ่มกันทางสังคมที่มีสัมพันธ์ภายในแน่นแฟ้นเป็นตัวช่วยลดความกดดันเมื่อขาดแคลนทรัพยากร โดยมีสถาบันทางสังคมเป็นตัวช่วยสนับสนุนการอยู่รอด พฤติกรรมทางการเงินของกลุ่มนี้จึงเป็นพฤติกรรมที่ทำตามประเพณีในวิถีชีวิตที่ผสมผสานกับความเชื่อและค่านิยมเชิงจารีตซึ่งไม่ได้ช่วยปรับตนเองให้เข้าสู่ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน จิตสำนึกในเรื่องการกู้ยืมเป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ของความยุติธรรมที่มีต่อช่องทางใหม่ที่จะช่วยให้เข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวทางที่เกิดขึ้นตามจิตวิญญาณโดยธรรมชาติที่สืบทอดกันมา ข้อดีจากพฤติกรรมของคนกลุ่มนี้คือเมื่อนโยบายระดับมหภาคของรัฐได้ลงไปถึงระดับหมู่บ้าน กลุ่มนี้ได้สร้างปฏิริยาที่ก่อให้เกิดการปรับกลไกทางสังคมเศรษฐกิจต่อสถาบันทางการเงินให้มีความลงตัวในทางปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ดีหากมีการนำวัฒนธรรมการเงินแบบนี้มาใช้จะก่อผลเสียหายขึ้นอย่างแน่นอน เพราะแนวคิดในเรื่องความยุติธรรมในเส้นทางของการปฏิบัติจะไม่สามารถนำมาใช้กับวัฒนธรรมทางการเงินและเครดิตได้ เนื่องจากจะก่อให้เกิดอุปสรรคในเรื่องการระดมทุนและความไม่เหมาะสมสอดคล้องในการขับเคลื่อนกลไกเศรษฐกิจที่จะสร้างความสัมพันธ์กับระบบตลาดซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจที่จะส่งผลตอบกลับไปสู่ปัจเจกและเศรษฐกิจโดยรวมของสังคม

3.2.3 กลุ่มที่มีพฤติกรรมปฏิเสธกองทุนหรือสถาบันสินเชื่อ

ถ้าหากย้อนกลับไปดูพื้นฐานการดำรงชีพของเศรษฐกิจครัวเรือนในหมู่บ้านจะพบว่า พัฒนาการในเส้นทางเศรษฐกิจของชาวบ้านทั่วไปนั้นเกิดขึ้นจากแรงงานในครอบครัวที่อาศัยการกระจายเวลาการทำงานของแรงงานภายในครัวเรือนให้มีความคุ้มค่ามากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งการยังชีพในพื้นที่ทำมาหากินของตนมีอาณาเขตกว้างขวางและสามารถอาศัยโครงสร้างวัฒนธรรมที่เกาะเกี่ยวผูกโยงกันเป็นตาข่ายทางสังคมแบบต่าง ๆ ขึ้น เส้น

ทางเช่นนี้ได้สร้างความมั่นใจที่ช่วยสนับสนุนการอยู่รอดของแต่ละครัวเรือนมาโดยตลอด และได้ตอกย้ำจิตวิญญาณผู้คนในหมู่บ้านให้อยู่ในกรอบสังคมประเพณี ทำให้ไม่มีความจำเป็นในการขยายอาชีพผ่านเครดิตรูปแบบใด ๆ ทั้งสิ้น การดิ้นรนเอาตัวรอดของชีวิตเป็นแบบหาเช้ากินค่ำ มียุทธศาสตร์ของการเอาตัวรอดเป็นเนื้อเดียวกับความเคลื่อนไหวในชีวิต ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่มีความต้องการที่จะเกี่ยวข้องในเรื่องสินเชื่อหรือเครดิต “...พออบได้ฝากธนาคารแต่พออยู่สืบมือไปได้ ก็บ่เดือดร้อน หาได้ทำได้อะกินเท่านั้น เป็นหนี้แล้วหนักใจต้องหามาคืนเขา...” (ชาวบ้านแดง) แต่ละครอบครัวต่างก็กำหนดยุทธศาสตร์ของตนเองตามพื้นฐานเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับโลกแวดล้อม หลายครัวเรือนไม่มีความจำเป็นในเรื่องเครดิตเพราะอาศัยแรงงานในการจัดการตนเองในช่องทางที่เป็นวัฒนธรรมสังคมประเพณี ทำให้ความจำเป็นที่ต้องใช้เครดิตจากกองทุนหมู่บ้านไม่เกิดขึ้น

“ .... อยู่ในเมืองทำได้เงิน เขาหมุนง่ายกว่าบ้านเรา แม่นซื้อวัวก็เลี้ยงได้ บ่เท่าใด มันเสี่ยง บ้านเราภูเงินมาต้องใช้ให้เป็นประโยชน์ ถ้าบ่มีประโยชน์ก็บ่กู้ เวลาพร้อมคืออยากค้าอยากขายจึงจะกู้ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่อยากหาหนี้ทุกวันนี้กู้กันก็ต้องมีดอกเบี้ย เพราะเงินเป็นการลงทุนพอยังบ่เคยกู้กับพี่น้องมีแต่พี่น้องมากู้...” (ชาวบ้านปากกล้วย)

อย่างไรก็ตามการใช้แรงงานก็มีข้อจำกัดในเรื่องเชิงปริมาณกับสถานะความจำเป็นที่ต้องใช้ทุนทั้งในกิจกรรมเศรษฐกิจของตนเองและการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอยู่พอสมควรซึ่งหลายคนในกลุ่มนี้ก็คอยโอกาสความเป็นไปได้ที่จะสร้างรายได้ให้กับตนเอง การเพิ่มรายได้ของคนกลุ่มนี้มีอยู่ 2 เส้นทาง แบบแรกอาศัยการรวมกลุ่มที่จะสนับสนุนการแปรรูปวัตถุดิบ เช่น การทำน้ำผลไม้หรือจักสานที่บ้านแดง การแปรรูปกะปิ น้ำปลาที่บ้านเล หรือการทำสุราที่บ้านปากกล้วยฯ อีกแบบหนึ่งก็คือการเข้าสู่ระบบตลาดโดยตรง เช่น การขายแรงงาน หรือการหาเก็บผลผลิตจากธรรมชาติขาย เช่น ในบ้านแดง บ้านภูเกวียน บ้านเล หรือบ้านตรอกตาซวดฯ เป็นต้น ดังนั้นโอกาสที่คนกลุ่มนี้จะใช้เครดิตจึงมีต่ำมากเพราะว่าพื้นที่ทำมาหากินเอื้ออำนวยและตนเองก็รู้สภาพธรรมชาติ และรู้จักจะใช้แรงงานสร้างกิจกรรมให้เกิดขึ้นตามความคิดความเหมาะสมที่ต้องการจะสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นมา ซึ่งนับเป็นเส้นทางในการทำมาหากินที่เกิดจากความเข้าใจในธรรมชาติของอาชีพที่เหมาะสม ในพื้นที่ทำกินของตนเองกับการทุ่มเทแรงงานของตนอย่างมีเหตุผล อันเป็นศักยภาพที่สำคัญของคนกลุ่มนี้ ที่จริงแล้วคนกลุ่มนี้ไม่ได้ปฏิเสธกองทุนหมู่บ้านแต่ไม่มีอะไรที่จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากรู้จักสภาพและฐานะของตนดี รวมทั้งสามารถใช้ศักยภาพของตัวเองและสถาบันทางสังคมในการจัดการเส้นทางเศรษฐกิจของตัวเอง สามารถนำพายุทธศาสตร์ของครอบครัวที่วางบรรลุปเป้าหมายตามที่ตั้งใจได้ และมีความพยายามที่จะยืนอยู่

ให้ได้ด้วยตนเอง แต่ขณะเดียวกันก็มีหลายคนในกลุ่มนี้ที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมกับกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากมีความกลัว ความกังวล ความไม่แน่ใจต่อปัญหาในอนาคตหากเข้ามาใช้เครดิตอาจทำให้ไม่สามารถจัดการตัวเองได้

“...ผมไม่อยากเข้าไปยุ่งกลัวมีปัญหาตามมาแต่ก่อนก็เห็นเคย
มีปัญหากันฟ้องร้องกันวุ่นวาย เห็นแล้วก็กลัว เงินไปเอาเขามาก็ต้องรับ
ผิดชอบเขา ถ้าเอามาทำอะไรแล้วเกิดปัญหาขึ้นมาก็จะวุ่นวายกันไปทั้ง
บ้าน เมียผมเค้าก็เห็นเหมือนผมนี้แหละก็เลยไม่ไปเกี่ยวข้อง ...” (ชาว
บ้านตรอกตาซวด)

ความคิดแบบนี้เป็นความกังวลที่มีต่อข้อผูกพันในการใช้เครดิตและไม่แน่ใจต่อความสัมพันธ์ในรูปของเครดิตจึงกำหนดทำที่ของตัวเองด้วยการวางเฉยไม่ยุ่งเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยประเมินว่าบรรทัดฐานของกองทุนอยู่นอกเหนือขอบเขตของตน ขณะเดียวกันศักยภาพของตนก็ไม่สอดคล้องหรือมีความจำเป็นที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับกองทุนหรือพึงมีข้อผูกมัดในทางกฎหมายหรือกึ่งกฎหมายใด ๆ กับการใช้เครดิต เพราะคิดว่าหากเกิดปัญหาขึ้นก็จะอยู่ในสภาพที่เกินกว่าตัวเองจะเอาตัวรอดได้ โดยสรุปแล้วกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมแบบปฏิเสธกองทุนนี้จะมี 3 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นพวกที่มีสภาพเศรษฐกิจแบบหาเช้ากินค่ำ กลุ่มที่สองก็คือกลุ่มที่รู้จักสภาพของตัวเองและจำกัดตัวเองตามสภาพที่เป็นอยู่ กลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มที่มีความกังวล ความกลัว ซึ่งอาจจะอยู่แบบรอดูสถานการณ์สักช่วงเวลาหนึ่งก่อนแต่ในอนาคตอาจจะเข้าร่วมหากโอกาสเอื้ออำนวยหรืออาจไม่เข้าร่วมกับกองทุนเลยก็ได้ ปฏิกริยาต่อกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นกลไกทางสังคมเศรษฐกิจที่อยู่นอกความสัมพันธ์ของคนกลุ่มนี้ เกิดจากการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจที่เป็นอิสระไม่ขึ้นกับสถาบันการเงิน ประเพณีเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้มีพื้นฐานที่เป็นตัวของตัวเองแม้จะมีความสัมพันธ์กับระบบตลาด แต่กลไกทางสังคมเศรษฐกิจของตนเองมีแบบแผนในการเคลื่อนย้ายถ่ายเททรัพยากรระหว่างกันแบบไม่เป็นทางการมากกว่าการพึ่งสถาบันการเงินในรูปขององค์กร ซึ่งสามารถสร้างความอยู่รอดให้กับครอบครัวได้ ทั้งยังสามารถกระจายทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมตามพื้นฐานศักยภาพของครอบครัวตนเอง รวมทั้งได้อาศัยการเกาะกลุ่มทางสังคมขึ้นมาเพื่อเป็นช่องทางในการส่งผ่านทรัพยากรไปสู่ครอบครัวตัวเอง

สภาพทั้งหมดที่กล่าวมาคือกลุ่มพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการนำนโยบายกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในฐานะที่เป็นกลไกทางสังคมจากระดับมหภาคสู่การปฏิบัติในระดับหมู่บ้าน กลุ่มพฤติกรรมทั้งสามกลุ่มสัมพันธ์กับกองทุนในฐานะของผู้ใช้เครดิตหรือผู้สังเกตการณ์ในเส้นทางการดำเนินงานตามกฎหมายที่กำหนดขึ้นร่วมกันและจากส่วนกลาง ผลในทาง

ปฏิบัติจึงทำให้ได้เห็นปรากฏการณ์หลากหลายของพื้นที่ต่าง ๆ และเห็นความแตกต่างของพฤติกรรมที่มีต่อสถาบันสินเชื่อในรูปของกองทุนหมู่บ้านที่รัฐได้จัดตั้งขึ้น

3.3 บทสรุปและข้อเสนอว่าด้วยกองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจครัวเรือน

จากการพิจารณาวัตถุประสงค์ของกองทุนหมู่บ้านที่เป็นนโยบายของรัฐบาลที่ได้นำมาใช้สร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจรากหญ้าของประเทศ เมื่อทำการประเมินพฤติกรรมในการใช้สถาบันเครดิตในรูปของกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านระดับครัวเรือนที่ทำการศึกษาวิจัยสามารถประมวลข้อสรุปและข้อเสนอแนะได้ดังนี้

3.3.1 จำเป็นต้องแก้ไขกฎและกติกาใหม่ให้สอดคล้องกับความจำเป็นในธรรมชาติของวงรอบเครดิต โดยเฉพาะคนที่อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมหาเช้ากินค่ำซึ่งยังไม่มี ความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาสถาบันเครดิตดังเหตุผลที่ได้กล่าวไว้แล้ว เว้นแต่ว่าให้เกิดความคิดหรือมีการปรับตัวในรูปแบบใหม่ ๆ เช่นการสูญเสียแรงงานในครอบครัวอาจมีความจำเป็นต้องการทำงานในกิจกรรมแบบการแปรรูปหรือการลงทุนร่วมกัน ทำให้จำเป็นต้องใช้เครดิต สถาบันเครดิตในหมู่บ้านอาจเป็นนโยบายระยะยาวที่ชาวบ้านบางครอบครัวในกลุ่มนี้มีความจำเป็นต้องใช้ แต่ปัจจุบันยังเป็นเรื่องไกลตัวกลุ่มนี้มาก และไม่ได้ส่งผลอย่างใดต่อความมั่นคงของฐานะความเป็นอยู่ในครอบครัว ทั้งนี้หากจะทำให้เกิดประโยชน์ครอบคลุมไปถึงคนกลุ่มนี้จำเป็นต้องแก้ไขกฎและกติกาใหม่ให้สอดคล้องกับความจำเป็นในธรรมชาติของวงรอบเครดิตไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการลงทุนในอนาคตเช่น อาจแบ่งสินเชื่อเพื่อสนับสนุนการลงทุนในระยะสั้น ระยะกลางและระยะยาว ซึ่งจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในการประเมินคุณค่าทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครดิต ขณะเดียวกันก็ควรวิธีการที่ช่วยให้เกิดการปรับตัวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นเพื่อช่วยให้คนที่เข้าสู่กิจกรรมเศรษฐกิจแต่ละแบบนั้นรู้ว่าจะต้องเตรียมตัวอย่างไรและมีกลทางสังคมในการกระจายทรัพยากรแบบไหนเพื่อการเรียนรู้และใช้เครือข่ายของตนเองให้เกิดประโยชน์ รวมทั้งจัดให้มีการเปรียบเทียบต้นทุนในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะมีมาตรวัดอย่างชัดเจนในการเปรียบเทียบกับยุทธศาสตร์ ที่ตนเองใช้อยู่ประจำวัน เพราะเครื่องมือนี้จะช่วยสร้างการประกันในการทำงานไม่ให้มีความเสี่ยง หรือทำให้เกิดการสนับสนุนกลไกทางสังคมเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับความคิดและจิตสำนึกของคนในพื้นที่ อย่างไรก็ตามเนื่องจากพื้นฐานของวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่หาเช้ากินค่ำที่อาศัยความสามารถของการกระจายแรงงานนั้นไม่มีปัจจัยที่เป็นแรงกระตุ้นภายในตัวหรือในครัวเรือนรวมทั้งขาดแคลนทรัพยากรและยังไม่มีการสร้างเครื่องมือใหม่ทางความคิดทำให้ความต้องการใช้สถาบันเครดิตของครัวเรือนในกลุ่มนี้ยังต่ำอยู่

3.3.2 ควรจัดให้มีการเรียนรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจในระบบตลาดกับกลุ่มคนที่หาเข้า
กินคั่ว ทั้งนี้เพื่อทำให้เกิดการร่วมกันศึกษาให้เห็นถึงตำแหน่งทางสังคมเศรษฐกิจของตน
กับโลกแวดล้อมของสังคมโดยรวม เพื่อจะใช้เป็นฐานในการร่วมแสวงหายุทธศาสตร์ของ
ครอบครัวว่าจะดำเนินการอย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจาก
โลกแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบทั้งทางตรงทางอ้อมไป
ยังสังคมเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ตลอดเวลา ซึ่งการสนับสนุนให้เกิดการศึกษายุทธศาสตร์
ของครอบครัวเป็นสิ่งจำเป็นในการลงทุนที่สำคัญของรัฐเพื่อช่วยจัดแรงกดดันของชีวิต
และสังคมของชาวบ้านในระยะยาวให้หมดไป พร้อมกับสามารถทำให้คนกลุ่มนี้สามารถมี
สัมพันธกับเศรษฐกิจระบบตลาดได้อย่างราบรื่นและสามารถเข้าถึงสถาบันสินเชื่อในรูป
ของกองทุนหมู่บ้านได้อย่างไม่ล้มเหลว การลงทุนในการพัฒนาศักยภาพหรือการสร้างการ
เรียนรู้มีความสำคัญว่าการหวนโปรยเมล็ดเงินลงในหมู่บ้านดังเช่นบทเรียนที่ได้รับจาก
เรื่องการลงทุนทางสังคมที่ผ่านมาซึ่ง ที่ไม่ได้สร้างให้เกิดการพัฒนาสถานะด้านการปรับตัว
เองของชาวบ้านทั้งในด้านพฤติกรรมและจิตวิญญาณให้ก้าวสู่การสร้างความแข็งแกร่งให้
กับเศรษฐกิจครัวเรือน การพัฒนาจิตสำนึกและพื้นฐานเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาด
บางครั้งอาจใช้ช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้นก็สามารถทำให้เกิดการลงทุนและพัฒนากิจกรรมทาง
เศรษฐกิจบางกลุ่มเข้าสู่ระบบตลาดได้ เช่น จากกลุ่มคนเลี้ยงไก่ กลุ่มคนเลี้ยงวัวควาย
หรือกลุ่มอาชีพช่างฯ ที่ได้ใช้สถาบันเครดิตจากกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านพัฒนากิจกรรม
เหล่านี้ขึ้นมา ดังนั้น พื้นฐานการสนับสนุนสถาบันเครดิตในระดับหมู่บ้านควรที่จะต้องทำ
ความเข้าใจประวัติการประกอบอาชีพในเส้นทางการเอาตัวรอดอย่างเพียงพอของ
เศรษฐกิจครัวเรือน และที่สำคัญควรจะทำให้ความสนใจในเรื่องการวางยุทธศาสตร์ในระดับ
ครอบครัวด้วย เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการใช้สถาบันเครดิต หรือสามารถจัดการ
บริหารกิจกรรมสินเชื่อที่สอดคล้องกับกลไกพื้นฐานของเศรษฐกิจครอบครัว คณะกรรมการ
กองทุนในหมู่บ้านต้องเข้าใจในแผนยุทธศาสตร์ของแต่ละครอบครัวและตัวตนทาง
เศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวว่ามีพื้นฐานที่แท้จริงอย่างไรและสภาพความอ่อนและความ
แข็งแกร่งของตัวครัวเรือนคืออะไร เกิดจากปัจจัยใดบ้าง เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ในการตัด
สินใจปรับกฎและกติกาให้สอดคล้องกับความต้องการในอาชีพของแต่ละครัวเรือนในหมู่
บ้าน

3.3.3 ต้องมีการพัฒนาเสริมสร้างโอกาสและเพิ่มประสิทธิภาพเพื่อรู้จักลดความ
เสี่ยงในการใช้เงินในรูปของเครดิตให้มากขึ้นในกลุ่มพฤติกรรมเศรษฐกิจแบบกลุ่มที่สองที่มี
เส้นทางแบบผจญภัย สำหรับคนกลุ่มที่ต้องการใช้เครดิตจากกองทุนหมู่บ้านในปัจจุบันที่
ได้ปรับตัวตามความต้องการของตนเองแต่ยังเป็นกลุ่มที่ไม่มีประสบการณ์ในกิจกรรม

เศรษฐกิจที่ตนเองได้ทำอยู่จะต่างไปจากกลุ่มที่มีประสบการณ์สูงมีความชำนาญในการทำกิจกรรมเศรษฐกิจในระบบตลาดมานาน ซึ่งการลดความเสี่ยงนั้นจะต้องสร้างโอกาสในการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มที่มีความชำนาญ มีเวทีที่จะแลกเปลี่ยนข้อมูลในการดำเนินกิจกรรมแบบเดียวกัน และควรจะมีการจัดเครดิตที่เหมาะสมกับวงจรธรรมชาติของการหมุนเวียนทางการเงินที่เกิดขึ้นมาจากการเลือกอาชีพในแต่ละสาขาเป็นสำคัญ เพราะการทำกิจกรรมกับระบบตลาดนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของการใช้แรงงานอย่างเดียวแต่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือในการผลิตและเกี่ยวข้องกับปัญหาความต้องการ (demand side) ของตลาดด้วย เช่นกรณีของผู้เลี้ยงไก่ขายในบ้านปากกล้วยได้แจกแจงการตลาดและการผลิตของตัวเองดังนี้

“...การตลาดของพี่เป็นการคาดการณ์ในระยะ 45 มื้อ ถ้าได้ 45 มื้อแมนราคาตกก็ต้องขาย คือทางบริษัทเขาจะเช็คคิวไว้ เราจะไปแทรกไม่ได้ สูงหรือต่ำก็ต้องขาย เขาเองก็ต้องซื้อ เราเลือกวันเลี้ยงได้แต่เลือกวันขายไม่ได้ ช่วงที่ได้กำไรสูงสุด ได้ถึงเจ็ดหมื่น ช่วงที่ขาดทุนคือได้สองหมื่นห้า.....พี่คิดว่าการค้าต้องมีได้กำไรบ้างขาดทุนบ้าง เราก็ทำแต่เวลาเราอดต้นตัวเลขดูเราก็เสียใจว่าเราทำแทบตายเป็นอะไรทำไมยังขาดทุน แต่เราก็ต้องยอมรับว่าเราจะไปกำหนดกลไกราคาของตลาดโลกไม่ได้....ช่วงหลังๆในกรณีของสหภาพยุโรปตรวจสอบสารตกค้างในไก่ในกุ่ม เราก็ต้องให้ฟาร์มเราเข้ามาตรวจฐานฟาร์ม คล้าย ๆ ไอเอสโอ เข้าแล้วก็สบายใจขึ้น แต่กังวลกับตัวยา คือมันไม่ได้ใช้ยาที่เคยใช้ ทุนเราก็สูงขึ้น ความมั่นใจก็น้อยลง แต่ก่อนยาใช้ ห้าสิบสตางค์ต่อตัว แต่เดี๋ยวนี้สูงขึ้นเป็นบาท เศษการแก้ปัญหาคือต้องปรับปรุงสุขาภิบาลโรงเรือนให้สะอาดไว้เพื่อไก่จะไม่เป็นโรคแต่มันก็หลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะการให้ยามันจะมีได้ตัวของมันอยู่....ในแต่ละมื้อพี่ต้องใช้เวลาอย่างเคร่งครัด ตีห้าพี่ต้องลุกต้องเข้าฟาร์ม ถึงเวลาพี่จะไปไหนไม่ได้ หน้าร้อนนี้เลี้ยงไก่มีความเสี่ยงสูงพี่ต้องเปิดพัดลมฉีดยาบ้างแดดให้ไก่ บ้านเราร้อนเพราะเป็นดินทราย ปากก็บังลมให้ร้อนเข้าไปอีก บ้านเราถ้าเป็นพี่เป็นน้องก็ไม่มีความอดทนไม่มีสติปัญญา เพราะคนเราต้องช่วยเหลือกันมันผูกพันกันเห็นหน้ากันอยู่ พี่คิดว่าอัตราดอกเบี้ยที่เหมาะสม ต้องไม่เกิน 6 บาท เวลาที่เหมาะสมคือ สองปี คือกำไรตอบแทนจะอยู่จุดนั้น แต่ปีเดียวบางทีเราก็ไม่ทันไปใช้อะไรปีเดียวพี่จะพลาดไม่ได้...”

ข้อเสนอในเรื่องวงรอบสินเชื่อคือ 2 ปี มีความสอดคล้องกับหลายสาขาอาชีพ เช่น กลุ่มกิจกรรมเลี้ยงวัว – ควาย เป็นต้น ซึ่งการเอาเงินมาดำเนินธุรกิจสินเชื่อเท็จจริงทางปฏิบัติจะต้องเกี่ยวข้องกับการมีความมั่นใจในระยะยาวของกิจกรรมและการหมุนเวียนเงินลงทุนที่จะก่อให้เกิดกำไรในรอบต่อไป ซึ่งบางสาขาอาชีพต้องใช้เวลาที่ต่างกันไป ปัญหาเช่นนี้จะต้องพิจารณาแก้ไขเปลี่ยนแปลงหากต้องการให้ชาวบ้านเป็นผู้กระทำทางเศรษฐกิจ (subject of economy) ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ซึ่งใช้แรงงานหรือผู้ถูกกระทำจากทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งปรากฏการณ์ของสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน เป็นสิ่งบ่งชี้ว่ากฎกติกาต่าง ๆ ควรจัดทำให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริงของแต่ละแห่งแต่ละกิจกรรมไม่ใช่ใช้มาตรฐานเดียวกันเพื่อจะหนุนช่วยทำให้ชาวบ้านสามารถบรรลุถึงเป้าหมายทางเศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นมาตามธรรมชาติแท้ ๆ ของพวกเขา

3.3.4 ควรแปรรูปกองทุนหมู่บ้านให้มีศักยภาพสูงกว่าการปล่อยสินเชื่อโดยการพัฒนาให้เป็นสถาบันการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้าน เพื่อลดขีดจำกัดในการพัฒนาเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนและสามารถริเริ่มโครงการเชิงนวัตกรรม กับทั้งส่งเสริมขบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในหมู่บ้านขึ้นเพื่อช่วยสร้างพื้นฐานการเรียนรู้และการร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าให้เกิดขึ้น การสร้างการศึกษาเพื่อพัฒนานี้ควรดำเนินการใน 2 ระดับ คือ ทั้งระดับครัวเรือนในหมู่บ้านและระดับองค์กร ทิศทางของการศึกษาควรเป็นไปเพื่อเตรียมการในการพัฒนาสถาบันสินเชื่อในรูปกองทุนหมู่บ้านให้มีความสามารถแปรรูปเป็นสถาบันการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้านแบบครบวงจร โดยมีการดำเนินในรูปของการส่งเสริมเศรษฐกิจหมู่บ้าน การร่วมลงทุนการทำนิติกรรมสัญญาการค้ากับองค์กรต่าง ๆ ทั้งสถาบันทางการศึกษาและสถาบันเศรษฐกิจฯ ทั้งปรับปรุงให้เป็นศูนย์กลางข้อมูลและให้คำปรึกษาทางเศรษฐกิจกับชาวบ้าน มีการจัดทำกิจกรรมโครงการที่จะช่วยสร้างยุทธศาสตร์เสริมความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจระดับครัวเรือนรวมและช่วยพัฒนาเสริมความสามารถในการแข่งขันขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ปล่อยให้กองทุนหมู่บ้านเป็นแค่กลุ่มกิจกรรมทางสินเชื่อที่ล้าหลัง การพัฒนารูปแบบนี้ต้องอาศัยเวลาและการทำงานอย่างหนักหน่วงทั้งมีกระบวนการ การเตรียมการและขั้นตอนพัฒนาอย่างเป็นธรรมชาติไม่ใช่อาศัยการจัดตั้งที่มีแต่โครงสร้างและชื่อโดยไร้ศักยภาพ แต่ต้องจัดทำขึ้นตามความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมเศรษฐกิจครัวเรือนในหมู่บ้านชนบท ทั้งนี้จะต้องมีการคัดสรรเพื่อสร้างความร่วมมือกับสถาบันทางเศรษฐกิจ และสถาบันทางการศึกษา และกลุ่มองค์กรที่มีความชำนาญในเรื่องทางสังคมเศรษฐกิจและการพัฒนาที่มีความเข้าใจถึงจิตวิญญาณ ความคิดและพฤติกรรมของชาวบ้านอย่างดี ทิศทางของกองทุนหมู่บ้านจึงจะมีคุณค่าและความหมายต่อสังคมเศรษฐกิจของชาวบ้าน และสามารถเปลี่ยนผ่าน (transformation) ไป

สู่การเป็นฐานรากที่เข้มแข็งของเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งจะก่อให้เกิดความมั่งคั่งแห่งชาติร่วมกับเศรษฐกิจสาขาอื่น ๆ สืบไป

ภาพรวมแม้งบลงทุนหมู่บ้านจะถูกประเมินโดยนักเศรษฐศาสตร์มหภาคว่ามีสัดส่วนใน GDP ไม่สูงนัก แต่เศรษฐกิจระดับรากหญ้าก็มีความสำคัญไม่น้อยหากย้อนดูวิกฤตเศรษฐกิจปลายปี 2540 จะเห็นว่าเศรษฐกิจรากหญ้าได้แสดงความแข็งแกร่งให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้สังคมโดยรวมของประเทศไม่ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตมากไปกว่าที่เกิดขึ้นและยังเป็นแหล่งพักพิงที่สำคัญของแรงงานและผู้ประกอบการที่ประสบวิกฤตในภาคอุตสาหกรรม ภาคการค้าและบริการ อันเป็นการแบกรับภาระทางเศรษฐกิจและสังคมไว้สูงทีเดียวในช่วงวิกฤต ซึ่งโดยโครงสร้างพื้นฐานแล้วสังคมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่ในหมู่บ้านมีลักษณะเป็นแบบเศรษฐกิจครัวเรือนที่ดำรงอยู่ในพลวัตของสังคมประเพณีที่ไม่ได้เป็นเส้นทางเศรษฐกิจที่อาศัยทุนเงินตราแบบโดด ๆ แต่เป็นเศรษฐกิจที่อาศัยทุนธรรมชาติ ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม-วัฒนธรรมค่อนข้างสูง การยืดหยุ่นปรับตัวเพื่ออยู่รอดในที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ตามเส้นทางของตัวเองจึงเป็นจุดแข็งหรือศักยภาพของเศรษฐกิจแบบนี้ ดังนั้นการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในรูปของสถาบันเครดิตที่เป็นกลไกของสังคมมหภาคที่เข้ามามีบทบาทต่อกลุ่มเศรษฐกิจรากหญ้า ซึ่งหากวิเคราะห์ในแง่ของการสังเคราะห์จะพบว่าทุนหมุนเวียนของกองทุนหมู่บ้านเป็นทุนหมุนเวียนในระบบที่ช่วยลดแรงกดดันในเรื่องของดอกเบี้ยให้กับบางครัวเรือนได้ระดับหนึ่ง หรือสามารถช่วยบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าแก่บางครอบครัวที่กำลังเผชิญวิกฤตทางการเงินอยู่ ซึ่งการจะปรับเปลี่ยนเงื่อนไขของครัวเรือนที่เคยได้รับประโยชน์จากกองทุนในพื้นที่ไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของเศรษฐกิจครัวเรือนก็ต้องดูปัจจัยประกอบหลายมิติ ที่สำคัญได้แก่ ปัจจัยภายในเรื่องการบริหารจัดการของหมู่บ้านปัจจัยภายในของครัวเรือนและเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือน เป็นต้น แต่หากประเมินในแง่ของการพัฒนาเศรษฐกิจในการสร้างความเข้มแข็งและศักยภาพทางเศรษฐกิจจะพบว่ากลุ่มที่มีพฤติกรรมที่ใช้เครดิตแบบที่เป็นผู้กระทำทางการเงินซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสูงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า คนกลุ่มนี้มีพื้นฐานพัฒนาการมายาวนานจากการสร้างการเรียนรู้และประสบการณ์ให้กับตัวเองและจากการเข้าใจถึงช่องทางที่จะทำให้เกิดกิจกรรมของตนบรรลุผลตามเป้าหมาย โดยอาศัยทั้งตนเองและสถาบันทางสังคมที่มีอยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งเส้นทางที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมของการผนึกสานพลังที่มีอยู่จากศักยภาพของตนเอง จากทุนทางธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนเงินตราเข้าด้วยกันในช่วงจังหวะและโอกาสที่เหมาะสมสอดคล้องกับกิจกรรมเศรษฐกิจที่ปฏิบัติอยู่ทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนตนเองประสบความสำเร็จโดยง่าย และก้าวพ้นจากการมุงพืง

พาสภาพธรรมชาติ คนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ที่จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจรากหญ้าได้อย่างแท้จริง ส่วนคนกลุ่มใหญ่ที่มีพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ในเรื่องความยุติธรรมและการกำกับ ทรัพยากรกับกลุ่มที่วางเฉยจำเป็นต้องดำเนินการใน 2 ทิศทางกล่าวคือ ทิศทางในเชิง สถาบันที่กองทุนจะต้องปรับบทบาทและกฎกติกาใหม่ให้สอดคล้องกับกิจกรรมที่ครอบคลุม การศึกษาเรียนรู้และการสร้างประสบการณ์ในการปฏิบัติให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้มากกว่าจะจำกัดเพียงการปล่อยสินเชื่อและมุ่งตั้งกติกาอย่างรัดกุมเข้มข้นเพื่อกดดันให้มีการชำระคืนตามเวลา ทั้งนี้เพราะพื้นฐานของเศรษฐกิจครัวเรือนได้พึ่งพาอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติที่อยู่นอกเหนือขอบเขตการควบคุมของครัวเรือน ขณะเดียวกันก็ต้องสร้างทิศทางการ พัฒนาในระดับครัวเรือนขึ้นด้วย โดยต้องส่งเสริมแบบแผนการเรียนรู้จากกลุ่มที่ประสบความสำเร็จคู่ไปกับการวางรากฐานสร้างความเข้าใจในเรื่องของเศรษฐกิจระบบตลาดและ ฝึกการสร้างวินัยทางการเงินให้เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ เมื่อทิศทางการพัฒนาทั้งสองทิศ ทางสอดคล้องกันก็จะเป็นจุดที่ช่วยประสานพลังให้กับกลุ่มที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ให้สามารถประสานสร้างกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งผ่านกิจกรรมเศรษฐกิจของครัว เรือนให้เกิดขึ้นและขยายตัวอย่างเป็นธรรมชาติและต่อเนื่อง อันจะเป็นผลสัมฤทธิ์ของการ สร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจรากหญ้าอย่างเป็นรูปธรรมภายใต้การสนับสนุนของกองทุนหมู่บ้าน

บทที่ 4

การปฏิบัติการร่วมกับกลุ่มกิจกรรมในหมู่บ้าน

ในการปฏิบัติการกับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านกลุ่มงานวิจัยเชิงปฏิบัติการได้วางพื้นฐานที่จะดำเนินการสนับสนุนกิจกรรมตามสภาพที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของแต่ละหมู่บ้าน โดยยึดเอาสภาพกิจกรรมเศรษฐกิจของครอบครัวและสภาพการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งในพื้นที่การวิจัยเป็นศูนย์กลาง ในฐานะที่ชาวบ้านเป็นตัวจักรสำคัญที่จะกำหนดแบบแผนเส้นทางชีวิตและกิจกรรมที่เหมาะสมแก่สภาพเศรษฐกิจของตนเอง ทั้งยังเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงในกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านและเป็นผู้รับผิดชอบเลือกเส้นทางเศรษฐกิจตามพื้นฐานของตนเอง ซึ่งการปฏิบัติการในหมู่บ้านมีจุดเน้นอยู่ที่การกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ทำงานกับชาวบ้านผู้ดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจของตนเองโดยมีสาระสำคัญดังนี้ คือ

- 4.1 การเข้าสู่พื้นฐานและการลดช่องว่างเพื่อเรียนรู้ร่วมกัน
- 4.2 การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพในเส้นทางเศรษฐกิจ
- 4.3 การพัฒนาทุนในวงจรเศรษฐกิจครัวเรือนของหมู่บ้าน

ทั้งสามส่วนเป็นกระบวนการทำงานในปีที่ผ่านมาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวของกิจกรรม 3 ช่วงโดยสรุปคือ ช่วงแรกใช้เวลาประมาณ 5 เดือนในการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการค้นคว้าศึกษาสถานการณ์ทั่วไปและสภาพสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านโดยเน้นการเสวนาตามธรรมชาติกับชาวบ้านเป็นรายบุคคลและกับแต่ละกลุ่ม รวมทั้งมีการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชาวบ้านในหมู่บ้าน ช่วงที่สองเป็นการสนับสนุนการศึกษาให้กับกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ของแต่ละหมู่บ้านในรูปของการฝึกอบรมดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนและพัฒนาความเป็นมืออาชีพใช้เวลาราว 4 เดือนและช่วงที่ใช้เวลา 3 เดือนสุดท้ายของโครงการเน้นงานด้านการส่งเสริมการพัฒนาทุน เพื่อสนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจประเภทต่าง ๆ ซึ่งในกระบวนการปฏิบัติการทั้งหมดนี้ได้อาศัยทั้งผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์และความร่วมมือจากชาวบ้านทั้งในหมู่บ้านเองและจากภายนอกหมู่บ้าน กิจกรรมส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเพื่อเสริมการศึกษาให้กับชุมชนเป็นหลักเนื่องจากช่วงเวลาในการดำเนินการงานมีไม่มากหากจะเลือกทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมทางเศรษฐกิจก็จะดำเนินการผ่านกลุ่มที่คณะทำงานมีความมั่นใจที่ได้คัดสรรแล้วเท่านั้น เนื่องจากข้อจำกัดของเวลาและบุคลากรในการปฏิบัติงานของโครงการ

4.1 การเข้าสู่พื้นฐานและการเรียนรู้ร่วมกัน

การเข้าสู่พื้นฐานความเข้าใจสภาพของชาวบ้านและหมู่บ้านเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมระหว่างผู้ทำงานวิจัยกับชาวบ้านเป็นงานขั้นแรก ซึ่งเป็นขบวนการเตรียมกลุ่มนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยที่จะเข้าไปทำงานในหมู่บ้านให้เกิดการปรับตัวและมีพื้นฐานทั่วไปในเส้นทางการทำงาน ซึ่งสภาพที่เป็นอยู่ก่อนที่จะปฏิบัติงานนั้น คณะผู้ร่วมงานจะมีพื้นฐานความคิดและประสบการณ์ที่ต่างกัน จึงจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันในระหว่างผู้ทำงานก่อนเพื่อจะได้มีแนวทางที่จะเข้าไปสู่จุดมุ่งหมายในการทำงานร่วมกัน สภาพของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานกลุ่มนี้มีคนทำงาน 4 คนที่เคยมีประสบการณ์การทำงานกับหมู่บ้านมากกว่าสิบปี ที่เหลือมีประสบการณ์ราว 2-3 ปี และมี 2 คนที่ไม่มีประสบการณ์ในการทำงานกับหมู่บ้านมาก่อนเลย จึงต้องจัดให้มีการเตรียมการให้ผู้ทำงานทั้งหมดได้มีพื้นฐานร่วมกันก่อน การดำเนินการขั้นเตรียมการนี้ครั้งแรกใช้วิธีจัดสัมมนาแบบไม่เป็นทางการ 3 วัน เพื่อปูพื้นฐานให้ใกล้ชิดกันและสร้างความคุ้นเคยกับแบบแผนความเคลื่อนไหวในชีวิตประจำวันของชาวบ้านไปด้วยสาระสำคัญของการเตรียมในวันแรกเป็นการจับกลุ่มทำการเสวนาแบบสะท้อนภาพตัวเอง (self reflection) ที่ให้แต่ละคนสะท้อนถึงเส้นทางชีวิตและการงานของตนเองโดยสรุป เพื่อให้คนอื่น ๆ ในกลุ่มได้รู้จักพื้นฐานของกันและกันหมดทั้งกลุ่ม ส่วนในวันที่ 2 และ 3 จะเป็นวันที่ร่วมกันทำการวิเคราะห์สถานการณ์และสภาพของผู้ปฏิบัติงานโดยรวมเปรียบเทียบกับวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยส่วนที่เป็นเรื่องของชาวบ้านได้อาศัยผู้ที่เคยมีประสบการณ์การทำงานมานานกับหมู่บ้านช่วยสะท้อนสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมที่เป็นจริง จากนั้นก็จะเป็นการเสวนาถึงเส้นทางและกระบวนการในการปฏิบัติงาน ซึ่งผลสรุปจากการวิเคราะห์พบว่าเส้นทางประสบการณ์และวิถีชีวิตของแต่ละคนที่เข้าร่วมวิจัยมีรากฐานมาจากคนชั้นกลางและเป็นคนภายนอกหมู่บ้านซึ่งมีวิถีชีวิตและความคิดที่ต่างจากชาวบ้าน ดังนั้นการจะเข้าใจถึงฐานความคิดของชาวบ้านจากปรากฏการณ์ที่พบเห็นในหมู่บ้านจำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือทางสังคมเป็นตัวนำทาง โดยเริ่มจากการปรับพื้นฐานการสร้างความรู้จักคุ้นเคยทั้งในด้านตัวบุคคลและวัฒนธรรมกับชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายในแต่ละหมู่บ้าน โดยยึดเอาสถานการณ์ของชาวบ้านและสังคมเศรษฐกิจของชาวบ้านเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้และการศึกษาวิจัยร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติงานวิจัยกับชาวบ้าน บทบาทของคนทำงานจะเน้นเครื่องมือทางสังคมด้วยการสร้างความคุ้นเคย การพูดคุยเสวนากับชาวบ้าน การกระตุ้นให้เกิดการเสวนาในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง การฟัง การสังเกต และการวิเคราะห์ชุมชนแบบเรียนรู้ ซึ่งทิศทางการปฏิบัตินี้เป็นข้อสรุปที่จะช่วยให้เข้าสู่พื้นฐานการรู้จักและการเรียนรู้วิถี

ชีวิตและสังคมหมู่บ้าน อันเป็นการลดช่องว่างและเปิดทางไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับผู้ทำงานในกระบวนการศึกษาวิจัย สาระสำคัญในการวิจัยจะเน้นประเด็นในการศึกษาใน 2 ส่วนที่สำคัญ ส่วนแรกคือส่วนของโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรมซึ่งจะเกิดจากการประมวลกิจกรรมทางสังคมและประเพณีในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ได้สืบทอดผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งมาจนถึงปัจจุบัน จากการได้พบเห็นการรื้อฟื้นองค์ความรู้การเสวนากับกลุ่มคนสูงอายุจนถึงกลุ่มคนวัยทำงานเพื่อสอบถามสืบค้นในเรื่องดังกล่าว เลี้ยวส่วนจากคำบอกเล่าเหตุการณ์ในเงื่อนไขของช่วงเวลาต่าง ๆ จากชาวบ้านแต่ละคนแต่ละกลุ่มจะเป็นเข็มทิศที่บ่งบอกถึงสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องในแต่ละช่วงตอนของสถานการณ์ ส่วนที่สองจะเป็นส่วนของการศึกษาโครงสร้างของครอบครัวโดยเน้นการศึกษาสังเกตและดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเพื่อประมวลความเคลื่อนไหวในวงจรการผลิต การจัดการ และการบริโภค โดยจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับพื้นที่ทำมาหากินในระบบธรรมชาติ ผลผลิต การจัดการผลผลิต และความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการทางเศรษฐกิจของครอบครัว ฯลฯ ในส่วนนี้จะอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์คู่กับการสืบค้นผ่านคำบอกเล่า และการสำรวจเชิงปริมาณควบคู่กันไป ซึ่งข้อมูลทั้งหมดจากที่กล่าวนี้จะถูกนำมาสังเคราะห์อย่างเป็นขั้นตอนในการประชุมในแต่ละเดือนของนักวิจัยเพื่อนำส่วนประกอบข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้มาเชื่อมต่อเข้าด้วยกันให้เห็นภาพรวมของโครงร่างทางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านและภาพลักษณ์ของเศรษฐกิจครัวเรือนที่เคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ในการดำเนินการในครั้งนี้นักวิจัย 2 คนที่แยกไปศึกษาเจาะลึกใน 2 หมู่บ้านด้วยตนเอง แต่จะนำข้อมูลและผลสรุปมาเสวนาร่วมกับคณะทำงานจากหมู่บ้านที่เหลือ 7 หมู่บ้าน แบบแผนทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเครื่องมือในขั้นตอนแรกในการปฏิบัติการของคณะผู้ปฏิบัติงานซึ่งมีพื้นฐานชีวิตและวิถีคิดที่แตกต่างจากชาวบ้านและเป็นคนภายนอกหมู่บ้านที่จะเข้าไปทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในหมู่บ้าน ในการปฏิบัติงานจะมีการสรุปและประมวลข้อมูลร่วมกันที่ได้จัดทำต่อเนื่องทุก ๆ เดือน โดยมีหัวหน้ากลุ่มวิจัยเดินทางเชื่อมประสานและร่วมปฏิบัติการในแต่ละพื้นที่แบบหมุนเวียนไปทุกพื้นที่ ซึ่งการศึกษาหมู่บ้านในขั้นตอนนี้ใช้เวลาราว 5 เดือน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ถึงตุลาคม 2545

ส่วนการปฏิบัติงานในแต่ละหมู่บ้านในการสร้างพื้นฐานการเรียนรู้ร่วมกันในระดับหมู่บ้านทั้ง 9 แห่งนั้นได้ใช้วิธีที่ให้ผู้ทำงานแต่ละพื้นที่ประมวลปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่พบเห็นในหมู่บ้านและข้อมูลจากการพูดคุยกับชาวบ้าน นำมาผนวกขึ้นเป็นเรื่องราวเพื่อนำกลับมาเสวนาแบบกลุ่มกับชาวบ้านซึ่งจะเชิญชวนชาวบ้านเข้าร่วมแบบไม่เป็นทางการเป็นคราว ๆ ไปตามความสะดวกและความเหมาะสมกับโอกาสที่เป็นไปได้ การเสวนาจะพุ่ง

ประเด็นไปที่เรื่องของการทำมาหากิน สภาพพื้นที่ทางกายภาพ โครงสร้างและระบบครอบครัว ความสัมพันธ์ในชุมชนและระหว่างชุมชน การช่วยเหลือกันตามแบบแผนของสถาบันทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ การจัดการทางสังคมเศรษฐกิจแบบเปิดเผย ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านและกับภายนอก วิธีการสืบทอดความรู้และประสบการณ์ในเส้นทางทำมาหากิน และสภาพรวมของกิจกรรมเศรษฐกิจของครอบครัวฯ ซึ่งการเสวนาในแต่ละหมู่บ้านจะจัดในช่วงเวลาที่ต่างกันไป การปฏิบัติการทั้งสองส่วนนี้จะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมและช่วยพัฒนาความเข้าใจตนเองของทั้งชาวบ้านและผู้ปฏิบัติงาน และช่วยความเข้าใจต่อวิถีชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านให้กระจ่างชัดขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งการนำผลการดำเนินงานเข้าสู่การประมวลข้อมูลและการประชุมร่วมในแต่ละเดือนจะเป็นเครื่องมือที่สะท้อนถึงศักยภาพของการทำงานของผู้ปฏิบัติงานแต่ละพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่ากิจกรรมในการเข้าสู่พื้นฐานการสร้างความเข้าใจนี้ก็คือ กิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกับชุมชนโดยใช้วิธีเยี่ยมเยียนพบปะพูดคุย จัดเสวนากลุ่มอย่างสม่ำเสมอ ประเด็นหลักของการเสวนาจะแตกต่างกันไป เช่น การเสวนาถึงสถานการณ์และปัญหาการปลูกข้าวจะเป็นประเด็นหลักในการพูดคุยกับเกษตรกรในภาคอีสาน ส่วนเรื่องสวนผลไม้และปัญหาตลาดเป็นประเด็นการเสวนาในหมู่บ้านภาคใต้และสถานการณ์ประมงเป็นเรื่องราวของการเสวนาหลักในหมู่บ้านภาคตะวันออก ในกระบวนการเสวนาศึกษาและสืบค้นเพื่อการลดช่องว่างและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันจะเป็นการจัดทำในแต่ละหมู่บ้านเป็นหลัก เนื้อหาสาระของการเสวนานอกจากจะเป็นเรื่องของกิจกรรมเศรษฐกิจแล้วยังมีเรื่องเกี่ยวกับกองทุนรวมทั้งประเด็นอื่น ๆ ที่ได้เตรียมการไว้ในตอนสัมมนาก่อนเข้าปฏิบัติงานด้วย

สิ่งที่ชาวบ้านได้รับจากการปฏิบัติการช่วงนี้คือ ภาพสะท้อนที่ช่วยให้เห็นสถานการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจของตัวเองในหมู่บ้านและตำแหน่งทางสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านในสังคมใหญ่ ซึ่งในการเสวนาพูดคุยทั้งกับเฉพาะบุคคลกับกลุ่มและในการจัดประชุมทั้งทางการในแต่ละหมู่บ้านนั้น บ้านที่คลี่คลายพื้นฐานและลดช่องว่างได้เร็วได้แก่บ้านโคกล่าม บ้านคลองเย็น บ้านเล และบ้านปากล้วย 2 หมู่บ้านแรกเป็นบ้านที่ผู้ทำงานมีประสบการณ์มายาวนานในการทำงานกับชาวบ้าน บ้านเลเป็นบ้านที่ผู้ทำงานมีประสบการณ์ปานกลางแต่ปฏิบัติงานด้วยความมุ่งมั่นและเกาะติดชุมชนตลอดเวลา ส่วนบ้านสุดท้ายเป็นหมู่บ้านที่นักวิจัยเป็นนักวิชาการที่มีประสบการณ์สูงในการทำงานวิจัยในพื้นที่อีสานมาอย่างดี การปรับตัวลดช่องว่างต่อการคลี่คลายเข้าสู่สถานการณ์การเรียนรู้ร่วมกันจึงเร็วกว่าหมู่บ้านอื่น ในระหว่างการดำเนินงานช่วง 5 เดือนนั้นนอกจากจะมีการจัดกิจกรรมการศึกษาเฉพาะหมู่บ้านยังมีการจัดกิจกรรมระหว่างหมู่บ้านด้วย คือ

➤ จัดสัมมนาการศึกษาเรื่องสังคมเศรษฐกิจท้องถิ่นให้กับหมู่บ้านภาคตะวันออก โดยเชิญผู้แทนจากหมู่บ้านในงานวิจัยและหมู่บ้านอื่น ๆ รวม 17 หมู่บ้านที่มีสภาพพื้นที่ทำกินและสภาพความเป็นอยู่เหมือนกันเข้าร่วมสัมมนาแบบมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อการสร้างความรู้ความเข้าใจต่อสังคมเศรษฐกิจของท้องถิ่นร่วมกัน 2 ครั้งที่จังหวัดระยอง

➤ จัดสัมมนาการศึกษาสังคมเศรษฐกิจให้กับหมู่บ้านภาคอีสาน โดยเชิญผู้แทนจากทั้ง 6 หมู่บ้านอีสานเข้าสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้สภาพสังคมเศรษฐกิจร่วมกัน 2 ครั้งที่จังหวัดขอนแก่น

➤ จัดสัมมนาผู้แทนหมู่บ้านเป้าหมายทั้งหมด 1 ครั้งที่จังหวัดขอนแก่นเพื่อสร้างเวทีแลกเปลี่ยนในเรื่องสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านและกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน โดยให้แต่ละหมู่บ้านได้มีโอกาสเล่าเรื่องราวของหมู่บ้านตนเองและแลกเปลี่ยนเรียนรู้สถานการณ์ของหมู่บ้านอื่น ๆ โดยนักวิจัยช่วยกระตุ้น ตั้งคำถาม และสรุปสาระของการสัมมนาให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาเข้าใจอย่างเป็นระบบ

ผลจากการปฏิบัติงานในช่วงแรกโดยสรุปได้ช่วยให้ชาวบ้านได้รู้ถึงกลไกเศรษฐกิจมหภาคที่มีกลไกความเคลื่อนไหวที่เกิดจากผลรวมของการบริโภค การลงทุน งบประมาณของรัฐ ผลต่างของการส่งออกและนำเข้าของสินค้าและบริการ ซึ่งเป็นกลไกที่ขับเคลื่อนโดยทุนเงินตราและมีเป้าหมายไปสู่การขยายทุนเป็นสำคัญ ซึ่งเส้นทางเศรษฐกิจมหภาคแตกต่างจากเศรษฐกิจของชาวบ้านเอง เพราะกิจกรรมเศรษฐกิจของชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพาทุนธรรมชาติและทุนทางสังคมคู่ไปกับทุนเงินตรา โดยเคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่ทำมาหากินของตัวเอง และอาศัยกลไกการปรับตัวเองสร้างกิจกรรมกับระบบธรรมชาติรอบตัว แบบแผนทั้งสองแตกต่างกัน ตำแหน่งของสังคมเศรษฐกิจครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเศรษฐกิจแบบทางการเหมือนกับเศรษฐกิจมหภาค ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยทุนเงินตราและเข้าไปมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดจะต้องมีประสบการณ์พื้นฐานที่ดีจึงช่วยให้เกิดการบรรลุเป้าหมายประสบความสำเร็จได้ ดังนั้นในสภาพที่เป็นอยู่นี้ชาวบ้านจะต้องเลือกเส้นทางการพัฒนาและการใช้เครดิตที่เหมาะสมสอดคล้องกับการพัฒนาครัวเรือนของตัวเองจึงจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาในอนาคตขึ้น โดยที่การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านจะต้องหาแนวทางเพื่อส่งเสริมการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจครัวเรือนให้มีความคล่องตัวในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยไม่ทำให้กองทุนกลายเป็นอุปสรรคหรือแรงกดดันต่อวิถีชีวิตหรือเส้นทางเศรษฐกิจของตนเองในสภาพที่เป็นจริง

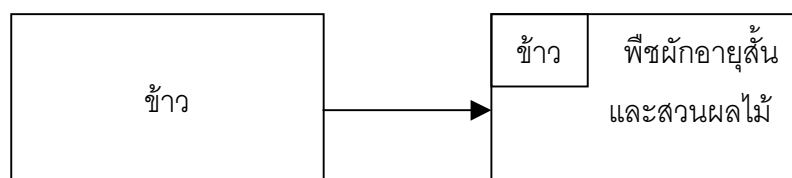
4.2 การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพครัวเรือน

ในช่วงที่ 2 ของการปฏิบัติงานนี้ได้สืบต่อการลดช่องว่างและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันโดยค่อย ๆ ประมวลข้อมูลและเจาะลึกลงสู่กิจกรรมเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านโดยได้จัดแบ่งกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนออกเป็น 6 กลุ่มได้แก่ กลุ่มปศุสัตว์ กลุ่มหัตถกรรม กลุ่มเกษตรประเภทการปลูกพืช กลุ่มประมง กลุ่มการค้า-บริการ และกลุ่มอิสระอื่น ๆ ซึ่งการสนับสนุนกิจกรรมช่วงนี้ได้ปฏิบัติการแบบเจาะลึกใน 2 รูปแบบคือ รูปแบบการจัดการศึกษาฝึกอบรมกับการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์เสริมในการจัดทำกิจกรรมบางกิจกรรมซึ่งมีความเคลื่อนไหวของกิจกรรมที่ได้ดำเนินงานโดยสรุปได้แก่

➤ กลุ่มกิจกรรมปศุสัตว์ประเภทเลี้ยงวัวควาย จากผลการศึกษาเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้พบว่าสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในงานวิจัยนี้ให้ความสนใจใช้เครดิตไปลงทุนในกิจกรรมนี้มากที่สุด แต่กว่าครึ่งเป็นกลุ่มเสี่ยงที่ไม่มีประสบการณ์มาก่อนหรือเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมุ่งลงทุนเพื่อสร้างหลักทรัพย์ในระยะยาวแก่ครอบครัว โดยคิดว่าจะสามารถหาเงินจากทางอื่นมาคืนได้ โดยที่ความต้องการเลี้ยงวัวควายเกิดขึ้นเพราะตนเองสามารถใช้เครดิตจากกองทุนให้ได้เงินมาในจำนวนที่สูงพอที่จะนำไปซื้อวัวควายได้จึงตัดสินใจกู้ยืม หรือบางครัวเรือนกู้มาแล้วไม่รู้จะเอาไปทำอะไรหากเก็บไว้ก็กลัวจะให้อย่างหมดไปในชีวิตประจำวันจึงพากันมาซื้อวัวควายเพื่อสร้างเป็นหลักทรัพย์ป้องกันความสูญเปล่าของเครดิตที่ได้มา มีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้นที่ใช้เครดิตในกิจกรรมนี้ที่เป็นกลุ่มที่มีประสบการณ์แบบมืออาชีพ ซึ่งกลุ่มนี้โครงการได้เชิญเข้าร่วมเสวนาเพื่อเป็นตัวช่วยให้ข้อมูลแก่พวกกลุ่มเสี่ยงและเพื่อช่วยแก้ไขปัญหที่พบในกิจกรรมนี้ การจัดเสวนาในกิจกรรมปศุสัตว์นี้ได้เชิญสมาชิกผู้สนใจจากทุกหมู่บ้านเข้าร่วมเสวนา 2 ครั้ง และจัดการเสวนาในแต่ละหมู่บ้าน ๓-5 ครั้งตามการเรียกร้องของชาวบ้าน ซึ่งกิจกรรมนี้จะมีการปฏิบัติอยู่ 2 รูปแบบในหมู่บ้านสมาชิกคือ กลุ่มเลี้ยงวัวควายที่เน้นการค้าที่ดำเนินการในลักษณะซื้อมาขายไปตามเวลาและโอกาสที่เอื้ออำนวย กลุ่มนี้จะต้องมีประสบการณ์ความชำนาญมากในวงจรการค้าและการดูแลลักษณะวัว-ควาย สภาพวัว-ควาย สถานการณ์ตลาด ช่วงโอกาสและช่องทางในการค้าขายที่ราบรื่น และการมีจิตวิทยาต่อลูกค้าแต่ละราย ซึ่งจะต้องอาศัยทั้งประสบการณ์ส่วนตัวและตาข่ายความร่วมมือที่ได้พัฒนาขึ้นจากการรู้จักกันพึงพาอาศัยกันในเส้นทางอาชีพ เข้าช่วยแบบแผนการเกาะกลุ่มทางสังคมที่ดำเนินอยู่เป็นแบบแผนที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดทุนที่จะบรรลุผลทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้นสะดวกขึ้น (transaction economy) การพึ่งพากันและกันจะมีความหมายในแบบของพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ (strategic alliances) ในกลุ่มตาข่ายการค้าร่วมที่ร่วมมือกัน กิจกรรมเลี้ยงวัวควายเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านใช้เครดิตไปลงทุนกันมากที่สุด (ของพื้นที่วิจัยฯ นี้) เนื่องจากมีความสอดคล้อง

คล้องกับพื้นฐานวิถีชีวิตของตัวเองและราคาวัวควายนั่นไม่เกี่ยวข้องกับกลไกของราคาตลาด ชาวบ้านสามารถเป็นผู้กำหนดราคาตกลงกันได้เองระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายตามความพึงพอใจของความต้องการและข้อตกลงของแต่ละฝ่าย ซึ่งในเส้นทางอาชีพของการค้าขายวัว-ควายนี้นหากกระทำอย่างต่อเนื่องและดำเนินการเป็นอาชีพ สัญญาระหว่างคู่ค้าจะเป็นสัญญาปากเปล่าที่อาศัยความเชื่อถือต่อกันและค่อย ๆ ปรับเป็นสัญญาแบบผูกพันกัน (relational contract) ในที่สุด สำหรับอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นกลุ่มที่ซื้อวัวเล็กมาขุนขาย โดยอาศัยพื้นที่ธรรมชาติของหมู่บ้านและแรงงานในครัวเรือนเป็นทุนในการเลี้ยงการจะขายวัวควายออกไปขึ้นอยู่กับความพึงพอใจราคาและความต้องการเงินมาใช้จ่ายตามช่วงเวลาที่แตกต่างกันไปของแต่ละครอบครัว ซึ่งการจัดฝึกอบรม สัมมนา เสวนา และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมนี้ได้ให้ประโยชน์แก่ผู้ดำเนินกิจกรรมนี้อย่างสูง การประเมินผลหลังการจัดกิจกรรมการให้การศึกษาจากผู้เข้าร่วมสัมมนาอยู่ในระดับดีถึงดีมากและชาวบ้านให้ความสนใจในระดับสูงถึงสูงมาก ผู้เข้าร่วมทั้งหมดเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์และควรจัดทำขึ้นอีกอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจและความมั่นใจในกิจกรรมเศรษฐกิจประเภทนี้เพื่อจะช่วยให้สมาชิกมีโอกาสก้าวสู่ความเป็นมืออาชีพต่อไป

➤ กิจกรรมการจัดการศึกษาฝึกอบรมในการปรับฐานการผลิตภาคเกษตรกรรม กิจกรรมนี้เน้นการดำเนินการในพื้นที่บ้านโคกล่าม โดยใช้สถานการณ์ของครัวเรือนบ้านโคกล่ามกลุ่มนายฉวี และนายเฉลิม เป็นฐานการสัมมนา การสัมมนาจัดขึ้นทั้งในแต่ละหมู่บ้านแบบไม่เป็นทางการและมีการเชิญชาวบ้านที่สนใจจากบ้านทั่ว ๆ ไปเข้าร่วมด้วยในการจัดอย่างเป็นทางการ 3 ครั้งที่บ้านโคกล่ามพื้นฐานความรู้สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงแผนการผลิตจากการปลูกข้าวมาสู่การจัดการการผลิตแบบสวนผสมผสาน โดยลดพื้นที่ปลูกข้าวลงแค่สนองตอบต่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะเกิดจากความเชื่อมั่น ความมั่นใจในการจัดการและการที่มีโอกาสได้สัมผัสประสบการณ์

จริงที่จับต้องได้จากการบุกเบิกของกลุ่มครัวเรือนบ้านโคกล่ามโดยครัวเรือนนายฉวีและเครือญาติ ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ฐานการผลิตแบบผสมผสานระหว่างพืชผักอายุสั้นกับสวนผลไม้และสามารถพัฒนาผลิตผลของตัวเองเข้าสู่ระบบตลาดได้อย่างประสบผลสำเร็จ ซึ่งกลุ่มเกษตรกรยั่งยืนของบ้านโคกล่ามได้พลิกผันตัวเองจากเส้นทางชาวนาที่มีรายได้เฉลี่ย 30,000-50,000 บาทต่อปีมาสู่ระบบเกษตรกรรมแบบก้าวหน้ายั่งยืนที่มีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 120,000-250,000 บาทต่อปี ความรู้ในการฝึกอบรมเป็นเรื่องของเทคนิค

การปรับโครงสร้างการผลิตและการจัดการแปลงปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เป็นพืชผักอายุสั้นและการปลูกผลไม้ยืนต้น รวมทั้งการจัดการน้ำ การดูแลพื้นที่เกษตรกรรมครัวเรือนตามระบบทั้งหมด การจัดการด้านการตลาด การพัฒนางานกลุ่ม การจัดแบ่งบทบาทภารกิจ ตลอดจนถึงการกำหนดทิศทางการผลิตและการคาดการณ์ระบบตลาดภายใต้ศักยภาพการจัดการของครัวเรือน ซึ่งผลสรุปของการจัดการศึกษาให้กับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้ได้รับการประเมินจากผู้เข้าร่วมอยู่ในระดับดีมากในทุกด้าน ซึ่งได้สร้างการเรียนรู้การถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตการตลาดและการบริหารจัดการกลุ่มให้กับผู้เข้าร่วมทุกคนอย่างเต็มที่

➤ กลุ่มการพัฒนากิจกรรมด้านหัตถกรรม การทอผ้า การจัดการศึกษาเพื่อเพิ่มศักยภาพให้แก่กลุ่มทอผ้านี้เป็นไปตามข้อเรียกร้องของกลุ่มทอผ้าบ้านคลองเย็น ซึ่งกลุ่มผ้าทอมือบ้านคลองเย็นนี้มีประสบการณ์การทอผ้าสืบทอดเป็นประเพณีมาตั้งแต่อดีต แต่ได้พยายามปรับปรุงกิจกรรมของตนเองเพื่อเข้าสู่ระบบตลาดตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำหมู่บ้านและองค์กรเอกชนที่เข้ามาให้ทุนก่อตั้ง 8,000 บาทในปี 2541 การสนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้จึงเลือกเอาบ้านคลองเย็นเป็นจุดกลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กิจกรรมด้านหัตถกรรมของสมาชิกผู้สนใจจากหมู่บ้านทั่วไปกิจกรรมที่โครงการได้สนับสนุนการปฏิบัติงานที่ได้จัดทำได้แก่

- การจัดประชุมกลุ่มเครือข่ายผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ
- การจัดศึกษาดูงานการตลาดและการแปรรูป
- การจัดศึกษาดูงานธุรกิจชุมชน
- การจัดศึกษาดูงานการบริหารกลุ่มกิจกรรม

- การฝึกอบรมความรู้เรื่องต้นไม้ให้สีและการปรับปรุงมาตรฐานผ้าทอมือในเรื่องลวดลาย โทนสี ความละเอียดประณีตในการทอ การปรับปรุงขนาดมาตรฐานและการพัฒนาระยะเวลาในการส่งมอบผลิตภัณฑ์

กิจกรรมการศึกษาดังกล่าวนี้อาจจัดขึ้นในบ้านคลองเย็นเพื่อให้สมาชิกในหมู่บ้านและกลุ่มสนใจกิจกรรมการทอผ้าด้วยมือจากบ้านใกล้เคียงและบ้านในโครงการเข้าร่วม ส่วนการจัดศึกษาดูงานได้นำไปศึกษาดูงานกลุ่มร้านสืบสานในจังหวัดขอนแก่นที่มีประสบการณ์มายาวนานกว่าสิบปีเป็นผู้ให้ความรู้ในเรื่องที่สมาชิกกลุ่มต้องการ ปัจจุบันกลุ่มผ้าทอมือบ้านคลองเย็นเป็นกลุ่มกิจกรรมที่กำลังอยู่ในช่วงของการพัฒนากลุ่มเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความมั่นใจและการเรียนรู้วงจรของเส้นทางผ้าทอมือ ปัจจุบันกิจกรรมเศรษฐกิจนี้เป็นกิจกรรมที่เสริมรายได้กับครัวเรือนได้พอสมควรในแต่ละปีสมาชิกแต่ละคนจะมีรายได้จากการทอผ้าเฉลี่ยราว 20,000-30,000 บาทต่อปี ในการปฏิบัติการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้กับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้ได้รับผลการประเมินจากผู้เข้าร่วมอยู่ในระดับดี ซึ่งชาวบ้านยังมีความต้องการที่จะได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในเรื่องการจัดองค์กรและการพัฒนาผลิตภัณฑ์และความสามารถทางการตลาดเพิ่มเติมอีกพอสมควร

➤ กลุ่มกิจกรรมประมง ทางโครงการได้เสริมสร้างความรู้ให้แก่กลุ่มชาวประมงเรือเล็กในพื้นที่บริเวณบ้านเล บ้านกอกยายชา และหมู่บ้านแถบชายฝั่งตะวันออกของ อ่าวไทยบริเวณอ่าวระยองด้วยการจัดเสวนาเชิงประชุมแก่กลุ่มผู้นำชุมชนแบบต่อเนื่องทุกเดือน โดยเน้นสาระสำคัญในเรื่องการทำมาหากินและการดูแลทรัพยากร รูปแบบการประชุมเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันโดยอาศัยการศึกษาแบบบอกเล่าในประสบการณ์การทำมาหากินของคนท้องถิ่นในกลุ่มอาชีพประมงที่ดำเนินกิจกรรมของตนเองผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณแถบนี้มา โดยมีการศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและร่วมกันวิเคราะห์เหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก พร้อมกับค้นคิดทางเลือกที่จะเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาหารือร่วมกันของชุมชนบริเวณนี้ ผลจากการดำเนินงานทำให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นเพื่อจัดกฎระเบียบและสร้างกติกาในการเฝ้าระวังทรัพยากร รวมทั้งได้จัดการวิธีการทำประมงแบบทำลายล้างให้หมดไปจากบริเวณนี้ด้วย และมีการขอเสนอปิดอ่าวและขยายพื้นที่อนุรักษ์ไปยังจังหวัดและกรมประมง แต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติตอบกลับมา นอกจากนี้กิจกรรมดังกล่าวยังได้จัดสัมมนาและดูงานอย่างเป็นทางการแก่กลุ่มนี้ด้วยได้แก่

- การฝึกอบรมการจัดการเศรษฐกิจครัวเรือน
- การจัดศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้สังคมเศรษฐกิจระหว่างชาวนากับชาวประมง
- การสัมมนาการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจท้องถิ่นด้วยกิจกรรมประมงและการค้า การบริการ ด้วยศักยภาพของครอบครัวประมงเรือเล็ก

ผลรวมของการดำเนินกิจกรรมในกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจนี้ได้ส่งผลโดยตรงต่อครัวเรือนชาวประมงเรือเล็กและการเข้าไปมีบทบาทในการจัดระเบียบความคิดต่อกิจกรรมสาธารณะในบริเวณนี้อย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันก็ได้พัฒนาข้อเสนอและกฎระเบียบในทางสร้างสรรค์ให้กับการบริหารงานท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง กลุ่มครัวเรือนชาวประมงและคณะกรรมการได้ประเมินผลการดำเนินงานกิจกรรมเสริมด้านการศึกษาของกลุ่มงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ในระดับดีมาก

➤ กิจกรรมอื่น ๆ เป็นการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบกลุ่มย่อยและการส่งเสริมเฉพาะรายซึ่งได้ดำเนินการดังนี้คือ

- ให้ความรู้กลุ่มย่อยแก่สมาชิกกลุ่มปลูกผักในเรื่องปัญหาจากการใช้ยาฆ่าแมลง

- ประสานงานเพื่อจัดหาวัสดุและเครื่องมือประมงราคาถูกแก่สมาชิกกลุ่มประมงเรือเล็ก
- ประสานงานกับจังหวัดและสถาบันวิชาการ เช่น ภาควิชาภูมิศาสตร์ และสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล มหาวิทยาลัยบูรพา ในการช่วยดูแลเรื่องคุณภาพน้ำในบริเวณชายฝั่งทะเล

- จัดแลกเปลี่ยนบทเรียนการบริหารและพัฒนากองทุนให้กับหมู่บ้านภาคใต้ที่สนใจเรียนรู้บทเรียนจากกลุ่มสงขลาที่ประสบความสำเร็จจากการสร้างกลุ่มของตัวเอง

➤ การสนับสนุนและจัดทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มสมาชิกในหมู่บ้านต่าง ๆ ประมวลได้ดังนี้

- จัดฝึกอบรมการพัฒนาดินและการทำปุ๋ยชีวภาพให้แก่กลุ่มเกษตรกรที่ปลูกผักและทำสวน พร้อมกับจัดตั้งโรงปุ๋ยชีวภาพขึ้นในบ้านโคกล่าม ซึ่งสมาชิกกลุ่มเกษตรยั่งยืนจะช่วยเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมสนับสนุนให้แก่สมาชิกร่วมอาชีพในหมู่บ้านอื่น ๆ ต่อไป

- จัดทำต้นแบบมีดชุดให้แก่มูลนิธิมีดบ้านคลองเย็น เพื่อใช้ในการศึกษาและพัฒนาแบบมีดของกลุ่ม
- สนับสนุนเครื่องเจาะน้ำบาดาลแก่มูลนิธิเกษตรยั่งยืน เพื่อใช้เจาะน้ำในการปรับปรุงแปลงปลูกเพื่อเปลี่ยนแบบแผนการผลิตให้กับสมาชิกใหม่ที่จะเข้ากลุ่มต่อไป
- จัดทำแผนที่พื้นที่อนุรักษ์ชายฝั่งทะเลให้กับกลุ่มประมงเรือเล็กในบ้านเลและบ้านตรอกตาชวด เพื่อศึกษาพื้นที่เดิมและแนวเขตการขยายพื้นที่อนุรักษ์

ทั้งหมดนี้คือกิจกรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนให้แก่กิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านหลังจากผ่านการปฏิบัติงานในช่วงการสร้างพื้นฐานและการเรียนรู้ร่วมกัน กิจกรรมทั้งหมดนี้ได้กระจายตัวอยู่ในทุกหมู่บ้านเป้าหมายในการวิจัยนี้ การดำเนินกิจกรรมทั้งหมดได้รับการประเมินผลจากผู้ร่วมกิจกรรมอยู่ในระดับดีถึงดีมาก แต่ละกิจกรรมค่อนข้างเป็นที่ต้องการของหมู่บ้าน ปัจจุบันกิจกรรมเสริมดังกล่าวยังเป็นที่ต้องการของชาวบ้านอีกอย่างต่อเนื่อง ซึ่งความสำคัญของการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดจะอยู่ที่การเตรียมการร่วมกับกลุ่มเป้าหมาย เนื้อหา

สาระที่เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ที่ชาวบ้านต้องการ และวิธีการดำเนินกิจกรรมแต่ละครั้งแต่ละช่วงเวลา ผลรวมที่มีคุณภาพของการปฏิบัติการจะก่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลของการปฏิบัติงานอย่างเป็นจริงและมีรูปธรรมที่ชัดเจน

4.3 การพัฒนากองทุนในวงจรเศรษฐกิจครัวเรือนของชุมชน

การอยู่รอดของเศรษฐกิจครัวเรือนได้อาศัยทุนในรูปของทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคมที่เป็นผลผลิตของวัฒนธรรมและการจัดการในเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจแต่ละประเภทของชาวบ้าน การดิ้นรนอยู่รอดของเศรษฐกิจครัวเรือนมีทั้งส่วนที่มีความสัมพันธ์กับระบบตลาดและไม่ได้สัมพันธ์กับระบบตลาด โครงสร้างของเศรษฐกิจแบบนี้ได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนว่าไม่ได้เป็นเรื่องของฐานเงินตราใด ๆ การดิ้นรนอยู่รอดนั้นได้พึ่งพิงทุนธรรมชาติ ทุนสังคม และทุนมนุษย์ ในรูปของแรงงาน ความรู้ พฤติกรรมและจิตสำนึกตามแบบแผนของตนเอง ดังนั้นการพัฒนาทุนในวงจรเศรษฐกิจของครัวเรือนจึงมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาทุนในรูปของทรัพยากร และการสร้างเครือข่ายที่เน้นการพัฒนาทุนทางสังคมเป็นสำคัญ เพื่อให้ทุนทั้งสองได้ปรากฏผลลัพธ์อย่างเป็นรูปธรรมในการอยู่รอดของครัวเรือนและก่อให้เกิดการพัฒนาทุนเงินตราควบคู่กันไป กิจกรรมที่มุ่งตอบสนองการพัฒนาทุนของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการในหมู่บ้าน จึงได้ปฏิบัติการดังนี้คือ

➤ จัดให้การศึกษาฝึกอบรมแก่กรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับทรัพยากรธรรมชาติและกับเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยหมู่บ้านแถบภาคอีสานจะเน้นเรื่องทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำต่าง ๆ ภาคใต้เน้นเรื่องภูเขาแม่น้ำ ส่วนภาคตะวันออกเน้นเรื่องทรัพยากรทะเลและทรัพยากรชายฝั่ง การจัดการศึกษาฝึกอบรมครั้งนี้ เป็นการจัดในแต่ละหมู่บ้านโดยเชิญชาวบ้านข้างเคียงที่สนใจให้เข้ามาร่วมด้วย ยกเว้นการจัดให้กับหมู่บ้านตะวันออก ได้จัดขึ้นรวมกันอย่างเป็นทางการครั้งเดียวโดยเชิญชาวบ้านผู้สนใจในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณอ่าวระยองทั้ง 17 ชุมชนเข้าร่วมการสัมมนาจัดขึ้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพลลา อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง หลังจากการจัดครั้งแรกผ่านไปชาวบ้านได้ขอให้มีการจัดขึ้นอีก จึงได้จัดแบบเล็ก ๆ ในแต่ละหมู่บ้านขึ้นอีก ซึ่งผลรวมของการให้การศึกษาครั้งนี้ได้มุ่งเน้นให้ชาวบ้านเข้าใจถึงสถานการณ์สำคัญทางด้านสิ่งแวดล้อมที่จะมีผลกระทบโดยตรงต่อเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนอันเกิดจากสภาวะที่ผกผันระหว่างการขยายตัวของประชากรในหมู่บ้านกับการลดลงของทรัพยากรในพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้าน ภายใต้สภาวะเช่นนี้จะต้องมีการปรับปรุงพัฒนาและดูแลเอาใจใส่เพื่อมุ่งฟื้นฟูความเสื่อมโทรมของทรัพยากรให้กลับมีสภาพที่ดีขึ้น

ซึ่งการจัดการแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องเน้นการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน และร่วมมือกันสร้างกฎกติกาในการใช้ทรัพยากรและการดูแลทรัพยากร รวมถึงวางแผนในการเฝ้าระวังเพื่อช่วยให้ทรัพยากรที่อยู่ในขีดอันตรายได้ฟื้นตัวขึ้นมา ซึ่งการจัดการกิจกรรมดังกล่าวได้รับความสนใจจากชาวบ้านอย่างมากในทุกพื้นที่

➤ จัดเสวนาสรางเครือข่ายระหว่างกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ และเสริมการพัฒนาเครือข่ายที่ได้มีการรวมตัวกันอยู่แล้วให้มีความรู้ความเข้าใจในการพัฒนาเส้นทางของตนมากขึ้น ได้แก่

- สนับสนุนเครือข่ายประมงเรือเล็กจังหวัดระยอง ในการจัดกิจกรรมของเครือข่ายในรูปการประชุม เสวนา ตามที่กลุ่มต้องการ และร่วมจัดงานทำบุญวันประมงเรือเล็กโดยเน้นสาระในเรื่องการพัฒนาความสัมพันธ์ในกลุ่มให้

แน่นแฟ้นขึ้นกับการค้นคว้าแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจ และการบริหารจัดการการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชายฝั่งในบริเวณอ่าวระยอง และช่วยประสานงานสร้างความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐ และองค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ

- จัดทำกิจกรรมการวางปะการังเทียมเสริมงานของกลุ่มประมงเรือเล็กเพื่อเป็นที่วางไข่และหลบภัยของสัตว์ทะเลวัยเยาว์ อันเป็นการส่งเสริมให้มีการเพิ่มทรัพยากรทางทะเลขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว กิจกรรมนี้ได้ดำเนินการร่วมกับสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล มหาวิทยาลัยบูรพา

- จัดทำกระชังเพาะพันธุ์ปูม้าเพื่อปล่อยลูกปูม้าลงทะเล เป็นการเพิ่มปริมาณปูม้าในทะเลโดยร่วมมือกับสถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง จังหวัดระยอง ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวจะสามารถเพาะพันธุ์ปูม้าเพิ่มในทะเลได้ไม่ต่ำกว่าปีละ 10 ล้านตัว

- สนับสนุนเครือข่ายทอผ้า บ้านคลองเย็น ซึ่งได้พัฒนากลุ่มตัวเองขึ้นมาจากการสืบทอดประเพณีทอผ้าในครอบครัว มารวมกันเป็นกลุ่มผ้าทอมือโดยใช้สีธรรมชาติ ซึ่งกลุ่มนี้มีสมาชิก 10 คน ปัจจุบันจากความมุ่งมั่นเรียนรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และการหาตลาดได้กว้างขึ้นทำให้กลุ่มนี้มีสมาชิกที่เป็นเครือข่ายเพิ่มขึ้นเป็น 168 คน ใน 14 หมู่บ้าน กลุ่มผ้าทอมือบ้านคลองเย็นปัจจุบันได้กลายเป็นจุดกลางของการติดต่อและจัดหาผ้าทอมือเข้าสู่ตลาดในเขตจังหวัดหนองบัวลำภู การสนับสนุนกิจกรรมให้กับเครือข่ายกลุ่มนี้ในเรื่องของการพัฒนาระบบกลุ่ม การพัฒนาความสัมพันธ์เป็นระบบตลาดและการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ควบคู่กันไป

- สนับสนุนเครือข่ายวัวควายบ้านแดง โดยจัดให้มีเวทีสร้างความรู้จักสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มผู้เลี้ยงวัวควายบ้านแดงกับบ้านอื่น ๆ ในเขตอีสานเพื่อสร้างทุนผ่านการขยายเส้นทางทำมาหากินให้กับเครือข่ายผู้เลี้ยงวัวควายกลุ่มนี้ การดำเนินกิจกรรมนี้ยังมีผลต่อการได้ช่วยพัฒนาเครือข่ายผู้ค้าวัวควายให้กับบ้านภูเกวียน ปากกล้วย คลองเย็น บ้านขนอนด้วย ซึ่งสมาชิกในเครือข่ายมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกันนับตั้งแต่ได้เปิดเวทีเครือข่ายดังกล่าวขึ้น

- สนับสนุนการดูแลสุขภาพทรัพยากรป่าไม้ใน 6 หมู่บ้านภาคอีสานชั้น โดยส่งเสริมกล้าและพันธุ์ไม้ให้แก่สมาชิกและจัดเสวนาและเปลี่ยนสภาพปัญหาร่วมกัน เพื่อค้นหาวิธีการและแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้และลำน้ำของหมู่บ้านทั้ง 6 แห่งให้เกิดขึ้นอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพ

การหาอยู่หากินของแต่ละหมู่บ้านและมีประสิทธิผลต่อการฟื้นตัวของ
ทรัพยากรในพื้นที่ทำกินของแต่ละหมู่บ้าน

- สนับสนุนกองทุนหมู่บ้านทุกฝากปลาให้เข้าเป็นเครือข่ายความร่วมมือกับ
เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ภาคใต้ เพื่อจะได้มีการสนับสนุนช่วยเหลือกัน
และมีทรัพยากรในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อพัฒนาและการบริหารจัดการ
การ กลุ่มในหมู่บ้านให้เติบโตขึ้นอย่างมั่นคงและเข้มแข็งต่อไป

กิจกรรมทั้งหมดนี้เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการสร้างทุน โดยเน้นทุนที่เหมาะสมสอดคล้องกับเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวบ้านเป็นสำคัญ ปฏิสัมพันธ์แบบผกผันระหว่าง
การขยายตัวของประชากรกับการลดลงและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรเป็นสัญญาณ
อันตรายต่อความอยู่รอดของเส้นทางเศรษฐกิจในหมู่บ้าน หากไม่มีการแก้ไขจะทำให้อาจเกิด
ปัญหาแบบห่วงโซ่ขึ้นต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ขณะเดียวกันหากมีปัจจัยที่ไป
สร้างปัญหาสังคมทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบแผนของสังคมหมู่บ้านสะดุดล้ม
สลายลงก็จะก่อให้เกิดปัญหาแบบห่วงโซ่ที่ส่งผลขยายตัวสู่เศรษฐกิจ-สังคมโดยรวมอย่าง
แน่นอน การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจครัวเรือนในปฏิบัติการครั้งนี้จึงเน้นจุด
หมายที่ตอบสนองเส้นทางการอยู่รอดของกิจกรรมเศรษฐกิจที่ชาวบ้านดำเนินการอยู่ในรูป
ของทุนทรัพยากรและทุนทางสังคมในรูปของกลุ่มเครือข่าย (cluster) ทั้งนี้เพื่อให้คลื่นของ
การพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในกลุ่มที่เน้นการใช้ "แรงงาน" "เงินตรา" และ "ความรู้" มีความ
สัมพันธ์กันโดยไม่ขยายช่องให้ว่างมากขึ้นในช่วงการเปลี่ยนแปลงโดยรวมที่กำลังมีการ
ปรับเปลี่ยนจากการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจแบบฐานทรัพยากร (result base) เข้าสู่การ
พัฒนาสังคมเศรษฐกิจแบบฐานความรู้ (knowledge base) ซึ่งการสร้างทุนในรูปแบบ
ต่าง ๆ จะเป็นพื้นฐานที่ช่วยให้สังคมเศรษฐกิจของชาวบ้านอยู่รอดได้ ทั้งนี้การสร้างทุนใน
รูปของทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้ช่วยทำให้วงจรการผลิตซ้ำของระบบ
ธรรมชาติเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพตามวงจรของมันเอง ขณะที่ทุนทางสังคมก็จะต้องมี
การสร้างแนวทางการพัฒนาที่ไม่สร้างผลกระทบต่อจุดแข็งของความสัมพันธ์ทางสังคมใน
เส้นทางชีวิตของชาวบ้านและสนับสนุนให้มีทิศทางการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม
สอดคล้องกับโลกแวดล้อมและสภาพสังคมที่เป็นจริงของชาวบ้าน อันเป็นทิศทางที่ช่วยให้
เกิดเส้นทางเศรษฐกิจในรูปของเครือข่ายที่นำไปสู่ความสัมพันธ์กับระบบตลาดได้อย่างมี
คุณภาพและมีผลรวมตอบกลับสู่เศรษฐกิจครัวเรือนในแง่ของทรัพยากรรูปแบบต่าง ๆ และ
ความก้าวหน้าของสังคมหมู่บ้านโดยรวมที่สามารถดำรงอยู่คู่กับสังคมโลกยุคศตวรรษที่ 21
ได้อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชนอน . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านคลองเย็น . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านโคกล่าม . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแดง . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่
ที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านตรอกตาซวด . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
บ้าน ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทุ่งผากปลา . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
บ้าน ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านปากกล้วย . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านภูเกวียน . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน
ครั้งที่ 1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเล . ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่
1/ 2544 ถึงครั้งที่ 7/ 2545 .
- ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย . (2544) . อาชีพและเศรษฐกิจในท้องถิ่น . (เอกสารโรเนียว
ประกอบการสอน) . คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม . มหาสารคาม .
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . (2541) . ทฤษฎีและแนวคิด เศรษฐกิจชุมชนชาวนา . บริษัท
อมรพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด . กรุงเทพฯ .
- เดวิด ซี.คอร์เทิน . (2545) . โลกยุคหลังบริษัทชีวิตหลังทุนนิยม . บริษัท เพ็ญฟ้า
พรินต์ติ้ง จำกัด . กรุงเทพฯ .
- มูลนิธิสวัดดี .(2544). รายงานประจำปี 2544 . ปทุมธานี
- มูลนิธิสวัดดี .(2545). รายงานประจำปี 2545 . ปทุมธานี
- วัฒนา สุทัศนศิลป์ . (2544) . วัฒนธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท .
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) . กรุงเทพฯ .

สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ . (2537) . **งานศึกษาข้อมูลและศักยภาพ**

ลุ่มน้ำชายฝั่งภาคตะวันออก .สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ .

สำนักงานนายกรัฐมนตรี . กรุงเทพฯ

อภิชาติ ทองอยู่ . (2527) . **ทัศนะว่าด้วยงานพัฒนาชุมชน** . สำนักงานเลขาธิการสภา

ทอริกแห่งประเทศไทย . กรุงเทพฯ.

อภิชาติ ทองอยู่ และ ชินศักดิ์ สุวรรณัจฉริย . (2541) . **สังเคราะห์องค์ความรู้**

ทฤษฎีการค้นคว้าเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทย . กรุงเทพฯ

อภิชาติ ทองอยู่ . (2544) . **ประชาสังคมกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม:**

กรณีศึกษาชุมชนชายฝั่งตะวันออก . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย .

กรุงเทพฯ .

เออร์นันโด เดอ โซโต . (2542) . **เปลี่ยนเส้นทางเศรษฐกิจนอกระบบ** . โครงการจัด

พิมพ์คบไฟ . กรุงเทพฯ .

บรรณานุกรมสัมภาษณ์

หมู่บ้านภูเกวียน

- เกี้ยง น. อายุ 72 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545
คำเปียง บ. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
คำใหม่ ช. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
ทองปาน พ. อายุ 65 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545
ทองพูน ค. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545
ทองหย่น จ. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2545
บัวไข ส. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
บุญโฮม จ. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2545
บุญภพ ช. อายุ 72 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545
บุญกร ภ. อายุ 32 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
ประมุข ช. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2545
ประยงค์ ค. อายุ 75 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545
ประยูร น. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2545
เปาะ ค. อายุ 75 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545
พิกุล ห. อายุ 34 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545
รัง ก. อายุ 68 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2545
วงเดือน พ. อายุ 41 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2545
วิสัย จ. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545
ศรีนวล ช. อายุ 46 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
สงกรานต์ บ. อายุ 49 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2545
สนิท ค. อายุ 46 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
สำเนียง ค. อายุ 47 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
สำเนียง น. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
สำราญ ศ. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545
สุนทร ผ. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545
ไสว ส. อายุ 52 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2545
หนู ป. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545
หนูเพลิน ช. อายุ 35 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545
หนูเม็ก น. อายุ 56 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545
อิทธิพล ภ. อายุ 33 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545

หมู่บ้านคลองเย็น

กุหลาบ ส. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545
คุณ ก. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
คุณ บ. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545
จรวด ค. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
จันทร์ ส. อายุ 59 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545
จุน พ. อายุ 45 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
ฉวี ก. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
เฉลิม ข. อายุ 65 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
ชงทิพย์ ส. อายุ 28 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545
ดวง ค. อายุ 36 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
ดวงใจ ค. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ถนอม ก. อายุ 55 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
ทองวัน น. อายุ 39 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ไทย พ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545
น้อย พ. อายุ 67 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
นารี ท. อายุ 41 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
นิรัตน์ ก. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
บึงอร ว. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
บัวลย์ น. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2546
บุญเทือง ท. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
บุญเหลี่ยม ส. อายุ 57 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
บุญทัน ส. อายุ 67 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545
ประเดช ท. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ประดิษฐ์ ค. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ประนม ว. อายุ 32 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ประสิทธิ์ บ. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
พวงพยอม ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
พิสมัย ข. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
มณฑา ส. อายุ 47 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ม่วงทอง ก. อายุ 33 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

มูลเทียร ค. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 ละมัย ค. อายุ 56 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545
 ละออง บ. อายุ 34 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 ลับ ง. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2545
 วนที พ. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 สมยศ ท. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
 สมัย ส. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 สาคร ว. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2545
 สุริยา ท. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
 เสี่ยงม ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
 เสวย ศ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
 หนูจันทร์ ช. อายุ 31 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 หนูล้อม ส. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 หม่วน ช. อายุ 66 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
 หมื่น ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
 เหวิน ค. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 อาด น. อายุ 39 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
 อุไร น. อายุ 64 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546
 อ้อย พ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545

บ้านขนอน

เกษร พ. อายุ 52 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
 วรรณพุดิ พ. อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
 ดี ห. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
 ทองใบ พ. อายุ 46 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
 บัว พ. อายุ 82 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
 พรหมมา ง. อดีตผู้ใหญ่บ้าน. อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
 มะลิ ง. อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
 วาด ภ. อายุ 71 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
 สถาพร ร. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
 สิงห์ ส. อดีตกำนันตำบลขวาว. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
 สิงห์ทอง ส. อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 9. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

สุด พ. อายุ 81 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
ไส ง. อายุ 35 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
หนู พ. อายุ 59 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
พระหนู ว. อายุ 76 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
หยาด ส. อายุ 82 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
หุย ส. อายุ 53 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
ไหล ส. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
ไหล ส. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

หมู่บ้านแดง

เต็ม ม. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2545
ดารา ค. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2545
ดารา อ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2545
ติก ถ. อายุ 36 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2545
นอ ป. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
บุญจันทร์ ว. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545
บุญสว่าง ถ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545
บุญเหลือ อ. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม, 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
ละครชัย อ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545
วิชัย ถ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2545
สมัย อ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545
ไสว ถ. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545
ไสว ถ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2545

หมู่บ้านปากกล้วย

เคน ส. อายุ 65 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 ตุลาคม 2545
จันทร์ศรี ส. อายุ 68 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 9 ตุลาคม 2545
ทูน ก. อายุ 65 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 ตุลาคม 2545
บุญทอง ก. อายุ 67 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 11 ตุลาคม 2545
บุญตา ร. วันที่สัมภาษณ์ 14 ตุลาคม 2545
ภานุมาศ ก. อายุ 39 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 14 ตุลาคม 2545
รังสรรค์ ข. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม 2545

สมคิด ส. อายุ 57 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 ตุลาคม 2545
สุนทร ว. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 ตุลาคม 2545
สุพรรณ จ. อายุ 57 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 ตุลาคม 2545
เสมียน จ. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม 2545
อนสนา ส. อายุ 73 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 ตุลาคม 2545

หมู่บ้านโคกล่าม

กฤษณา ต. อายุ 23 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
เกษร ส. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ขาว พ. อายุ 35 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
เข็ม ก. อายุ 82 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
คำตัน ค. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
คำปิ่น ภ. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
คำพาน ห. อายุ 45 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
คำมี ส. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545
จัน อ. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2545
จันทร์ อ. อายุ 75 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
จำปา อ. อายุ 72 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
จุน พ. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
เจริญ ส. อายุ 65 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
ฉลาว พ. อายุ 37 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2545
ฉลาว พ. อายุ 37 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ฉวี พ. อายุ 33 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2545
เฉลิม บ. อายุ 43 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 กันยายน พ.ศ. 2545
ดอกไม้ ช. อายุ 40 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2545
ดั้น น. อายุ 64 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
ด้อย ศ. อายุ 28 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 23 กันยายน พ.ศ. 2545
ทองพจน์ ด. อายุ 38 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2545
ทองหลาว จ. อายุ 24 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
นวล จ. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2545
นวล จ. อายุ 68 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
นาค อ. อายุ 37 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 23 กันยายน พ.ศ. 2545

นาง ส. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545
 บัวสา ก. อายุ 32 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
 บุญ ท. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2545
 บุญตา ห. อายุ 49 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 กันยายน พ.ศ. 2545
 บุญมา ท. อายุ 57 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
 บุญมี ศ. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 23 กันยายน พ.ศ. 2545
 บุญส่ง บ. อายุ 40 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 ประดิษฐ์ ห. อายุ 59 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 ประเสริฐ ค. อายุ 61 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
 ประเสริฐ ท. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
 แปล ภ. อายุ 58 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
 พยงค์ ส. อายุ 32 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
 พรพจน์ ร. อายุ 38 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 พิgul น. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545
 พิมพา ส. อายุ 73 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
 ไพบุญย์ พ. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 ลำปาง ส. อายุ 33 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
 ลำไย น. อายุ 27 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 สไกร ส. อายุ 41 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 สจัด ช. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 สมเกียรติ น. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545
 สมยศ ป. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 สว่าง ห. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
 สวาท ส. อายุ 53 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 สะแบง ห. อายุ 42 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
 สายฝน พ. อายุ 32 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
 สำองค์ จ. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2545
 สุรินทร์ จ. อายุ 70 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
 สุวิทย์ จ. อายุ 42 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
 แสงจันทร์ ร. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
 หนูคล้าย ม. อายุ 45 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
 หมัย น. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545

ใหม่ น. อายุ 58 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545

ไหม น. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2545

หมู่บ้านทุ่งฝักปลา

จินตนา จ. อายุ 30 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545

ภาณี ล. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545, 3 ธันวาคม 2545

สุพร จ. อายุ 36 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 27 กันยายน 2545

สัมศักดิ์ อ. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545

โสภณ ม. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545

หิ็ด ช. อายุ 72 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 กันยายน 2545.

อนัตศักดิ์ ช. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 กันยายน 2545

อาภรณ์ จ. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 27 กันยายน 2545

อัม อ. อายุ 66 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 28 กันยายน 2545

หมู่บ้านตรอกตาชวด

กลอยใจ ส. วันที่สัมภาษณ์ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

ขวัญยืน ค. วันที่สัมภาษณ์ 7 มกราคม พ.ศ. 2546. ประมงเรือเล็ก

จรัส พ. วันที่สัมภาษณ์ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

จำลอง ช. วันที่สัมภาษณ์ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2545. พ่อค้าคนกลางรับซื้อสัตว์น้ำ

แลลัม พ. วันที่สัมภาษณ์ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2545. กรรมการวัดชุมชนกรอกยายชา

แลลัม พ. วันที่สัมภาษณ์ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2545. เกษตรผสมผสาน

โอบ ร. วันที่สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

แดงกวา ห. วันที่สัมภาษณ์ 13 มกราคม พ.ศ. 2546. เล้าไก่เรือประมง

นกุล บ. วันที่สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

นาดี ท. วันที่สัมภาษณ์ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

บรรเจิด พ. วันที่สัมภาษณ์ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

บุญธรรม ค. วันที่สัมภาษณ์ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

เบ็ญจวรรณ พ. วันที่สัมภาษณ์ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

ประวิติ ป. วันที่สัมภาษณ์ 15 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

ประวุฒิ ห. วันที่สัมภาษณ์ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

พรชัย น. วันที่สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

พรชัย น. วันที่สัมภาษณ์ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

พิสิษฐ์ ป. วันที่สัมภาษณ์ 12 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน
 โม ค. วันที่สัมภาษณ์ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2545. หมอยาพื้นบ้าน
 แรม พ. วันที่สัมภาษณ์ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545. ประธานชุมชนกรอกยายชา
 วัฒนา ป. วันที่สัมภาษณ์ 12 มกราคม พ.ศ. 2546. ประมงเรือเล็ก
 สำราญ พ. วันที่สัมภาษณ์ 15 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน
 เหย พ. วันที่สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประธานกองทุนหมู่บ้าน
 อวยพร บ. วันที่สัมภาษณ์ 13 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน
 อินทรี อ. วันที่สัมภาษณ์ 8 มกราคม พ.ศ. 2546. ประมงเรือเล็ก

หมู่บ้านเล

กลัด พ. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2545
 จะนัย ส. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2545
 ฉลอง ป. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2545
 ชวย ค. อายุ 55 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
 ทองสุข ก. อายุ 86 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545
 ทองสุข บ. อายุ 70 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2545
 ธาณี ห. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
 บุญเลิศ บ. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6,7,8 ตุลาคม และ 6 พฤศจิกายน ,2545
 ปราโมทย์ ส. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
 ฝั่ง ก. อายุ 96 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2545
 พิน ส. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
 พู ร. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2545
 รวย ช. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 และ 9 ตุลาคม 2545
 วิรัช ค. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
 วีระ ค. อายุ 45 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
 วีระ ว. อายุ 53 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
 สมร ร. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2545
 สมศักดิ์ ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
 ลิน ส. อายุ 70 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2545
 ไสว จ. อายุ 58 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
 อรอนงค์ จ. อายุ 35 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2545

หมายเหตุ , รายชื่อที่อ้างอิงมาทั้งหมดเป็นนามสมมุติ

ทุนชุมชน: รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

วิจัยเชิงปฏิบัติการ

เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ

อภิชาติ ทองอยู่

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

เกาะสินธุคเมียง: ศูนย์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านน้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร. ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

ชุดที่ 2: บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร. มณีนัย ทองอยู่

ชุดที่ 3: บทเรียนจากภาคกลาง

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของนายทุนท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์กุล

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์กุล

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน: ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

บ้านกุลแก้ว: จากชาวนาสู่ผู้ค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อย

ดร. อุษณีย์ ธโนสวรย์

การต่อ ยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร.ทศพร มณีศรีจำ

จากนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ทิมภู

พ.อ.ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

อาชีพทำนา: วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัตน์

ดร. อภิชัย ศรีโสภิต

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

ชาตรี ทองสารี

คนสู่ทะเล: วิธีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมง

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

วัลยา ภูมิภักดีพรรณ

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับพื้นที่ทุนชุมชน

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

กองทุนหมู่บ้านเขาหมื่น: ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ผศ.ดร. เพ็ญศิริ จีระเดชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

ทุนชุมชนในกระแสการพัฒนา

ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

ปฏิบัติการทุนนิยม: การปะทะ ประสานของสังคมเกษตรกรรม

นรินทร์ สังข์รักษา

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนภายใต้ศรัทธาแห่งอิสลาม

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

ดวงรัตน์ ดีแม

การจัดการกองทุนหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงแห่งจินตนา

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

กองทุนเงินล้านกับการสร้างโอกาส

การเติมเต็มความมั่นคงทางสังคมของชุมชน

ดร. อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล

บ้านโคกสัก: วิถีชีวิตจากชานาสู่สวนยาง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสังการ

บ้านหาดไข่เต่า: วิถีชาวเลกับการเปลี่ยนแปลง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสังการ

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดท่องเที่ยว

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดเขียวจี

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส